

ÇOMÜ

Yıl: 12, Güz 2014, Sayı:17 / Volume: 12, Autumn 2014, Issue: 17

ISSN: 2148-0877

Çanakkale Araştırmaları

The Journal of Çanakkale Studies

**ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
ÂTATÜRK VE ÇANAKKALE SAVAŞLARINI
ARAŞTIRMA MERKEZİ**

Yıl: 12, Güz 2014, Sayı:17 / Volume: 12, Autumn 2014, Issue: 17

ISSN: 2148-0877

Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Dergisi

The Journal of Çanakkale Studies

ÇANAKKALE

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ ATATÜRK VE ÇANAKKALE SAVAŞLARINI ARAŞTIRMA MERKEZİ

Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Dergisi, yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Gönderilen yazılar yayın kurulunda incelendikten sonra konunun uzmanı iki hakemin, gerekli görüldüğü takdirde üçüncü bir hakemin değerlendirmesi ve yayın kurulunun nihai onayıyla yayınlanır. Yayın kurulu, araştırma makaleleri, dışındaki yazıları (sempozyum, kongre haberleri, kitap tanıtımları vb.) bizzat inceleyip hakeme göndermeden doğrudan kabul veya ret kararı verebilir.

Adres:

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Terzioğlu Yerleşkesi Fen Edebiyat Fakültesi
17100 Merkez/ÇANAKKALE

Tel: (+90) (286) 2180018 - 1675

Faks: (+90) (286) 2180533

Erişim: www.canakkalearastirmalari.comu.edu.tr
www.acasam.comu.edu.tr

E-posta: canakkalearastirmalari@comu.edu.tr

Yayın Türü: Ulusal Süreli Yayın

Yayın Şekli: 6 aylık Türkçe ve İngilizce

Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Dergisi'nde yayınlanan yazılarda savunulan fikirler yazarlarına aittir. Dergi sahibi, yayıncı ve editörler sorumlu değildir. Derginin tüm hakları saklıdır. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar dışında önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden basılamaz.

The Journal of **Çanakkale Studies** are solely those of the authors and do not imply endorsement by the editors, other authors or publishers. All Rights Reserved. No part of this publication may be reproduced, stored or introduced into a retrieval system, or transmitted in any form, or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without prior written permission of the editors.

Tarayan İndeksler: TÜBİTAK ULAKBİM, Dergipark, ASOS Index, Arastirmax tarafından taranmaktadır.

Tasarım-Baskı Hazırlık: Karınca Ajans Tel: 0312 431 54 83

Baskı: Eflal Ajans, Matbaacılık, Zübeyde Hanım Mah. Kazım Karabekir Cad. No: 95-1A
Altındağ - Ankara

Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Dergisi

The Journal of Çanakkale Studies

ISSN: 2148-0877

Yıl: 12, Güz 2014, Sayı:17 / Volume: 12, Autumn 2014, Issue: 17

Sahibi/ The Owner

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi adına sahibi Prof. Dr. Sedat LAÇİNER: Rektör / Rector

Editörler/ Editors

Lokman ERDEMİR, Kürşat SOLAK

Editör Yardımcıları/ Editorial Assistants

Erhan ACAR, Mehmet YILDIZ

Yayın Kurulu/ Editorial Board

Doç. Dr. Muhammet ERAT
(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Doç. Dr. Ömer ÇAKIR
(Çankırı Karatekin Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa SELÇUK
(İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Beyhan KANTAR
(Mardin Artuklu Üniversitesi)

Doç. Dr. M. Fatih YAVUZ
(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Doç. Dr. Murat YILDIZ
(Namık Kemal Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Lokman ERDEMİR
(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Aşkın KOYUNCU
(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Yusuf SAĞIR
(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Kürşat SOLAK
(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Cahide Sınnmaz SÖNMEZ
(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Yüksel NİZAMOĞLU
(Turgut Özal Üniversitesi)

Danışma Kurulu/ Advisory Board

Prof. Dr. Nurettin AKTAN
(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Prof. Dr. Tuncer BAYKARA
(Ege Üniversitesi, Emekli)
Prof. Dr. Edward J. ERICKSON
(Marine Corps Üniversitesi, ABD)
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN
(İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Raelene FRANCES
(Monash University)
Prof. Dr. Vehbi GÜNAY
(Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Cüneyt KANAT
(Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Bayram Ali KAYA
(Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Yılmaz KURT
(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. İzzet ÖZTOPRAK
(Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Cemil ÖZTÜRK
(Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Necdet ÖZTÜRK
(Bahçeşehir Üniversitesi)
Prof. Dr. Keir REEVERS
(Monash University)
Prof. Dr. İbrahim SEZGİN

(Trakya Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet ŞEKER
(Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN
(Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Mete TUNÇOKU
(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Prof. Dr. Tülay UĞUZMAN
(Başkent Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Osman UYSAL
(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Prof. Dr. Selma YEL
(Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Rüstem ASLAN
(Çanakkale Onsekiz Üniversitesi)
Doç. Dr. Taner ASLAN
(Aksaray Üniversitesi)
Doç. Dr. Yusuf AYÖNÜ
(İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi)
Doç. Dr. Volkan ERTÜRK
(Namık Kemal Üniversitesi)
Doç. Dr. Recep DÜNDAR
(İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Samira KORTANTAMER
(Ege Üniversitesi)
Doç. Dr. Reyhan KÖRPE
(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Doç. Dr. İbrahim ÖZCOŞAR
(Mardin Artuklu Üniversitesi)
Doç. Dr. M. Fatih SANCAKTAR
(İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Haşim ŞAHİN
(Sakarya Üniversitesi)
Dr. Brad WEST
(University of South Australia)
Yrd. Doç. Dr. A. Mesut AĞIR
(Batman Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Mithat ATABAY
(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Yrd. Doç. Ahmet ESENKAYA
(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. İsmet GÖRGÜLÜ
(Başkent Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin KAYHAN
(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Özkan KESKİN
(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Feridun Hakan ÖZKAN
(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Burhan SAYILIR
(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ali SÖNMEZ
(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Bu Sayının Hakemleri/ This Issue's Referee Board

Doç. Dr. Gülgün Yazıcı
(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet Güneş
(Marmara Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Kürşat Solak

(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Lokman Erdemir
(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Burhan Sayılır
(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Feridun Hakan Özkan
(Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Dr. Öğ. Bnb. Hakan Bacanlı
(GATF Dek. ve Eğt. Hst.)

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Editör'den/Editor's Note	vii
<i>Osman Yalçın</i> Çanakkale Cephesi Hava Harekâtının SWOT ve PEST Analizi Yöntemi ile İncelenmesi.....	1-32
<i>Analysis of Gallipoli Battle through SWOT and PEST</i>	
<i>Korhan Altunyay</i> Edebi Tür Olarak Mektup, Hatıra ve Günlüklere Yansıyanlar: Çanakkale'de Savaşan Askerlerin Mektup Hatıra ve Günlüklerinde Yer Alan Motivasyon Unsurları.....	33-43
<i>Echoes in Letters, Memoirs and Diaries as Literary Genres: Motivational Aspects in Letters, Memoirs and Diaries of the Soldiers Who Fought at the Gallipoli Battle</i>	
<i>Ahmet Esenkaya</i> Çanakkale Cephesi'nde İdari Faaliyetler ve Lojistik Hizmetleri.....	45-83
<i>Administrative Activities and Logistic Services in Çanakkale Front Line</i>	
<i>Heinz A. Richter</i> The Grand Game and Britain's Acquisition of Cyprus.....	85-96
<i>Büyük Oyun ve İngiltere'nin Kıbrıs'ı İlhakı</i>	
Kitap Tanıtımı <i>Aznavur Demirpolat</i> Ayşe Buğra, Osman Savaşkan, Türkiye'de Yeni Kapitalizm.....	97-103

Editör'den

Umum tarih konularının yanı sıra sosyal bilimlere dair diğer çalışmalara da yer veren Çanakkale Araştırmaları Dergisi'nin 17. sayısını yayınlamış bulunuyoruz. Böylece dergimizin geriye dönük eksik sayıları tekmil edilmiştir.

Çanakkale Araştırmaları Dergisi'nin dizinlenmesi amacıyla 2013 yılı Aralık ayında TÜBİTAK ULAKBİM'e başvurulmuştur. İlgili kurum bir yıl süresince, geriye dönük eksik sayılar da dâhil olmak üzere neşredilen sayıları ve hakem süreçlerini takip etmiştir. Neticede 26.12.2014 tarihli TÜBİTAK ULAKBİM toplantısında, Çanakkale Araştırmaları Dergisi'nin Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı'nda (SBVT) 2012 yılından itibaren dizinlenmesine karar verilmiştir. Şüphesiz bu başarıda, sarf edilen gayretin yanı sıra dergimizin bilimsel disiplin ve etiği düstur edinmesi büyük etkenlerdir.

17. sayımızda çıkan Osman Yalçın imzalı makale, Çanakkale Muharebeleri'nin farklı bir yönüne, hava harekâtına dair ayrıntılara ışık tutuyor. Bu çalışmanın yanı sıra Çanakkale Muharebeleri'ne ait edebi bir makale, muharebelerin lojistiği konulu çalışmalar mevcut. Sosyoloji alanında kaleme alınmış bir kitabın tanıtımı ile umum tarih konuları nevinden, Mevlevilik tarihine dair bir çalışma tanıtımı da 17. sayımızda yerini aldı.

Çanakkale Araştırmaları Dergisi'nin 18. sayısı, 2015 yılı münasebetiyle '100. Yıl Özel Sayısı' olacak ve Mart ayında yayınlanacaktır. Mevzu bahis sayımıza ulaşan pek çok aday makalenin hakem süreçleri devam etmektedir. Çanakkale Araştırmaları Dergisi, 100. yıla yapacağı söz konusu akademik katkıdan dolayı şimdiden gururludur.

Ülkemizde yayın yapan ulusal ya da uluslar arası akademik dergi sayısında son yıllarda ciddi artışlar yaşanmıştır. Söz konusu dergilerden kimileri bir yıl içinde iki sayı çıkarmakta zorlanmaktadır. Aynı zamanda bilimsel standardın temin edilmesinde bazı sorunlar yaşanmaktadır. Bu münasebetle TÜBİTAK gibi bir kurumun akademik dergi yayıncılığını takip etmesini, Çanakkale Araştırmaları Dergisi olarak gayet yerinde addediyoruz. Elbette belli bir kaliteye ulaşmak kadar o kaliteyi devam ettirebilmek de önemlidir. Çanakkale Araştırmaları Dergisi, bu hedefler doğrultusunda yayın hayatına devam edecektir. Başta Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Rektörlüğü olmak üzere dergimizin neşrinin her basamağında emeği geçenlere teşekkür ederiz.

Çanakkale Cephesi Hava Harekâtının SWOT ve PEST Analizi Yöntemi ile İncelenmesi

Osman YALÇIN*

Öz

Birinci Dünya Savaşı, Avrupa'da açılan Batı Cepheslerinde hızlı başlamış olmasına rağmen bir süre sonra kilitlenmiştir. Batı Cephesinde Almanların yüklerini hafifletmek, savaştığı güçlerin bir kısmını Doğu Cephesine yönlendirmek düşüncesi de Osmanlı cephelerinin faaliyete geçmesinde etkili olmuştur.

Çanakkale Cephesinde sıcak temas İtilaf güçleri donanması tarafından 3 Kasım 1914 tarihinde Seddülbahir ve Kumkale tabyalarını bombardıman etmeleri ile başlamış ve Türk ordusu 5'i subay 81 şehit vermiştir.

Çanakkale Cephesi Türk tarihinde kara, deniz ve hava birliğinin ortak ve etkin olarak görev yaptıkları ilk müşterek harekâttir. Diğer taraftan müttefiklerin ortak harekâtı olarak tanımlanan birleşik harekât kapsamında da Türk hava unsurunun tarihte görev aldığı ilk harekattir. Bu bakımdan birçok ilkelrin yaşandığı bir savaş olmuştur. Cephe ulusal ve uluslar arası alanda bütün boyutlarıyla (askeri, siyasi, ekonomik, stratejik, demografik) halen tartışılmaya ve araştırılmaya devam etmektedir. Tarih metodolojisi açısından çok kullanılmamakla birlikte bu çalışmada SWOT ve PEST analizi ile cephenin değerlendirilmesi yapılmıştır.

Yapılan analizlerle konunun baskın ve zayıf tarafları ile tarafların fırsatları ve kendilerine yönelik tehditlerin incelenmesi yapılırken, diğer taraftan bu cephe politik, ekonomik, sosyal ve teknolojik durumun mukayesesi yapılmaya çalışılmıştır. Belki çalışmada PEST analizine inovatif ve demografik unsurun da ayrıca ilave edilmesi anlamlı olacaktı. Ancak bu çalışmada bu iki başlık diğer başlıklar içinde yer almıştır.

* Yrd. Doç. Dr., Hava Öğretmen Yarbay, Hava Harp Okulu, Dekanlık, Sosyal Bilimler Anabilim Dalı Başkanı, o.yalcin@hho.edu.tr.

Çanakkale Cephesi Türk tarihi ve dünya tarihi için önemli olmuştur. Günümüzde savaşın yaşandığı bölgeye yapılan ziyaretler ile Türkiye'de milli birlik ve beraberliğe katkı sağlarken, 100 yıl önce savaşan taraflara barışın ferahlığını sunmayı sürdürmektedir.

Anahtar Kelimeler: PEST, SWOT, Çanakkale, Birinci Dünya Savaşı, havacılık

Anlalysis of Gallipoli Battle through SWOT and PEST

Abstract

Although it started fast in the West Front in Europe, WWI stuck at some time. The idea of cutting the burden on Germans in the West Front and directing some of the power they fight against towards the East Front also had an effect on triggering Ottoman Fronts to activate.

First touch in Gallipoli Battle occurred in November 3, 1914 in Seddülbahir and Kumkale when the Allies bombarded the bastions. The Turkish Army lost 81 martyrs 5 of whom were officers.

Gallipoli Battle is the first battle when land force, navy, and air force fought jointly in Turkish history. It is also the first time when Turkish air force took responsibility in a joint operation with other allies. Therefore, this battle was unique in that there were many things happening first time in history. The battle is still under scrutiny in terms of military, political, ecomonics, strategical, futurist, and demographic issues, etc. In this study, the battle was analyzed through SWOT and PEST which are actually rare in the methodology of history.

In the analyses, strengths and weaknesses of the issue has been handled. Moreover, comparison of political, economical, social, and technological aspect of the issue have been analyzed as well. Innovation and demographic aspects could have been also included in the study but these two sub-headings are the topics of another study.

Gallipoli Battle is important in terms of both Turkish and world history. With the visits to the battle area, patriotic feelings and unity in Turkey is promoted while the peaceful atmosphere of peace is portrayed to those who participated in the battle some 100 years ago.

Keywords: PEST, SWOT, Gallipoli, WWI, aviation

Giriş

Çanakkale Savaşı, tam bir trajedi ve insanlık dramı olarak anılmıştır.¹ Cephe açıldığı zaman asker arasındaki bir söylenti, İngilizlerin Çanakkale'yi bugün yarın zapt edecekleri, Gelibolu'nun ötesinin düzlük olduğu, bir iki gün içinde İstanbul'un alınarak Rusya ile birleşileceği, Rusya'nın askeri yönden destekleneceği, Rusya'nın ise Almanya ve Avusturya'yı istila edeceği şeklindeydi.² Savaşın Osmanlı ve İngiltere arasında kışa kalmadan sona ereceği bekleniyordu. Bu savaşta İngiltere sömürgesi altındaki Müslüman, Sih ve Gurkaları cepheye aldatarak getirmiştir. Türkler askerlere çok kötü davranan ve esirlere işkence yapan insanlar olarak tanıtılmıştır.³ Oysa Fransız ve İngilizlerin; Mısır, Sakız ve Mondros'a sevk ettikleri Türk zabitan ve erata yönelik kötü muamelesi o dönemde önemli sorunlardan birini oluşturmuştur.⁴ Osmanlı İmparatorluğu durumun düzeltilmediği takdirde aynı muamelenin karşı esirlere de yapılacağı tehdidini yapmak zorunda kalmıştır.⁵ Özellikle batılı ülke ordularında bulunan bazı Müslümanlar, *"Biz burada harp etmeyiz. Çünkü bizim Hükümdarımız buradadır."* diyerek isyan etmişlerdir. Fransızların, Senegal ve Sudanlıları Almanlara karşı savaşıcaksınız diye Türklerin karşılarına çıkarmaları da kısa süre sonra anlaşılmış olduğundan, bu askerler Türklere karşı savaşmak istememiştir.⁶ Türkleri; esirleri kesen caniler olarak anlatan İngiliz ve Fransız ordularının yalanı daha cephedeyken ortaya çıkmıştır. Çanakkale Savaşı, Türk ordusu tarafından Mehmet Akif'in ifadesiyle göklerde yüzlerce tayyarenin ölüm yağdırdığı bir harp olmasıyla da teknolojiyi her iki tarafın kullandığı bir savaş olmuştur.⁷ Oysa Fransız Harp Akademisinde Satrategist Prof. Dr. Ferdinand Foch; *"Havacılık spor olarak iyidir. Fakat bir harp vasıtası olarak ehemmiyeti ise sıfırdır."* diyordu.⁸ İngiliz General Haig de 1914'de şöyle diyordu: *"Beyler, hiçbirinizin, uçakların savaş zamanında keşif maksadıyla kullanılmasının*

1 A.Mete Tuncoku, *Anzakların Kaleminden Mehmetçik Çanakkale 1915*, AAM, Ankara 2005, s. 101, 184.

2 Ahmet Tetik-Y.Serdar Demirtaş-Sema Demirtaş, *Çanakkale Muharebeleri'nin Esirleri-İfadeler ve Mektuplar-Cilt-I*, Genkur.Bsm., Ankara 2009, s.V.

3 Tuncoku, *Anzakların Kaleminden Mehmetçik*, s. 39, 89.

4 Esirlere davranış şekli bir kültür ve yönetim anlayışını gerektirir. Son 1000 yılda ortak bir tarihe sahip olan Avrupalıların ve Osmanlıların arasında gerçekleşen savaşlarda her iki taraf kendi inanç ve törelerini uygulamıştır. Fatih'in askerleri 1481'de Otronta'ta diri diri gömülürken, yada 17. Asırda Voyvodalar askerleri ile esir ettikleri Osmanlı askerini şişe geçirirken aynı metodu uygulamışlardır. Keza günümüzde askeri harekât alanı olan ülkelerde ele geçirilen esirlerin uygulanan muameleler uluslararası alanda önemli bir sorun olmuştur. Srebrenitze faciasına neden olan Hollanda ordusu ödül alabilmiştir. Oysa Sultan Reşat savaşın başında yayınlamış olduğu iradesinde adil olunmasını, esirlere, kadınlara, çocuklara, savaşmayacak olanlara ve dini merkezlerle sağlık birimlerine gösterilmesi gereken hassasiyeti uzun uzun hatırlatmaktaydı. Keza günümüzde Türk askerinin ay-yıldız ile Afganistan sokaklarına çıkarken, müttefik askerlerin mevzilerinden çıkamamaları bu mirasın günümüze yansımalarıdır.

5 BOA, DH.EUM.5.Şb., Dosya Nu.:17, Gömlek Nu.:46, Tarih:26 Za 1333.

6 Tetik-Demirtaş, *Çanakkale Muh.Esirleri-İfadeler ve Mektuplar*, c. I, s.VII.

7 Mehmet Akif Ersoy, Safahat.

8 Yaşar Aksan, *Çanakkale*, Bizbize Yay., Ertem Matbaası, Ankara 2007, s.420.

yararlı olabileceği hususunu düşünenecek kadar aptal olmadığınızı umarım. Komutan için keşif yoluyla bilgi almanın bir yolu vardır ve bu da süvarinin kullanılmasıdır”⁹ Bundan 3 yıl kadar sonra başka bir İngiliz general olan Jan Smuts ise; “Düşmanı havada mağlup etmez ve savaşı düşmanın kalpgahına götürmezsek O’nun Londra’da bulunan bizlerle ilgili geniş çapta planlar yaptığından şüphemiz olmasın.” demiştir.¹⁰ Nitekim Almanlar 13 Haziran 1917’den itibaren Londra’ya yönelik hava akınları düzenlemeye başlamışlardır.¹¹ Çanakkale Cephesi’nde teknolojik fark savaşta kazanılan başarının nişanesi olan madalyaların imalatının nerede daha iyi yapıldığı konusunda bile etkiliydi. Madalyaların ham malzemelerinin İstanbul’dan gönderilerek dökümün Viyana’da yapılması bu bakımdan dikkate değer bir durumdur.¹² Bu bir bakıma teknik imkanların Avusturya’da daha iyi olduğu anlamına gelmekteyse de bir başka açıdan da Osmanlı İmparatorluğunun sanayi devrimi sonrası gücünü kademeli olarak nasıl kaybettiğinin hikayesidir.

Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa’ya açılmasında ilk adım Çanakkale olurken, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması öncesi birçok tarihi olay yine burada yaşanmış, tarihi kişilikler burada ortaya çıkmıştır. Çanakkale Savaşı, Türk harp tarihi bakımından yüz binlerce zayıtın ötesinde, cephane sandıklarının karyola, koyun postunun yatak ve bir asker kaputunun yorgan vazifesi¹³ gördüğü bir hayat stiline de hikâyesidir.

20. yüzyıl harpleri hava kuvvetlerinin, harbin sonuçlarına tesiri yönüyle ayrıca incelenmelidir. Kanatların askeri organizasyonlarının bir parçası olduktan sonra meydana gelen her muharebede doğrudan ve dolaylı etkileri olmuştur. Bu çalışmada harp tarihi yazımında yerli yerine konulamayan bir örnekleme incelenmiştir. Çanakkale Cephesi, Türk tarihinin önemli bir dönemeci olarak genel bir kabul görmesine rağmen burada harbin gidişatına önemli tesiri olan hava harekâtı günümüze kadar yeterince incelenememiştir. 2010 yılında Çanakkale 18 Mart Üniversitesi ve ATASE Daire Başkanlığı tarafından icra edilen sempozyumda konu hava harekâtı boyutuyla incelenmiştir. Çanakkale Hava Harekâtı; sempozyumlarda konu başlıkları, bilimsel çalışmalar, kitaplar, filmler, belgeseller, harekât analizi, insanların psikolojik açıdan etkilendikleri durum, teknolojik mukayeseler ve daha birçok metodla üzerinde durulması gereken geniş kapsamlı bir olaydır. Buradan hava harekâtı kapsamında da alınması gereken birçok dersler vardır. Bu çalışmada Çanakkale Cephesinde uçakların, kara ve deniz harekâtına katkısı incelenmiştir.

9 Mehmet Erdoğan, *Hava Gücü ve Savaş*, Genkur.Bsm., Ankara 1986, s.32.

10 Erdoğan, *Hava Gücü ve Savaş*, s. 36.

11 İsmail Kayabalı-Cemender Aslanoğlu, *Türk Kültürü Aylık Dergisi Hava Kuvvetleri Sayısı*, Sayı:116, Yıl:10, Haziran 1972, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1972, s. 493(29); Erdoğan, *Hava Gücü ve Savaş*, s. 72.

12 BOA, DH.İ.UM.EK., Dosya Nu.: 82, Gömlek Nu.:18, Tarih:05 C 1335.

13 Recep Şükrü Apuhan, *Çanakkale 1915*, Timaş Yay., İstanbul 2007, s. 209.

Çalışmada yöntem olarak iki analiz kullanılmıştır. SWOT ve PEST analizi ile Çanakkale Cephesinde tarafların durumuna yönelik bilgiler verilmiş ve sonuçlar çıkarılmıştır. Yöntem olarak iktisat ve işletme bilim dallarında yoğun olarak kullanılan mezkûr analizlerin alt başlıkları tarih biliminde de kullanılmaktadır. Bu çalışmada ise tanımlı ve alt başlıkları belirli analizler isim olarak kullanılmıştır.

1. Boğazların Osmanlı İmparatorluğu'nda Durumu

Osmanlı İmparatorluğu'nun Rumeli'ye geçişinde Çanakkale Boğazı'nın ayrı bir önemi vardır. Orhan Gazi'nin oğlu Süleyman Paşa'nın, Rumeli'nin fethinde atlama noktası Çanakkale olmuş ve Çimpe Kalesi Rumeli'ndeki ilk Osmanlı toprağı olarak denetim altına alınmıştır. Bizans İmparatorluğu ile yaşanan sorunlarda yaklaşık 62 kilometre uzunluktaki Çanakkale Boğazı, Osmanlı İmparatorluğu için Rumeli'ne atlama yeri olmuştur. İstanbul'un kuşatması ve son olarak İstanbul'un Fethi öncesi Çanakkale'de yapılan kaleler fethetme katkı sağlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğunun güçlü dönemlerinde Çanakkale girişi zaman zaman diğer devletler tarafından tutularak Osmanlı İmparatorluğu sıkıntıya düşürülmeye çalışılmıştır. Bunlardan ilki Girit Seferi(1645-1669) esnasında Venediklilerin boğaz girişini kesmeleridir. İkinci bir gelişme ise 1807 yılında İngilizlerin yine Boğaza girmeleri İstanbul'u oldukça rahatsız etmiştir. Ancak Osmanlı İmparatorluğu kısa bir tereddütten sonra İngiliz donanmasına karşı tedbir almaya başlamıştır.¹⁴ Halkın da galeyana gelerek savunma mevzileri oluşturmaya başlaması ile Yedikule'den Sarayburnu'na, Kadıköy'den Üsküdar'a bütün kıyılarda istihkâmlar kazılmıştır. Osmanlı donanması güçlendirilmiştir.¹⁵ Yalnızca törenlerde ve bayramlarda top sesleri duyan Sultan III. Selim başta olmak üzere, Osmanlı İmparatorluğu ciddi tedbirler almıştır. Türklerin ani saldırısı karşısında kayıplar veren İngilizler çekilmek zorunda kalmıştır.¹⁶ İngilizler 1807'de isteklerini silah zoruyla Osmanlı İmparatorluğuna kabul ettirmeyi ümit ederken, büyük bir hayal kırıklığı ve mağlubiyetle perişan olarak Çanakkale'yi terk etmiştir. Yüzyılın başında da 1908 yılında Girit önlerinde Çanakkale'yi geçme çalışmaları yaparlar. 1914-1915 yıllarında yapılan çıkarma harekâtının esası daha öncelerine dayanmaktadır. 1915 yılında Boğazı zorlamalarında geçmişte (1807) İstanbul önlerine gelmelerinin etkisi olup olmadığı hususu dikkate değer bulunmaktadır. 28 Ocak 1915 İngiliz Harb Meclisinin Boğazların geçilmesi kararına tarihteki deneyimlerinin etkilerinin olabileceği değerlendirilmektedir.

1833 yılında Ruslarla yapılan Hünkâr İskelesi Antlaşması ile Mısır'a karşı Rusların desteğinin alınması Avrupa'da rahatsızlığa neden olmuştur. Bu gelişmeler üzerine

14 Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarih (1789-1914)*, 2. Baskı, TTK, Ankara 1999, s. 91-93.

15 Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarih (1789-1914)*, s. 92.

16 Korel Haksun, *Tarihten Notlar 2*, Kastaş Yay., İstanbul 2004, s.203.

Avrupalı devletler zedelenen çıkarlarını korumak için sorunu uluslararası alana taşımışlardır. Takiben Londra Konferansı ile Türk Boğazlarının durumu görüşülmüş ve Türk Boğazları üzerinde asırlarca devam eden tartışmasız Türk hâkimiyetine sınırlamalar getirilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu, Türk Boğazlarının stratejik durumuna istinaden Sultan Abdülmecit zamanında boğazların tahkimine başlamıştır. Asıl tahkimat ve tabya yapımı Sultan İkinci Abdülhamit Han döneminde olmuştur. Asaf Paşa, Çanakkale Boğazı'nın tabyalarının yapımı ile görevlendirilmiş ve Mecidiye Tabyalarının güçlendirilmesinin yanında; Yıldız, Rumeli, Hamidiye gibi yeni tabyalar 1890'lı yıllarda yapılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu dünyanın hızla kamplaştığı ve savaş hazırlığında bulunduğu bir zamanda boğazları tahkim etmiştir. 19. Yüzyıl tabyaların önemli olduğu ve devletlerin bu alana yatırım yaptığı bir zaman dilimidir. Ne var ki, belirli tabyalar dışında Birinci Dünya Savaşı yıllarında tabyalar çiğnenip geçilmiş ya da çevresinden dolaşarak etkisiz hale getirilmiştir.¹⁷

2. Savaş Öncesi Avrupa'nın ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Genel Durumu

20. asrın başlarında Avrupa ülkeleri arasında silahlanma yarışı sürmekteydi. Sanayi İnkılâbı sonrası üretim fazlası vermeye başlayan gelişmiş ülkeler kısa sürede aşırı üretim yapmak ve bunu pazarlayarak zenginliklerini artırmak için her türlü çabayı göstermekteydiler. 1885 Berlin Senedi ile yayılma süreci ihtiyacın ötesinde bir yarış ve gurur meselesine dönüşmüş bulunuyordu. Bu bir bakıma güçlenen kapitalizmin hegemonyasının kurulması anlamına gelmekteydi. Oysa tarım toplumu konumunda bulunan devletler bu durum karşısında ciddi sıkıntı içine düşmüşlerdir. Bu konumda olan Rusya, iç huzursuzluğun eşiğine gelmiş, Çin ve Japonya birçok problemlerle uğraşmaktadır.

Siyasi tarih açısından bakıldığında uzak doğu ülkeleri kendi yolunu bulmaya, bölgeyi Avrupalılardan uzak tutmaya çalışmaktadır. Diğer bir perspektiften bakıldığında ise bölge üzerinde güç mücadelesi sürmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun ise geniş topraklarını siyasi olarak bir arada tutmakta olması kaynakların paylaşımı alanında önemli bir risk olarak görülmekteydi. Bununla birlikte, halk birlik ve beraberliğini kaybetmekte, devlet toprakları üzerinde oynanan oyunlardan biçare duruma gelmiş haldeydi. Diğer taraftan Osmanlı İmparatorluğu gelişmiş ülkeler bakımından enerji kaynakları, merkezi ve büyük yapısının oluşturduğu tehdit algısı gibi bazı özellikleriyle oldukça önemliydi ve ilgi alanı oluşturmuyordu. Birinci Dünya Savaşı uzun yıllar savaşa hazırlanan sanayii devrimini yaşamış gelişmiş güçlerin bilek bükme yarışı olurken büyük yıkımlara sebep olmuştur. Sanayileşme sürecini yaşayamayan ancak

17 Ian Westwell, *Resimli Harp Tarihi Birinci Dünya Savaşı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 24, 25.

dönüşümü gören doğu dünyasının en güçlü siyasal yapısı olan Osmanlı İmparatorluğu ise bu anafordan kendini kurtarmak bir tarafa beklenenden daha evvel taraf olmasıyla birçok cephede savaşa girmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu yönetiminde İkinci Meşrutiyet ile birlikte ciddi değişiklikler olmuştur. Balkan savaşları sonunda İttihat ve Terakki'nin devlet yönetiminde etkinliğinin artması ile öncelikle orduda modernleşme başlatılmıştır. Orduda gençleştirme operasyonu başlamış, ordunun eğitiminin geliştirilmesi ve modernize edilmesine yönelik projeler geliştirilmiştir. Diğer taraftan teknik alanda yenilenmesinin yapılması maksadıyla; Almanya'dan Liman von Sanders ve 42 kişilik ekibi ile Osmanlı kara ordusunu, İngilizler Osmanlı deniz kuvvetlerini ve Fransa'dan davet edilen De Goys De Mazeyrac Osmanlı hava kuvvetini yapılandırmak üzere görev almışlardır.¹⁸

28 Haziran 1914 tarihinde Avusturya-Macaristan Veliahdı Arşidük Ferdinand'ın Saray Bosna'da bir Sırp milliyetçisi olan Princip tarafından öldürülmesi ile itilaf ve ittifak güçleri arasında yıllardır devam eden savaş hazırlığı harekete geçmiş ve savaş rüzgârı kısa sürede Avrupa'yı takiben tüm dünyayı sarmıştır.¹⁹

Savaş başladığı zaman devletlerin demografik güçleri ordularını desteklemesi bakımından önemlidir. Ancak İtilaf ve İttifak güçleri arasında dengesizlik oldukça büyüktü.

Savaş Katılan Tarafların Nüfus Durumu Tabloda Verilmiştir.²⁰

İttifak Devletleri		İtilaf Devletleri				
Almanca	79.000.000	ABD	111.000.000	Portekiz	15.000.000	İtilaf Top. Nüf.
Avs.-Mac. İmp.	55.000.000	Fransa	84.000.000	Romanya	8.000.000	1.002.435.000
Osm. İmp.	29.000.000	Japonya	78.000.000	Sırbistan	5.000.000	
Bulgaristan	5.300.000	İtalya	38.000.000	Yunanistan	5.000.000	
İttifak Nüfusu	168.300.000	Belçika	16.000.000	Karadağ	435.000	

Yukarıda görülen tablo irdelendiğinde savaşın İtilaf devletleri tarafından kazanılması sürpriz olarak görülmemelidir. Nüfus potansiyeli olarak 1/6 oranındaki fark vardır. Savaş 4 yıl devam ettiğinden tahribat İttifak devletlerini daha çok yıpratmış-

18 Osman Yalçın, *Türk Hava Harp Sanayii Tarihi 1913-2009*, Hv.Kv.Bsm.ve Neş.Md.lüğü, Ankara 2009, s. 4;Liman von Sanders, (Çev.:Eşref Bengi Özbilen), *Türkiye'de Beş Yıl*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2010, s. 7-10; Osman Yalçın, "Hava Şehit Pilot Binbaşı Fazıl Bey'in Hayatı ve Çalışmaları", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, ISSN 1305-5992, Sayı:21, Güz 2014, Ankara, s.258, 265.

19 Ergüder Gediz, *Türk Hava Kuvvetleri Tarihi Cilt-I 1911-1918*, Tarihçe Ş.Md.lüğü, Ankara, s. 99.

20 Gediz, *Türk Hava Kuvvetleri Tarihi Cilt-I 1911-1918*, s. 99; Osman Yalçın, *Türk Hava Harp Sanayii Tarihi 1913-2009*, s.35.

tır. Toplumu ayakta tutan insan kaynaklarının yıllarca cephelerde silahaltında olması güç dengesinin İtilaf devletleri lehine kaymasına imkân tanımıştır. Sanayinin genel olarak İtilaf devletleri tarafında daha güçlü olması ve denizlerde egemenliğin de İtilaf devletleri lehine olması önemli avantajlar olarak katkı sağlamıştır. Tarım ağırlıklı ve kas gücünün esas alındığı Osmanlı İmparatorluğu için ise tam bir yıkım olmuştur. Savaşın taraflarının harita üzerindeki konumları incelendiğinde ulaşım yollarının İtilaf devletleri elinde olduğu ve İttifak devletleri arasında kara ulaşımının bile ancak Bulgaristan'ın savaşa girmesi ile mümkün olduğu değerlendirildiğinde sonucun nasıl olacağını değerlendirmek mümkündür. Bütün bu dengesizliklere rağmen Alman ve Osmanlı idarelerinin çok kararlı olduğu görülmektedir.

Tarafların Askeri Gücü aşağıda tabloda verilmiştir.²¹

İttifak Devletleri (1 Milyarı Aşan Nüfusu)	İtilaf Devletleri (169 Milyon Nüfus)
Almanya: 40 kolordudan oluşan 109 tümen ve 11 Süvari Tümeni. Avusturya-Macaristan: 16 Kolordu. Osmanlı 9 ordu 63 Tümen. Bulgaristan 15 tümenenden oluşmaktaydı.	Fransa 21 kolordudan oluşan 83 tümen ve 10 süvari tümeni. Rusya 37 kolordu, 19 süvari tümeni. İngiltere 50 tümen. ABD 42 Tümen. İtalya 45 Tümen. Belçika 6, Sırbistan 19, Romanya 25, Karadağ 3, Yunanistan 10, Portekiz 5 Ttümen askere sahipti.
Toplam: 246 Tümen askere sahiptiler.	Toplam: 441 Tümene sahiptiler.

Avrupa'da hızla yükselen tansiyon devletlerarasında silahlanma yarışını artırmış, bu gelişmeleri gören Osmanlı İmparatorluğu olası bir savaşta yalnız kalmamak ve devletlerarası krizlere hazırlıksız yakalanmamak için İngiltere ve Fransa ile ittifak antlaşması yapmak için girişimde bulunmuştur. Osmanlı İmparatorluğu üzerinde planları bulunan devletler, Osmanlı İmparatorluğunun ittifak teklifine olumsuz bakmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu bu gelişmeler üzerine dönemin güçlü devletlerinden Almanya ile ittifak yapmaya mecbur kalmıştır. Sultan II. Abdülhamit zamanına dayanan Alman-Osmanlı ilişkileri bu ittifaka katkı sağlamıştır.²² İngiltere Başbakanı Asquith'in Osmanlı İmparatorluğu henüz savaş ilan etmediği bir zamanda İngiltere Parlamentosunda yaptığı bir konuşmada sarf ettiği "Osmanlı Devleti ortadan kaldırılacaktır." ifadesi emperyal güçlerin niyetlerini ortaya koymaları bakımından

21 Gediz, *Türk Hava Kuvvetleri Tarihi Cilt-I 1911-1918*, s. 99.

22 Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya ile ittifak yapmadan önce İngiltere ve Fransa ile işbirliği yollarını araştırmasına ve öneri götürmesine rağmen bu ülkeler tarafından ret edildiğini burada belirtmek gerekir.

anlamlıdır.²³ Bu konu Türkler tarafından bilinmektedir. Cami Baykut, 5 Ocak 1912 tarihli “Osmanlılığın Atisi” isimli risalesinde “...Evet İngiltere ile dost olabilmek için Akdeniz’in bir İngiliz denizi olmasına ve Suriye’yi Mısır’a, Irak’ı Hindistan’a ilhak ederek etki alanlarını Batıya doğru, yani İskenderun Körfezi’ne kadar genişletmesine ve Anadolu’da bir Konya prensliği olarak kalmaya razı olmalıyız.” ifadesini Sevr taslağından 8 yıl önce kullanmıştır.²⁴

Birinci Dünya Savaşı öncesi dengeler çok kısa sürede değişim göstermiştir. Türklerin askeri vasfını yok sayan Almanlar bir süre sonra Rusya ve İngiltere’ye karşı Osmanlı kozuna ayrı bir ehemmiyet vererek, Osmanlı İmparatorluğu’nun bir an evvel Rusya’ya savaş açmasına çalışmışlardır. Diğer taraftan von Kress ve Souchon gibi Alman subayları başta olmak üzere diğer subayların anıları arasında Osmanlı İmparatorluğunun savaşa bir an evvel girmesine yönelik bilinçli bir baskı olduğu ve düşmanlıkları artırmak için çatışmaların başlamasının hızlandırılmasına yönelik girişimlerde bulunduğu görülür.²⁵ Amiral, İstanbul’daki faaliyeti ile Osmanlı İmparatorluğunu bir an evvel savaşın içine dahil etmek için oldukça yoğun çaba harcamıştır.²⁶ Alman Genelkurmay Başkanı Moltke’nin de Dışişleri Bakanı Jagov’a muhtırasında “...Türkiye, mümkün olur olmaz Rusya’ya savaş ilan etmelidir.”²⁷ İfadesinden anlaşıldığına göre Alman siyaseti bu konuya özel önem vermektedir.

3. Osmanlı İmparatorluğu’nun Savaşa Girmesi

Osmanlı İmparatorluğu’nda son zamanlarda devlet organizasyonu içinde önemli bir konumu olan Enver Bey, Avrupa’daki gelişmeler üzerine Almanlarla 2 Ağustos 1914’de diğer yetkililere haber vermeden bir ittifak yapmıştır. Durumun ortaya çıkması sonrasında olay mecburen kabullenilmiştir. 3 Ağustos 1914 tarihinde Genel Seferberlik ilan edilmiştir.²⁸ Milli iradenin tecellisinin meşru bir zeminde gerçekleşmesi bakımından bu durum büyük bir talihsizlik olmuştur. Bu bakımdan Mustafa Kemal Paşa’nın Milli Mücadelenin her safhasında meşruluğunu Meclis iradesine dayandırması başta Başkomutanlık Yetkisi ve Kanununda yasal bir zeminde hareket etmesinin

23 Mehmet Okur, “Osmanlı Devleti’nin Almanya İle İttifakını ve Birinci Dünya Savaşı’na Girişini Gerektiren Sebepler”, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, Özel Sayı, S:16, Ağustos 2010, Genkur.Bsm., Ankara 2010, s. 106.

24 Tevfik Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, 3. Baskı, İmge Yayınları, Ankara 2004, s. 490.

25 Friedrich Freiherr Kress von Kressenstein, Çev.:Tahir Balaban, *Son Haçlı Seferi Kuma Gömülen İmparatorluk*, Yeditepe, 2. Baskı, İstanbul 2013, s. 72.

26 Saim Besbelli, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi VIII. Cilt Deniz Harekâtı*, Gnkur. Basımevi, Ankara 1976, s. 54.

27 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi Cilt:II-Kısım:IV*, TTK Ankara 1999, s. 649, 650.

28 Ergüder Gediz, *Türk Hava Kuvvetleri Tarihi Cilt-I 1911-1918*, Tarhç.Ş.Md.lüğü, Ankara, s.103. Enver’in yetkisi olduğu bazı çalışmalarda ifade edilmektedir. Her yetki kullanılsaydı dünyada yaşam çok daha dayanılmaz olabilirdi. Yetki sahibi olmak ayrı bir husus, yetkiyi milli çıkarlara uygun kullanmak ayrıdır.

de önemli bir durum olduğunu burada belirtmek isteriz. “Goben” ve “Breuslau” isimli savaş gemileri Akdeniz’de Fransızlara ait bazı limanları bombalamış ve İngiliz donanmasından kaçarak Enver Paşa’nın müsaadesi ile 10 Ağustos 1914 tarihinde Çanakkale Boğazı’ndan giriş yapmıştır.²⁹ Filo komutanı Souchon, daha sonra yazmış olduğu anılarında Osmanlı İmparatorluğu istemese de Boğazı geçmek üzere geldiğini yazmaktadır. Özellikle Amiral Wilhelm Souchon’un hatıratında geçen “...Türkiye’nin rızasıyla olmazsa gerekirse rızası hilafına Çanakkale ve İstanbul Boğazlarından geçip savaşı Karadeniz’e taşımak kararım kesindi. Türkleri kadim düşmanları olan “moskoflara” karşı birlikte harekete geçirebilmeyi ümit ediyordum.” ifadesi düşündürücüdür.³⁰ Gerekirse zorlayıcı tedbirlerin uygulanacağını Oral Sander, zırhlıların kazan arızasına bağlamaktadır.³¹ Bu durum karşısında gemilerin hukuki durumu uluslararası bir sorun haline gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nun, gemileri kabul etmemesi ya da enterne etmesi gerekiyordu. Mevcut krizin aşılması için yapılan işlem sonucunda gemilere “Yavuz Sultan Selim” ve “Midilli” isimleri verilmiş ve iki geminin satın alındığı açıklanmıştır. Geminin Alman mürettebatına Osmanlı üniforması giydirilerek Osmanlı hizmetine alındıkları açıklanmıştır.

Goben ve Breslau destekli Osmanlı donanması 21 Eylül 1914 tarihinde Enver Paşa’nın emri ile fazla açılmamak kaydıyla Karadeniz’e çıkma emrini alır ve Boğaz’a geldiğinde Sadrazam Sait Halim Paşa tarafından görülür. Sadrazam durumu Cemal Paşa’ya sorarak öğrenmek ister. Amiral Souchon’a ulaşıldığında ise kendisine Enver Paşa’nın emri olduğu bilgisi verilir. Enver Paşa ise Edirne’ye gittiğinden bulunamamıştır. Amiral’e donanmanın bütün halinde Karadeniz’e çıkmasının bir hükümet kararı ile mümkün olacağı ihtar edilerek geri çevrilir.³² Almanlar bir an evvel Osmanlı İmparatorluğu’nun savaşa girmesini kendi savaş yüklerinin azalması için zorlamaktaydılar. Osmanlı İmparatorluğu parasal sorunu dile getirmiş ve ayak diremek istemiştir. Aslına bakılırsa idareci konumunda olan bazı yetkililerin hukuka rağmen bir oldubitti ile devleti savaşa sürüklemeye başlamaları ile daha sağlıklı düşünebilen ve gelişmeleri görmek isteyen sağduyulu bir grubun çatışması söz konusuydu. Bu bakımdan savaşa giriş ve etkin olan amiller bugün üzerinde düşünölmeye ve araştırılmaya muhtaçtır. Binlerce yıllık geçmişi olan Türk devleti, kısa bir süre içerisinde yaşanan olumsuz gelişmelerle belirsiz bir maceranın içine çekilmiştir. Bilindiği üzere bu gemiler daha sonra Amiral Souchon komutasında, Karadeniz’e çıkmışlar ve bazı Rus limanlarını bombalamışlardır. Bu gelişme üzerine Rus ordusu doğudan Osmanlı

29 Mazlum Keyüsk, *Türk Havacılık Tarihi 1914-1916 İkinci Kitap Birinci Kitap*, Hv.Bsm., Eskişehir, 1951, s.24, 25; Alpay Kabacalı(Hzrlı.), *Talat Paşa’nın Anıları*, 6. Baskı, Türkiye İş Bankası ve Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 26, 27.

30 Eşref Bengi Özbilen, *Denizlerde Yenilmediler Cihan Harbinde Alman Bahriyeliler*, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası ve Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 23, 24.

31 Oral Sander, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918’e*, İmge Yayınları, Ankara 2012, s. 371.

32 Artuner, *Kayıp Topraklar Ortadoğu’da Türk Askeri*, s.74.

sınırlarına girmiş, Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı'nın filili taraftarı olmuştur.

4. Osmanlı İmparatorluğu'nun Savaşa Girdiği Tarihte Kara Ordusunun Durumu

Osmanlı İmparatorluğu'nun bir oldubitti ile Almanların safında savaşa girmesi sonucu genel seferberlik ilan edilmiş, Osmanlı ordusunda bir takım düzenlemeler yapılmıştır. Erkan-ı Harbiye Reisliği Başkomutanlık Vekâletini kurmuş, Enver Paşa'da Başkomutan Vekili olarak atanmıştır.³³ Aynı zamanda Harbiye Nazırı olan Enver Paşa, orduyu tamamen kontrol eden bir mevkie gelmiş bulunuyordu. Deniz Kuvvetleri Bahriye Nezaretine bağlı olduğu için yönetim bakımından Başkomutanlık Vekâletine bağlanmıştır.³⁴ Başkomutanlık Vekâleti kurulduktan sonra Ordu Müfettişlikleri unvanı Ordu Komutanlığına dönüştürülmüştür.³⁵ Bu duruma göre savaşın başında 3 ordu bulunuyordu.

Savaşın Başında Osmanlı Ordusunun Durumu³⁶

Ordu Nu.	Konuş Yeri	Komutan	Komutanlığın Bağlıları Birlikler
1'inci Ordu	İstanbul	Mareşal Liman Von Sanders	1, 2, 3, 4, ve 6'ınca Kolordular ile Edirne Kale ve Müstahkem Mevki
2'inci Ordu	İstanbul	Bahriye Nazırı Cemal Paşa	5, 8, 10, 11 (33'üncü Tümen Hariç), 12'inci Kolordular ile 29'uncu Tümen
3'üncü Ordu	Erzurum	Hasan İzzet Paşa	29'uncu Tümen hariç 9 ve 13'üncü kolordular, 33'üncü Tümen, 2'inci Nizamiye Süvari, 1, 2, 3 ve 4'üncü aşiret Süvari Tümenleri, Van Aşiret Süvari Tugayı ve Erzurum Müstahkem Mevki
Diğer Kıt'alar	Başkomutanlığa bağlı olan Sana'da bağımsız 7'inci Kolordu K.kığı, 21'inci Aşir, 22'inci Hicaz Tüme8nleri Çanakkale Müstahkem Mevki, Çatalca Müstahkem Mevki, ile yeniden kurulan Irak ve Havalisi Komutanlığı ve İzmir Müstahkem Mevki Komutanlığı bulunuyordu.		
4'üncü Ordu	Suriye	Cemal Paşa	8 ve 12'inci Kolorduların Suriye'de konuşlandırılması ile 4 Eylül 1914 tarihinde kurulmuştur.

33 Enver Paşa'nın bu statüsü Sultan Vahdettin'in hükümdar olmasına kadar sürmüştü ve Vahdettin ilk icraatlardan biri olarak Enver Paşa'nın Başkomutanlık yetkisini iptal ederek kendisi Başkomutanlığı temsil etmeye karar vermiştir. Uygulamada ise Enver Paşa'nın yetkilerinde bir değişiklik olmamıştır. Yavuz Kansu-Sermet Şensöz-Yılmaz Öztuna, *Havacılık Tarihinde Türkler 1*, 2'nci Baskı, Hv.K.Bsm., Ankara 2006, s. 354.

34 Gediz, *Türk Hava Kuvvetleri Tarihi Cilt-I 1911-1918*, s.104.

35 Besbelli, *Deniz Harekâtı*, s. 48-50.

36 Mazlum Keyüsk, *Türk Havacılık Tarihi 1914-1916, İkinci Kitap Birinci Cilt*, Hava Basımevi, Eskişehir 1951, s.10-12; Besbelli, *Deniz Harekâtı*, s. 48-50.

Bu planlamaya göre Irak, Suriye ve Akdeniz savunmasız bırakılmıştı. Bunun mahsurları dikkate alınarak, 13. Kolordunun 38. Tümeni Irak'ta bırakılmıştır. 6 Eylül 1914 tarihinde 8 ve 12. Kolorduların Suriye'de konuşlandırılması ile 4. Ordu Komutanlığı burada kurulmuştur. Zamanla bu planlamanın yetersizliği ortaya çıkmış ve ordu sayısı savaş yıllarında dokuza kadar yükselmiştir. Ne var ki, orduların birçoğu gerçekte bir kolordu seviyesine bile çıkamamıştır.³⁷

5. Osmanlı İmparatorluğu'nun Savaşa Girdiği Tarihte Türk Hava Gücünün Durumu

Osmanlı hava teşkilatının gelişmiş ülkeler ile aynı zamanda veya bazılarında daha erken bir tarih olan 1911 yılında kurulduğu genel olarak bilinen bir durumdur. Bu dönem aynı zamanda barış döneminde savaşa hazır olunması için birçok çalışmanın yapıldığı, raporların hazırlandığı bir zaman dilimidir. Kuruluş aşamasında havacılıkta en yetkili ve tecrübeli subaylarından olan Kurmay Albay Süreyya Bey'in, *Tayyare Mektebi ve Havacılık Hakkındaki Raporları* ile havacılığın mevcut durumunu ve arzu edilen durumunu anlatması önemlidir. Kur.Alb. Süreyya (İlmen) Bey, 23 Eylül 1913 tarihinde "Kıtaatı Fenniye ve Mevakii Müstahkeme Müfettişi Umumiliği"ne Tayyare Mektebi ve Havacılık Teşkilatının geliştirilmesi konusunda bir rapor hazırlamıştır. Raporda geçmiş üç yılda havacılık alanında yapılanları, "...Eğer bu sınıfın bütçede tahsisatı yoksa gelişemez, zaten bu güne kadar yapılanlar da bin türlü zorluk içerisinde, itiraz ve ret cevaplarına rağmen, adeta dilenerek, koparıldı" şeklinde özetlemiştir.³⁸ Bu döneme kadar havacılık bir ek görev olarak Kıtaatı Fenniye ve Mevakii-i Müstahkeme olmak üzere iki kısımdan oluşan birimin Kıtaatı Fenniye şubesi tarafından yürütülmektedir. Raporda havacılığın artık ayrı bir şube olarak yani üçüncü bir şube olarak teşkilatlanması gerektiği belirtiliyordu. Hava Mektebinin savaş nedeniyle teşkilatı geliştirilememiş, son zamanlarda Balkanlarda gelişen savaş nedeniyle askeri harekât bakımından önemli olan Edirne, Kırklareli, Tekirdağ ve Çanakkale'ye birer hava bölüğü kurulması planlanmıştı.³⁹ Birinci Dünya Savaşı yılları havacılığın askeri olarak etkin olarak kullanılmaya başlandığı bir dönem olmuştur. Bununla birlikte uçaklar oldukça ilkelidir. 70-120 km/saat sürat, 1000-1500 metre irtifa yapabilmekte, 2 kişi ile ancak havalanabilmektedir ve elle atılan 5-15 kiloluk mühimmatlar kullanılmaktadır.⁴⁰

Osmanlı havacılığının kuruluşundan itibaren; pilot yetiştirilmesi, hava okulu açılması, teşkilatın oluşturulması, uçak ve balon temini gibi önemli işler kısa sürede

37 Gediz, *Türk Hava Kuvvetleri Tarihi Cilt-I 1911-1918*, s. 103-105.

38 Ajun Kurter, *Türk Hava Kuvvetleri Tarihi-1*, Hv. K. Basımevi, Ankara, Aralık 2002, s. 139.

39 Yalçın, *Türk Hava Kuvvetleri Teşkilatlanma Tarihi* s.37, 38.

40 Oğuz Okuyucu, "Çanakkale Muharebeleri'nde Hava Harekâtı", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, Özel Sayı, Ş:16, Ağustos 2010*, Genkur.Bsm., Ankara 2010, s. 2698.

başarılmıştır. Diğer taraftan Türk havacılığı diğer ülkelerdeki havacılık alanındaki gelişmelere paralel bir yapılanma içinde bulunmuştur. Bu dönemde havacılıkta en ileri ülke Fransa olduğu için Osmanlı havacılığının modernizasyonu Fransızlara havale edilmiştir. Fransız Hava Pilot Binbaşı De Mazayreç De Goys 4 Mayıs–5 Ağustos 1914 tarihleri arasında Osmanlı havacılığının başında bulunmuştur. Osmanlı İmparatorluğunun Almanlar safında yer alması ile De Goys ülkesine dönmüş ve havacılığın başına Topçu Binbaşı Abdülatif getirilmiştir. De Goys’un döneminde 4 Haziran 1914’de 6 Coudron, 6 Moran, ve 3 Farman tipi olmak üzere 15 deniz ve 35 kara uçağı sipariş edilmişti. Osmanlı İmparatorluğu’nun savaşa girmesi ile Fransa tarafından teslim edilmemiştir.⁴¹ Bu konuya Kıtalararası Osmanlı Hava Seferi isimli çalışmada değinildiğinden detayına burada değinilmemiştir. Siparişlerden deniz uçaklarının Kanal-Filistin Cephesi’nde Osmanlı ordusuna karşı kullanıldığını belirtelim.⁴²

Osmanlı İmparatorluğu savaşa girdiği zaman elinde 6 savaş, 4 eğitim uçağı bulunuyordu. Bu sıralarda gösteri amaçlı olarak İstanbul’da bulunan Alman havacı Gustav Bassar’ın Rumpler tipi uçağı ile Fransız havacı Levavassuer’in tecrübe için getirdiği 2 adet Nieuport tipi uçağına Osmanlı yetkilileri tarafından el konulmuştur.⁴³

Osmanlı Hava Gücünün Savaşın Başında Uçak Durumu ⁴⁴			
Uçağın Tipi	Mik.	Özellığı	Adları ve Görev Tipi
Deperdussin	1	2 kişilik	Osmanlı-Harekat
Bleriot	3	2 kişilik	Edremit-Tarık Bin Ziyad-Ertuğrl-Harekat
Ponnier	1	2 kişilik	Adı bilinmiyor.-Harekat
Rumpler	1	2 kişilik	Fethi-Harekat
Curtiss	1	2 kişilik-Dz.Uç.	Adı bilinmiyor. -Harekat
Nieuport	2	2 kişilik-Dz.Uç.	Mahmut Şevket Paşa-Diğ. adı bilinmiyor. -Harekat
Deperdussin	1	1 kişilik	Eğitim Uçağı
Bleriot	3	1 kişilik	Penquin - Eğitim Uçağı

Osmanlı İmparatorluğu savaşa girmesiyle birlikte Osmanlı havacılığını düzenlemek ve harbe hazır hale getirmek için Ütgm. Erich von Serno, yüzbaşı rütbesi ile

41 Orhan Aydar, *Uçan Süvariler*, Ulus Basımevi, Ankara, 1948, s.100, 101; Kansu vd., *Havacılık Tarihinde Türkler 1*, s. 159. İstanbul-Kahire Seferinde toplanan yarım milyon İngiliz altını ile bu uçaklar siparişe verilmiştir. Fransızlar uçakları vermemiş ve 6 Nieuport uçağını Süveys Kanalında Türk Ordusuna karşı kullanmışlardır.

42 Kansu vd., *Hvc.Tar.Türkler-1*, s. 159, 171, 176; Osman Yalçın, *Osmanlı İmparatorluğunun Son Yıllarında Bir Kararlılık Gösterisi: “Kıtalararası Osmanlı Hava Seferi”*, Akdeniz İnsani Bilimleri Dergisi MJH, Güz:2014, Antalya, s.**

44 Gediz, *Türk Hava Kuvvetleri Tarihi Cilt-I 1911-1918*, s.106

43 Kansu vd., *Hvc.Tar.Türkler-1*, s.170

3 Şubat 1915 tarihinde Osmanlı hava kuvvetlerinde göreve başlamıştır.⁴⁴ İlk etapta Enver Paşa'nın da alakadar olması ile Almanya'dan 12 uçak ve kullanıcı pilot talep edilmiştir. Türk subaylardan Ali Rıza, Tahsin, Abdullah ve Mehmet Ali Beyler Almanya'ya gönderilmiştir. Havacılık teşkilatında havacılık işlerini yürüten, "*Muhabere ve Muvasala Dairesi*" Genel Karargâha bağlanmış, Tayyare Mektebi (Hava Okulu) Müdürlüğüne Latif Bey getirilmiştir.⁴⁵

6.Çanakkale Cephesinin SWOT ve PEST Yöntemleriyle Değerlendirilmesi

Cephenin SWOT (Strengths-Weaknesses-Opportunities-Threats-Güçlü-Zayıf-Fırsatlar-Tehditler) analizi mantığıyla değerlendirilmesinde taraflar açısından zayıf ve güçlü tarafları olduğu gibi fırsatlar ve tehdit unsurları bulunuyordu. SWOT Analizi teknik olarak 1960'larda Harvard Üniversitesi Öğretim üyeleri tarafından tanımlanmış olsa bile, tarihte birçok hadise, stratejik ve harp kararlarında SWOT'un başlıkları dikkate alınmıştır. Keza köklü ve gelenekleri olan ülkelerin harp meclislerinin yaptıkları esasında bu eksende çalışmalarıdır. SWOT'ta projeleri etkileyecek olumlu-olumsuz dış faktörlerin iyi incelenmesi gerekir. Birbirini etkileyen bu faktörler, fırsatlar, tehditler, riskler ve zayıf taraflar iyi analiz edildiği takdirde faydalı sonuçlar alınmaktadır. Çinli stratejist Sun-Tzu'nun, "Savaş Sanatı" isimli eserinde yaptığı değerlendirmeler de yine benzer çıkarımlardan oluşmaktadır. Çanakkale Cephesi açılırken her iki tarafın durumu değerlendirildiğinde SWOT Analizi bakımından incelenebileceği ve harekâtın hemen her safhasındaki şartların kısaca ve anlaşılır şekilde mukayeseli bilgi kazanımı sağlayacağı değerlendirilmektedir. Bu kapsamda yapılan çalışmada Çanakkale Cephesinde taraflarca yapılan harekâta aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır. Böyle olmakla birlikte bu bilgilerin SWOT'un içindeki yeri değiştirilebileceği gibi burada olmayan daha birçok maddenin de dâhil edilmesi veya tanımlanan maddelerin üzerinde tartışılması mümkündür.

6.1. İttifak ve İtilaf Güçlerinin Güçlü Yönleri (Strengths)

6.1.1. İttifak Güçleri

a) Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentine en yakın cephe olması ve düşmesi halinde devletin sona erme riski olacağı sebebiyle lojistik desteğin daha güçlü verilebilmesi,

⁴⁴ Yalçın, *Türk Hava Harp Sanayii Tarihi 1913-2009*, s. 38-40.

⁴⁵ Keyüsk, *TürkHavacılık Tarihi 1914-1916*, s. 17.

b) Klaus Wolf'un Gelibolu 1915 isimli eserinde aksi yazsa da,⁴⁶ Çanakkale'nin savunmasının denizden bir saldırıya uğrama öngörüsü ile 1880'lerden itibaren tabyalar, kıyı savunma topları, sualtı mayınları ve ışıldaklarla güçlendirilmesi ve bir çıkarma harekâtına karşı 1912'de Gelibolu'da bir kolordunun konuşlandırılması,⁴⁷

c) Osmanlı subaylarının bir kısmının daha önce burada görev yapmış olmaları sebebiyle bölgeyi iyi tanımaları,

d) Osmanlı ordusu için başkentin girişini kontrol eden bu cephenin her şartta korunmasına olan ordunun ve bürokrasinin derin inancı,

e) Osmanlı ordusu subaylarının yaşça küçük olmalarına rağmen dinamik ve rütbelerinin yüksek olmaları yanında Trablusgarp ve Balkan Savaşlarından tecrübeli olmaları. Örneğin bir tümeni komutan eden İngiliz subayın yaşı ellilerdeyken, Türk subayının yaşının 30'larda olması.

f) Balkan Savaşlarında alınan yenilgiler ve alınan tepkilerin oluşturduğu ortamın gereği bunu telafi etmede Türk subayların kararlı duruşu,

g) Enver Paşa, hanedan üyeleri, aydınlar başta olmak üzere yapılan sık ziyaretlerle askere moral verilmesi,

h) Türk ordusunun itilaf güçlerinin çıkarma yaptıkları sahil kesimine göre bölgeye hâkim ve rakım olarak daha yüksekte bulunmaları güçlü yönlerini oluşturmaktadır.

6.1.2.İtilaf Güçleri

- a) Batılı güçler arasında işbirliği ve güç merkezi olma stratejisi,
- b) Dönemin en güçlü donanmasına sahip olmaları,
- c) Farklı milletleri burada savaştırma iradesi ile kendi insan sermayelerinin dışında savaşıacak asker bulma güçleri,
- d) Teknolojik üstünlük ve etkin hava gücünün (balon, uçak ve uçak gemileri) harbin ilk aylarında sağladığı üstünlük,
- e) Harp sanayini milli imkânlarıyla üretiyor olmaları ve dışa bağımlılıklarının çok düşük olması,
- f) Açık denizlere ulaşabilme imkânları büyük bir avantajdır. Harita üzerinde tarafların bulunduğu coğrafyaya bakıldığında İtilaf güçlerinin oldukça geniş bir kara ve deniz üzerinde etkinlikleri oldukları görülmektedir.

⁴⁶ Klaus Wolf, *Gelibolu 1915 Birinci Dünya Harbi'nde Alman-Türk Askeri İttifakı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s. 161-165.

⁴⁷ Edward J.Erickson, *I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s.29.

g) Uçak sayılarının oldukça fazla ve milli olarak üretiliyor olması, uçak gemilerinin varlığı ve balonlardan da etkinlikle yararlanmaları,

h) Ekonomik yeterlilik ve demografik destekleyebilirlik açısından geniş bir potansiyele sahip olması.

İ) Türklerin topraklarına göre itilaf güçleri topraklarının atış gücü menziline 2 kat uzun olması önemli bir avantajdı. Türklerin bataryalarının top menzili 7, 5 km. civarında iken İtilaf güçleri donanmasının topraklarının menzili 15 km.dir. Dolayısıyla boğaza yaklaşmadan kıyı tabyalarını ve Türk mevzilerini hiçbir risk almadan uzaktan ateş altına alma imkanları bulunuyordu.

6.2. İttifak ve İtilaf Güçlerinin Zayıf Yönleri (Weaknesses)

6.2.1. İttifak Güçleri

a) Ülkelerin her birinin çıkarının bir diğer ülke ile çatışıyor olmasının sürece olan etkisi,

b) Harp sanayinde zayıf olan Osmanlı İmparatorluğunun dışa bağımlılığı,

c) Eğitim seviyesinin yetersizliği,

d) Ordunun sevk ve idaresinde Alman subayların varlığı ve Türkiye'nin şartlarına henüz alışmamış olmaları nedeniyle Türk askeri ile yabancı subayın bütünleşememesi,

e) Ülkeler arasında sınır bütünlüğünün olmaması

f) Bölge halkına harekât esnasında zarar verilmemesi için tedbir alınması,

g) Harekâtın ülke toprakları üzerinde yürütülmesi nedeniyle firar olayları,

h) Deniz nakliyatı için Ege Denizi girişinin İtilaf güçleri donanması tarafından tutulmuş olması,

i) Türk ve Alman askerler ile subaylar arasında yaşanan bir takım sorunlar.

6.2.2. İtilaf Güçleri

a) Ülkelerin her birinin boğazları diğer güçlerin kontrolüne almalarına karşı tedbir almaya çalışmaları,

b) Cephenin kıyısında olmaları sebebiyle tepelere hâkim olan Türk ordusuna göre açıkta olmaları ve ilerleme imkânlarının daha zor olması,

c) Karar verici üst seviye yöneticiler arasında harekâtın nasıl uygulanacağı ve hangi kuvvetlerden yararlanılacağı konusunda görüş ayrılığından kaynaklanan komuta birliği zaafiyeti,

d) Amaca odaklanmış milli bir ordudan yoksun olmaları ve sömürge alanlardan getirilen askerlere Müslüman olmaları nedeniyle güven duyulmamasının yanında askerlerin motivasyon eksikliği,

e) Dünyada en fazla Müslümanın yaşadığı ülke olan İngiltere yönetimi üzerinde kısıtlı olsa bile baskı oluşması durumu zayıf yönleridir.

6.3. İttifak ve İtilaf Güçlerinin Kullanabileceği Fırsatları (Opportunities)

6.3.1. İttifak Güçleri

a) Batılı ülkeler karşısında bağımsız bir devlet olarak siyasal ve hilafet gücünün tehlike arz etmesi,

b) Çanakkale Cephesi ve Kut'ül Amare başarıları dikkate alındığında Batı Cephesinde kilitlenen savaş için bir savaşı sona erdirmeye fırsatı olarak değerlendirilebilirdi. Almanlar ve İngilizler teklife olumlu yaklaşabilirlerdi,

c) Bulunduğu coğrafyanın sağlamış olduğu fırsatlar ve jeopolitik avantaj,

d) Taarruz imkânlarının daha esnek ve her zaman bir seçenek olması,

e) Osmanlı İmparatorluğu üzerinde emelleri bulunan millet ya da toplumların savaşın bir parçası olması. Musevilerin de küçük bir birlikle savaşa katılması söz konusudur.

f) İtilaf devletleri safında çarpışan Müslüman askerlerle irtibat kurulması,

g) Amerika Birleşik Devletleri gibi savaşın dışında olan güçlü bir devletin savaşın tarafı yapılması ile dengelerin değişme durumu,

h) Her zaman taarruz yapabilecek bir mevziide bulunmaları,

i) Harekât alanının kendi toprakları olması sebebiyle yerel halktan her alanda istifade etme imkânı,

j) Bölgeye aynı zamanda karadan harekât ve lojistik sağlama fırsatının olması,

k) Teknolojik alanda geri kalmışlığın dezavantajını harekât alanına daha yakın yollarla karşılama fırsatı önemli bir fırsattır. Örneğin, yüz ton buğdayın İtilaf gücü ordusu ile Osmanlı ordusuna ulaşması sürecinde almış olduğu mesafe Osmanlı lehine oldukça farklıdır.

l) Batılı ülkelerin refah payının yükselerek sürmesi için üretim yapan sektörlerde enerjinin kesintisiz temini (petrol vb.), üretimin pazarlanması, ham malzemenin ve

emeğin ucuza temin edilmesi için ele geçirilen diğer coğrafyalarda uygulanan yöntemlerin Osmanlı ülkesinde de uygulama emelleri bulunuyordu.

6.3.2. İtilaf Güçleri

- a) Olası bir Türk taaruzu ve güçlü direnişi karşısında çekilme imkânlarının olması ve buna yönelik teknolojik üstünlük ile donanma gücünün ileri olması,
- b) Kamuoyu oluşturma yetenek ve kültürü ile basının daha etkili olması,
- c) Gayri Müslim halktan istihbarati bilgi alınması,
- d) Rus Çarlığının da Karadeniz bölgesinden bir deniz veya kara harekâtı ile Osmanlı İmparatorluğuna yeni bir cephe açması ihtimali,
- e) Yunanistan'ın savaşın tarafı yapılarak yeni bir işgalci ordusunun Türk topraklarına yönelmesi,
- f) Batıların üretimleri için tüketici toplum ve pazar arayışında hemen yakınındaki büyük coğrafyada etkin olma istekleri başarılı olmaları halinde avantaja dönüşebileceklerdir.

6.4. İttifak ve İtilaf Güçlerine Yönelik Tehditler (Threats)

6.4.1. İttifak Güçleri

- a) Osmanlı İmparatorluğunun birçok cephede çarpışması nedeniyle diğer cephe-lerde oluşabilecek yeni riskler ve kuvvetli taarruzlar ile cephenin öneminin azalması ve daha zayıf hale gelmesi,
- b) Ermeni isyanı ve Şerif Hüseyin'in şüpheli davranışları,
- c) Uçakların kısa zamanda teknolojik olarak gelişmesi ile cephe üzerinde geçici İngiliz üstünlüğü kurulması,
- e) Marmara'ya kadar yönelen denizaltıların vermiş olduğu zararlar ve zarar riski,
- f) Denizaltı riski harekât süresince etkili olmuştur,
- g) Boğaz girişinin kontrolünün itilaf güçleri elinde olması sebebiyle ulaşımın zayıflaması, ticaretin zarar görmesi ve Osmanlı ordusuna verilecek lojistik desteğinde bu yolun kapatılması,
- h) Gelişmiş silahlardan ve özellikle havacıların faaliyetinden kara ve deniz unsurlarının bihaber olması önemlidir. Türk uçağı İtilaf güçleri üzerine yöneldiğinde askerler hedef küçültürken, aktif ve pasif savunma tedbirleri alırken, Türkler uçakları görmek için yüksek yerlere çıkarak kendilerini zaman zaman da hedef haline getirmişlerdir.

i) Osmanlı ordularının sevk ve idaresinin Alman subayların denetim ve komutasında olması komutan-erat arasındaki ruh birliği açısından önemli bir tehdittir. Nitekim Amerika, Avrupa'ya Amerikan ordusu geldiğinde İngiliz ve Fransız denetimini kabul etmemiştir.⁴⁸

j) İmparatorluğun siyasal olarak kontrolü altında bulunan kutsal mekânların ve moral değerleri bakımından tarihi değeri de olan bazı tarihi mekânların üzerinde yapılan hesapların varlığı. Buralarda kendilerine ait olan değerlerin egemen olması için farklı kültürlerde anlamlı olan mekânlar üzerinde söz sahibi olma mücadelesi söz konusuydu ve tarihi bir altyapısı bulunuyordu. Bu sebeple Kudüs'ün düşüşü Londra'dan çok Viyana ve Berlin'de heyecana sebep olabilmıştır. Zayıf olan Osmanlı İmparatorluğu, bu bakımdan dış tehditlere daha açık hale gelmiş bulunuyordu.

6.4.2.İtilaf Güçleri

a) Rus Çarlığına geciken yardımların yetişmemesi ve beklenen yönetim değişikliği,

b) Türk ordusunu Balkan Savaşlarına göre değerlendiren bir anlayış,

c) Sömürgeleştirilen bölgelerde çıkabilecek isyanlar,

c) Almanya'nın Osmanlı ordusunu özellikle teknik yönden dikkate değer olarak desteklemesi. Oysa savaş süresince bu durum yeterli olmamıştır. Örneğin Almanya 48.000 civarında uçak üretirken Osmanlı ordusuna peşin parası ödenmek kaydıyla verdiği uçak sayısı 350'yi geçmemiştir. Oysa 1918 yılında Filistin Cephesi'nde 100 kadar uçak harekâta hazır olsaydı, 19 Eylül 1918'de başlayan Nablus muharebeleri süreci ve sonrasında çöküşün olmayacağı da ihtimaller arasındadır. Stratejist Lidell Hart cephenin çöküş sebebinden birini uçaklar olarak belirtmiştir.⁴⁹

7. Cephenin PEST (Politik-Ekonomik-Sosyal-Teknolojik) Analizi

PEST (Politik-Ekonomik-Sosyal-Teknolojik) tekniği ile harekâtın değerlendirilmesinin ve harp tarihi inceleme metodunun oldukça ilgili olduğu tespit edilmiştir. Günümüzde birçok farklı disiplinlerde uygulanan PEST metodu özellikle uluslararası ilişkiler alanına yönelik olabildiği gibi tarih biliminde de uygulaması olabilecek bir yöntemdir. Çanakkale Hava Harekâtı ve genel anlamda Çanakkale Cephesi bu yöntemle de incelenmiş ve değerlendirme yapılmıştır. Politik, ekonomik, sosya-kültüel ve teknolojik alan konuyu birçok bakımdan birbirini detekleyecek şekilde bütünlük sağlamaktadır. Ayrıca PEST Analizi içinde almakla birlikte demografik ve inovatif

⁴⁸ Westwell, *Resimli Harp Tarihi*, s. 218, 219.

⁴⁹ İrfan Sarp, *Türk Hava Kuvvetlerinin Doğuş Yılları*, Hv.Bas.ve Neş.Md.lüğü, Ankara 1986, s. 96.

unsurun ayrı birer başlık olarak askeri harekâtın incelemesinde değerlendirmeye katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir. Son yüz yılda savaşlar birçok bakımdan şekil değiştirmişler, savaşa tesir eden dış etkenler ve harekât alanlarının çapı genişlemiştir. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak sivil halk da savaşların önemli parçası olmuştur. Şehirler, endüstri merkezleri, ulaşım sistemleri, sosyal yaşam alanları savaşlarda daha emniyetsiz hale gelmiş ve bu durum milletlerin savaşına dönüşmüştür. Topyekün harp de denilen yeni savaş anlayışı ile savaşa hazır bulunuşluk süresi de teknolojik ağırlıklı olarak değişmiştir. Demografik unsurun bu değişimin farkına varması ve ülkelerine karşı aidiyet duygusunun geliştirilmesi daha önemli hale gelmiştir. Çanakkale Savaşı'nda bu etkilerin birçoğunu görmek mümkündür. Bu kısımda cephe, PEST alt başlıklarına göre elde edilen bulgulara göre incelenmiştir. Şüphesiz burada tespit edilen bulgulara yeni katkılar sağlanabileceği gibi tespitler yorum ve bilgi bakımından yeniden değerlendirilebilir. Özellikle cephenin insan faktörü ve cephede her iki tarafın uyguladığı inovatif (yenilikler) unsurlar üzerinde çalışılabilecek hususlardandır.

7.1. İttifak ve İtilaf Güçlerinin Politik Durumu

Osmanlı İmparatorluğu 19. asrın sonlarında Sultan Abdülhamit zamanında Çanakkale tabyalarını güçlendirmiştir. Birinci Dünya Savaşı, Avrupa'da yükselen menfaat temin etme ve emperyal güç olma çatışmasından doğan gerginliğin eyleme dönüşmesi olarak tanımlanabilir. Türk milleti açısından bir diğer dezavantaj ise etkili isimlerin devlet tecrübesi ve yeterli bilgisi bulunmuyordu. İktidarı temsil eden bu güçlü kişiliklerin aralarındaki rekabet sağlıklı karar alınmasında da fırsat vermiyordu.

Savaşın çok uzun süreceği baştan öngörülemiyordu. Osmanlı İmparatorluğu ise iktidarda bulunan etkili birkaç isim tarafından yönetiliyordu. Savaşa giriş süreci Osmanlı İmparatorluğunu idare edenlerce etraflıca ve meşru bir zeminde yeterince tartışılmamıştır.⁵⁰ Aslında Osmanlı Devleti'nin son savaşında açılan cephelerin açılış sebepleri, desteklenebilirliği ve amacı ile sonucunun etkileri göz önünde tutulduğunda dikkate değer sonuçlara ulaşmak mümkündür.

Çanakkale Cephesi'nde bir yıldan fazla süren aktif ve pasif harekât evreleri ile savaşan tarafların sonraki harekât etkinliklerini etkilemiştir. Keza ilk hedeflerden olan Rus Çarlığına yardım edememe durumu da burada bolşevik ihtilaline etki etmiştir.

Balkan Savaşları'nda alınan ağır yenilgi, Türklerin muhariplik gücünü kaybettiği konusunda bir kanaat oluşturmuştu. Balkan Savaşları ile itibar kaybına uğrayan Türk ordusu burada savaşma azim ve iradesini kaybetmediğini ispat etmiştir. Sami Paşazade Sezai: "*Çanakkale müdafaası, üç mucizeler muharebesidir. Hali kurtardı; maziye hamaset ve azametini iade etti; vatanımızı bir vatani ebedi yaptı.*" derken Ça-

50 Erdoğan Aydın, *Osmanlı'nın Son Savaşı*, 5.Baskı, Literatür Yayınları, İstanbul 2013, s. 1-6.

nakkale ruhunu tanımlamıştır. Enver Beyin 5 Ekim 1915 ve 10 Ocak 1916'da Meclis-i Mebusan'da yaptığı açıklamalarla Ruslarla doğuda yapılan savaşlara ve takiben Çanakkale galibiyetine değinmiştir. İtilaf güçlerinin çekilmesi konusunda 500.000 asker ile de boğazları geçmelerinin mümkün olmayacağını söylemiştir. Enver Paşa konuşmasında şehitlerin kanı ile korunan vatan topraklarının korunacağına olan güçlü inancını ifade etmiştir.⁵¹

Türkiye, 3.800.000 asker ve sivil zayıyatı, işgal edilen bölgelerde 12.000.000 nüfus kaybıyla büyük bir trajedi yaşamıştır⁵² O tarihe kadar her türlü olumsuzluklara rağmen büyük devletler nezdinde etkinliği olan ve büyük bir coğrafyada konuşlanmış olan Osmanlı İmparatorluğu, Umumi Harbin sonunda büyük devlet statüsüne veda etmek zorunda kalmıştır.⁵³ Çanakkale Cephesinde ise muhariplik vasfını kaybetmediği görülmüştür. Nitekim kısa süre sonra başka bir mücadelenin içine girme iradesini göstererek günümüze kadar devam eden yeni bir siyasal yapı inşa edilmiştir. Bir Avrupalı bu durumu; *“Birinci Dünya Savaşı sonunda yenilen devletler kendilerine dayatılan antlaşmaları imzalamışlardır. Oysa Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Türkler, yeniden savaşa girerek bağımsız olmuş ve başka bir devletten emir almayacaklarını ortaya koymuşlardır”* diye tanımlamaktadır. Bir Avrupalı münevverin ifadesiyle dış ülkelerden emir almayacağını ortaya koymuştur. Nitekim 9 Eylül 1922 yılında Yunanlıların denize dökülmesi sonucu Türk ordusunun boğazlar bölgesine yürümesi üzerine Churchill'in dominyonlarından yardım talebine Avustralya Başbakanı: *“Tek bir askerin hayatını tehlikeye koymayacağını ve savaşa karar verilirse, dominyonlardan işbirliği istenmemesi gerektiğini”* belirten anlamlı bir cevap vermiştir. İngilizler bu zamana kadar sömürgelerini kullanarak kendileri arka planda kalmayı tercih etmişlerdir. Oysa güneş batmayan İmparatorlukta bazı alışkanlıkların değişeceği Çanakkale Savaşları ile belirmeye başlamıştı.

Savaşta itilaf devletleri azınlıkları isyana teşvik etmek ve gelecekte devlet kurdurmak bahanesiyle istismar etmekten geri durmamıştır. Liman von Sanders'in anılarında Filistin Cephesinde görev yapan iki Yahudi taburu bilgisine yer verilir.⁵⁴ Remzi Çavuş'un Hain Kim isimli eserinde Cengiz Çandar'dan nakille Filistin Cephesi'nde savaşan 5000 civarında Yahudi askerin İngilizler safında Türklere karşı savaştığı bilgisini vermektedir.⁵⁵ Nitekim Siyonist liderlerinden Vladimir Eugeuniç, Gelibolu'daki

51 Mithat Atabay, “Osmanlı Meclis-i Mebusanında Çanakkale Muharebeleri Konusundaki Görüşmeler”, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, Özel Sayı*, ATASE Yay. Genkur.Bsm., Ankara 2010, s. 55-66.

52 Tahsin Berkman, *Harp Tarihi*, Kara Harp Okulu Basımevi, Ankara 1949, s. 228.

53 Büyük devlet olmanın ölçüleri yalnız toprak büyüklüğü olmayıp bu alanda birçok farklı ölçek kullanılmaktadır. Bununla birlikte toprak büyüklüğü de bir tasnifte büyük devlet tanımlamalarına girmektedir.

54 Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, s. 361.

55 Remzi Çavuş, *Hain Kim? Bir İsyanın Perde Arkası*, Yitik Hazine, 2006, s. 96.

“Gönüllü Yahudi Birliğinin Hikâyesi”⁵⁶ adlı eserinde, konuyu açıkça şöyle dile getirmektedir. “Gelibolu’ya yolladığımız 600 kadar gönüllü Yahudi askerlerinin savaşlar sırasında gösterdiği üstün çaba ve başarı, davamızın dünyaya tanıtılması ve dikkate alınması bakımından çok yararlı olmuştur.” ifadesine yer vermiştir. Gerçekten I. Dünya Savaşı henüz sona ermemişken ABD Başkanı Wilson’un da desteğiyle 2 Kasım 1917’de benimsenen “Balfour Bildirisi”, bugünkü İsrail’in kurulması için önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir.

Her iki taraftan da askeri ve siyasi kariyeri sönen veya yükselen kişiler olmuştur. Churchill’in ifadesi ile “kaderin adamı” olarak tanımlanan Kur.P.Yb. Mustafa Kemal’in yıldızı burada parlamıştır. Amiral Carden mesleki hastalığa yakalanıp görevini devrederken Churchill de 20 yıl kadar kariyerini kaybetmiştir.

7.2. İttifak ve İtilaf Güçlerinin Ekonomik Durumu

1914-1918 yılları arasında hava faaliyeti bu cephede varlığını devam ettirmiştir. Türk Hava Gücü bu süreçte İtilaf güçleri karşısında bazen 1/14, en iyi durumda ise 1/7’lik bir fiziki güce sahip olmasına rağmen etkinlik bakımından gittikçe üstün duruma gelmiştir. Burada görev yapan kara subayları havacılığın önemine yakinen şahit olmuştur. Bu insanlar daha sonraki yıllarda Türkiye Cumhuriyeti’nde yetkin ve etkin konumlarda olduklarında havacılığa önem vermişlerdir. Çanakkale Cephesi’nde savaşın başından Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar Osmanlı ordusu toplamda 4 uçak kaybederken, 53 civarında İtilaf gücü uçağı düşürülmüştür.⁵⁷ Şüphesiz, bunda en büyük paye kanatlarla birlikte Türk topçusuna aittir. Diğer taraftan savaşta 28 kara ve 14 deniz uçağı ile 42 uçaklık güçlü hava filosuna sahip olan İtilaf güçlerine karşı⁵⁸ Osmanlı ordusunun bölgede bulundurduğu uçak sayısının en iyi dönemlerde 7 civarında olmuştur.

Türkler bölgeye bu süre zarfında kısıtlı uçak sevk edebilmiştir. İtilaf güçlerine ait balon, uçak gemileri de ekonomik olarak yeterliliğin bir sonucuyken, Türklerin bölgeye hava gücü göndermesinde ekonomik sıkıntılar her zaman önemli olmuştur. Müttefik Almanlar, parası verilemeyen uçakları, uçağa şiddetle ihtiyaç duyulan bir zamanda göndermemişlerdir. Şüphesiz bu ekonomik odaklı yaklaşımlar, müttefiklik ruhuna aykırı uygulamalar olarak tarihte yerini almıştır. Bu ve benzeri durumları dönemin subaylarının anılarında sıklıkla görmek mümkündür.

56

57 Okuyucu, “Çanakkale Muharebeleri’nde Hava Harekatı”, s. 297.

58 Soner Oran, Çanakkale Cephesi’nde Hava Harekatı ve Safhaları, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S:51, Bahar 2013, s. 664.

7.3. İttifak ve İtilaf Güçlerinin Sosyal-Kültürel Durumu

Enver Paşa savaş süresince sık sık bölgeye gelmiştir. 24 Eylül 1915 tarihli gezisi Mustafa Kemal'in istifa etme kararı almasına neden olmuş ve Liman von Sanders'in araya girmesi ile geciktirilmiştir. Mustafa Kemal'in hasta olarak bulunduğu bir sırada Enver Paşa'nın kendisini ziyaret etmemesi kırılgınlığın sebebini oluşturmaktadır.⁵⁹

Osmanlı İmparatorluğu idari ve askeri erkânı, bu savaşla var olma mücadelesi verildiğinin farkındaydı ve bu nedenle bu netameli günlerde başkentin taşınması gündeme gelmiştir. Ancak sabık Sultan İkinci Abdülhamid'in direnci ile bu karar tehir edilmiştir. Takiben taşınma kararından vazgeçilmiştir. Cephenin göstermiş olduğu direnç ve başarının bir nişanesi olarak 28 Eylül 1915 tarihinde Sadaret tezkeresi, Meclis-i Mebusan tarafından kabul edilmiş ve dönemin Padişah'ı Sultan V. Mehmet'e "Gazi" unvanı verilmiştir.⁶⁰ Bu savaş her bakımdan asimetrik harbin izlerini taşımaktaydı. İtilaf güçleri üstün teknik güçlerine rağmen gaz kullanmaktan geri kalmamışlardır.⁶¹ Hatta günümüzün önemli bir tehdit unsuru haline gelen elektronik aldatma ve siber savaşa ait uygulamaların da burada hayatı geçirildiğini söylemek gerekir.

Çanakkale Savaşları ile ilgili Alman arşivleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Arşivi oldukça zengin kaynaklara sahiptir. Burada yapılan ve ileride yapılacak yeni çalışmalarla savaşa ait daha orijinal bilgilerin çıkacağı değerlendirilmektedir. Savaşın tarafı olan İtilaf güçleri arşivleri de şüphesiz büyük bir zenginliktir. Ancak tarih yazımında en önemli konulardan biri, objektif olabilmektir. Objektiflik kavramında herkes tarafken bunun nasıl olacağı ve kesin bir objektifliğin olup olmayacağı tartışmalıdır. Bu nedenle arşivden çıkan belgelerin ve bu belgelerden güç alarak yazılan tarafların çalışmalarında elde edilen sonuçlar ve değerlendirmeler iyi analiz edilmelidir.

Son zamanlarda batılı gözünden ve oldukça zengin kaynaklarla da Çanakkale Cephesi incelenmektedir. Ancak itilaf güçlerinin yaklaşımları ve bakış açısı ile ittifak güçleri gerçekleri farklılık gösterir. Kaldı ki, Almanların ve Osmanlıların yaklaşımı bile farklıdır. Tarih kurgusunun da kendi birikim ve değerleri ekseninde olması tabiidir. Şüphesiz ki bu yaklaşımda Türklerin, Almanların ve İtilaf güçleri ile birlikte bu alanda söz söyleyen bilim insanlarının hepsinin çalışmaları dikkate alınmalıdır. Olayları inceleyişleri dikkate alınmalı, dersler çıkarılmalıdır. Olaylara bakış farklılığını gösteren bir anektod anlatılır. Bir İngiliz subayı Atatürk'le bir resepsiyonda karşıla-

59 Muzaffer Albayrak – Tuncay Yılmaz, *Sorularla Çanakkale Muharebeleri-I*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007, s. 163.

60 Atabay, "Osmanlı Meclis-i Mebusanında Çanakkale Muharebeleri Konusundaki Görüşmeler", s.52, 53; Oğuz Okuyucu, "Çanakkale Muharebeleri'nde Hava Harekatı", s.268; BOA, DH.İ.UM.EK., Dosya Nu.: 92, Gömlek Nu.: 60, Tarih: 13 C 1333

61 BOA, MF.MKT. Dosya Nu.: 1208, Gömlek Nu.: 62, Tarih: 24 C 1333; Apuhan, *Çanakkale 1915*, s.195; BOA, HR.SYS. Dosya Nu.: 2417, Gömlek Nu.: 41, Tarih: 21.01.1916

şırlar. İngiliz subay uzakta oturmaktadır ve Atatürk'e bakışı rahatsızlık vericidir. Atatürk bunun sebebini öğrenmek ister ve yaverini gönderir. İngiliz Ataşesi olan şahıs, babasının Çanakkale'de öldürüldüğünü söyler ve Atatürk bunun üzerine kendisine babasının Çanakkale'de ne işi olduğunu sordurur.

İtilaf güçleri arasında sosyal dayanışma zayıf durumdaydı. Daha önce ele geçirilen Afrika coğrafyasında yaşayan insanlar ölüm makinası olarak, Türklerin üzerine gönderilmiştir. Bu insanların inançları, değerleri, iklimsel farklılıkları ve bölgenin yapısı uyumsuz olmuştur. Özellikle Batılı değer yargılarının hiçe saydığı etik değerler burada beklenenin aksine kendini göstermiş ve farkına varan pek çok asker Türklerle savaşmayı istememiştir.

Küçük bir coğrafyada 700.000 kadar askerin aynı zamanda bir arada bulunması ve mesafesi 5-8 metreye kadar olan keskin ayrımın adı siper olarak tanımlanmasına rağmen askerler arasında insani ilişkiler eksik olmamıştır. ANZAK askeri anı defterine mehmetçik ile ilgili hayranlık uyandıran destansı ifadeler yazarken, kendi yarası daha derin olan öksüz Mehmetçik annesi yaşıyor olan Fransız'ın yarasına kendi kıyafetini tampon yapmaktan dur etmemiştir. Diğer taraftan havada çarpışan ve birbirine halka gibi geçen mermiler 100 yıl sonra Çanakkale Müzesi'nde ziyaretçilere yeni anlamlar yüklemeyi sürdürmektedir.

7.4. İttifak ve İtilaf Güçlerinin Teknolojik Durumu

Çanakkale Cephesi'nde teknolojik güç ile teknolojik yetersizliğin mücadelesi egemen olmuştur. Türkler, teknik yetersizliği ve dışa bağımlılığın bedelini ödemişlerdir. Beslenme konusunda bile bu farklar açıkça görülmektedir. Esasen bu farkları 1854 Kırım Harbinde de acı bir şekilde tecrübe eden Osmanlı ordusu ve Osmanlı toplumu arada oluşan büyük farkı henüz kapatma gücünü yakalayamamıştı. Kırım Savaşı, İlber Ortaylı'nın da ifade ettiği üzere Avrupalı devletler ve ordularla Osmanlı toplum ve ordusunun daha fazla haşır neşir olması ile kültürel etkileşime katkı sağlamıştır. Türklerin, Batılı güçleri istemli bir batılılaşma ile yakalama mücadelesine rağmen birçok iç ve dış faktör bu sürecin tamamlanmasına da imkân vermemiştir. Çanakkale Cephesi, teknolojik fark ile milli kabiliyetlerin harekete geçirilememesinin sonuçlarının harekât alanına tesiri bakımından oldukça önemlidir. Bununla birlikte Türklerin cepheyi koruması ve boğazlardan geçit vermemesi önceden beklenen bir gelişme değildir.

Çanakkale Cephesinde; 18 Mart Deniz Savaşı ile 25 Nisan, 9-10 Ağustos Kara Savaşları çok iyi bilinmektedir. Hava Harekâtı esasen harekât öncesi ve savaş sonlarına kadar varlığını sürdürmüş, İtilaf güçlerinin olası hava baskınlarına karşı görev yapmıştır. Bu savaşlarda İtilaf güçleri donanmayı kuvvetlendirirken, hava hücumla-

rında 12'li uçak grupları oluşturarak taarruzda bulunmuşlardır.⁶² Kısıtlı imkânlarla rağmen harekâtın her aşamasında ön alıcı tedbirler kapsamında yapılan hava keşifleri ile istihbarî alanda başarılar elde edilmiş ve harekâta hazırlanma fırsatı elde edilmiştir. Örneğin Yzb. Serno'nun ve Rasit Yzb. Shneider ile Alman pilot Seydler Türk Rasıt Hüseyin'in 18 Mart tarihinde yapmış oldukları keşifler ordu için oldukça faydalı olmuştur. Bu sayede Türk deniz ve kara unsurları harekâta yönelik tedbir alırlarken, harekât sonrası İtilaf güçlerinin durumunu keşif yoluyla öğrenmişlerdir.⁶³

Bir savaşta teknolojik güç şüphesiz önemli bir unsurdur. Ancak taktiğin stratejiye galip geldiği de harplerde sıklıkla görülmektedir. Çanakkale Cephesi'nde Nusret mayın gemisinin dünyanın en güçlü donanmasına verdirdiği zarar bu kapsamdadır ve Churchill bu durumu, "Nusret dünyayı değiştirdi."⁶⁴ diye özetleyecektir. Emekli Orgeneral Muzaffer Ergüder'in anılarında yer alan ve Çanakkale semalarında bir Türk tayyaresinin beş İngiliz tayyaresinden dördünü peşpeşe düşürmesi de bu kapsamdadır. Ergüder bu başarıyı güçlü bir hava filosundan yoksun olmasına rağmen Türk pilotun kişisel casaret ve uçağının teknik olarak üstünlüğüne bağlar.⁶⁵ Gerek Nusret örneği gerekse havacıların başarılı hava muharebelerinde teknoloji kadar teknolojiyi kullanan irade de öne çıkmaktadır.

Çanakkale Cephesi muharebelerinde ortaya çıkan bir diğer gerçek, İngiliz subaylarının yetersiz ve tecrübesiz oldukları, birliklerini sevk ve idarede İttifak güçleri subayları kadar yetenekleri olmadığıdır. Her iki taraftan anılarını yazan subayların buluştukları ortak noktalardan biri Anadolu askerinin sabrı, iradesi, itaati ve kanaat sahibi oluşudur. Şüphesiz bu vasıflar birliğini komuta eden bir subay için önemli bir güçtür. Bu fırsata sahip olan Türk subayları, esnek ve dayanıklı bir askerin komutanlığını yapmanın yanında tecrübeleri ve iyi eğitimleri ile öne çıkmaktadır. Yine muharebeyi cepheden yönetmeleri de önemli bir katkı sağlamaktadır.⁶⁶ Ancak teknolojik üstünlük ve sınırsız olarak gözüken, gerçekte ise nihayetsiz olmayan lojistik destek birçok eksikliği telafi etmiştir.

Çanakkale Hava Harekâtında genel durum şöyle olmuştur. Yalnız 1915 yılında Çanakkale Cephesi'nde yapılan hava savaşları ile karadan Türk topçusu ve piyadesinin atışlarının sonucu İtilaf devletlerine ait 20⁶⁷ uçak düşürülmüştür. Bu uçakla-

62 Mesut Günsev, *Savaş Aldatmaları*, Alfa Yay., İstanbul 2007, s. 12.

63 İhsan Göymen, *Birinci Dünya Harbi IX ncu Cilt Türk Hava Harekatı*, Gnkur. Basımevi, Ankara 1969, s. 38, 39.

64 Wolf, *Gelibolu 1915*, s. 195.

65 İbrahim Fırtına, *Orgeneral Muzaffer ERGÜDER'in Havacılık Anıları 1922-1930*, THK Basımevi, Ankara 2009, s. 26.

66 Edward J.Erickson (Edt.Ali Berktaş), *I.Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 102.

67 Bütün Cephelerde toplan 34 adet İtilaf gücü uçağı düşürülmüştür. Kafkas 1, Filistin 5, Irak 8 ve Çanakkale'de 20 uçak zayıt verdirilmiştir.

rın düşürölüş şekli; hava-hava muharebeleri, topçu atışları ve piyade atışlarını neticesinde gerçekleştirilmiştir.⁶⁸ İngilizler Helles burnunda yaptıkları hava meydanını emniyetsiz bularak Bozcaada'ya taşındıkları zaman meydana sahte uçak bırakarak Türkleri bu hedefe taarruz ettirerek mühimmat sarf ettirmeyi bir harp hilesi olarak uygulamışlardır.⁶⁹ Aynı hileleri dönemin en önemli gemilerin sahtesini yaparak da uyguladıkları bilinmektedir.

1914-1917 arasında düşürölün uçak sayısı oldukça yüksek bir rakama tekaböl etmektedir. İtilaf güçleri 1916 yılının ilk 15 gününde 10 civarında uçak kaybetmişlerdir. Çoğu Türk topçusu tarafından olmak üzere cephenin faaliyette kaldığı süre içerisinde ve sonrasında toplamda 53 İtilaf gücü uçağı düşürölümüştür. Çanakkale Cephesi, Türk havacılık tarihi bakımından oldukça ehmmiyet arz eder. Çanakkale Savaşları kara, deniz, hava ve sabit balonların kullanıldığı ilk büyük savaştı. Daha önce de ifade edildiği gibi savaşta Türk tarafı özellikle hava gücü bakımından ilk başlarda 1/14'lük bir eşitsizliğe sahipti. Zamanla bu oran İtilaf devletlerinin aleyhine 1/7'lik bir seviyeye düşmüştür. Çanakkale Savaşı'nda elde edilen ve havacılık tarihi bakımından önemli olduğu değeriendirilen teknolojik temelli yeniliklerin de olduğu oldukça inovativ bir harp sahası olmuştur.⁷⁰ Diğer taraftan 30 Kasım 1915 tarihinde AK 1 Albatros ile görev yapan Pilot Ütğm. Ali Rıza ve Rasit Tğm. Orhan Beylerin Seddülbahir üzerinde bir Fransız uçağını hava-hava muharebesinde düşürölümelerinin⁷¹ Türk Havacılık tarihinde ayrı bir anlam ve değeri vardır.

a) İtilaf güçleri üzerine peksimet kutularına doldurulmuş 100-150 adetlik çiviler atma,

b) Demirden yapılmış göndeler içine nitrogliserin doldurarak üzerine top mermleri tıpaları takılarak bombalar yapılması,

c) İngiliz Queen Elizabeth dretnotunun toplarının atışını tanzim etmek için kullanılan telsiz sisteminin havadan elektronik karıştırma ile işlevsiz hale getirilmesi Türk ve Alman havacıların bazı çalışmalarıdır.

d) İngilizlerin yoğun keşif faaliyeti sonrası bombalamak üzere filolar göndermeleri,

e) Çanakkale Cephesinde uçak gemisi kullanılması da Türk Cephelelerinde yeni bir uygulama olmuştur.

f) Balonları topçu ateşini ve gemilerin ateşini yönlendirmede kullanmaları da Türklerin cephede karşılaştıkları ve kayıplar verdikleri İngiliz uygulamaları olmuştur.

68 Kansu vd., *Hvc.Tar.Türkler-1*, s. 213.

69 Günsev, *Savaş Aldatmaları*, s. 20.

70 Mehmet Erdoğan, *Hava Gücü ve Savaş*, Genkur.Bsm., Ankara 1986, s. 32.

71 Osman Yalçın, *Türk Hava Harp Sanayii Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013, s. 46.

Harbin siperlere kitlenmesi ve dar alanda yaşamak zorunda kalan yüzbinlerce insanın çaresizlikten bulduğu yenilikler olarak da bu gelişmeleri değerlendirmek mümkündür.

Türk uçaklarının iki önemli zafiyet alanı telsiz sistemi ve makineli tüfekleri olmamasıydı. Telsiz sistemleri olsaydı, Türk hava unsurları kısa sürede harekâta dâhil olabilecek, sonuçları ilgililere daha seri iletebilecekti. İlk başlarda tüfekler uçaklarda henüz kullanılmadığında düşman uçaklarının pilotlarına karşı şahsi tabancalar ile ateş edilmiştir. Oysa İtilaf güçleri uçakları makineli tüfekle techiz edilmişti. Tek kişilik Fokker E-III uçaklarının makineli tüfekle techizi ve Cepheye gelmesi Türk tarafına büyük avantaj sağlamıştır. Türk havacıların keşif raporları deniz ve kara savaşları öncesinde olduğu gibi İtilaf güçlerinin çekilme emareleri havadan defalarca tespit edilmiştir. Yine Mustafa Kemal Paşa da İtilaf güçlerinin çekileceği doğrultusunda görüş beyan etmiştir. Bütün bunlara rağmen bir genel taarruz ile İtilaf güçlerinin denize dökülmemesi kaçırılan bir fırsat olmuştur.

Nitekim Balkan Savaşlarında Lüleburgaz Muharebesi'nde yenilen ordu, Çanakkale'de zafer kazanınca geçmişteki ayıbın örtüldüğünün bir nişanesi olarak o tarihlerde bir abide dikilmiştir.⁷² Balkan Savaşları, yalnız orduyu değil milleti genel olarak yıkıma uğratmıştır. Zaferi müteakiben gazilere ve yaralılara yönelik birçok yardım kampanyaları düzenlenmiş, cepheyi gezmek ve askerlere moral vermek üzere ülkenin her tarafından heyetler gelmiştir. Yine Anamur gibi oldukça küçük bir belde- den 1.000 (bin) sığır ve dana hediye olarak gönderilmiştir.⁷³

Savaş yıllarında Türk ve Alman havacı personel birlikte görev yapmışlardır. Bu görevde özellikle modern uçakların Almanlara tahsis edildiği anılarda yoğun olarak yer alır. Örneğin Avni OKAR anılarında; Almanlar son sistem Fokker tipi tayyareleri alırken, Yzb. Fazıl'a daha alt kalitede olan Albatros D-III'ün tahsisinden bahseder.⁷⁴ Savaş süresince Türk ve Alman ekibin aynı bölükte beraber çalışması zaman zaman sorunlar çıkmasına neden olmuştur. Farklı kültürlerden gelen ve farklı değerleri olan bu insanların karmasından oluşan bölüklerin başarıları ile aynı millete ait insanlardan oluşan bölüğün ahenk ve başarısı şüphesiz aynı olmamıştır. Savaşın hemen bütün cephelerinde belirli bir ağırlığı olan Almanların başarıyı kendilerine, başarısızlığı ise Türk Ordusuna mal etmesi genel bir algı yöntemi idi. Diğer taraftan Almanlar müttefik olmalarına rağmen Alman birliklerinin donanımı ile Türk birliklerinin donanımı da oldukça farklıydı ve Almanlar daha güçlü ve etkin silahlara sahiptier. Askerlik mesleği dışında politize olmaları da Türk komutanları ve subayları rahatsız

72 BOA, DH.İ.UM.EK., Dosya Nu.:24, Gömlek Nu.:50, Tarih:1 S 1335

73 BOA, DH.İ.UM.EK., Dosya Nu.: 97, Gömlek Nu.: 77, Tarih: 27 C 1334; BOA, DH.İ.UM., Dosya Nu.: 89-05, Gömlek Nu.:132, Tarih: 21 M 1334; BOA, HR.SYS, Dosya Nu.: 2175, Gömlek Nu.:7, Tarih: 25.01.1917

74 Avni Okar, *Türkiye'de Tayyarecilik 1910-1924*, 2.Baskı, YKY, İstanbul 2010, s. 35.

etmekteydi. Nitekim Mustafa Kemal Paşanın bu konu ile ilgili açık görüşleri bulunmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa'nın, Falkenhayn'ın işi dışında meşgul olduğu işlere yönelik Enver Paşa'ya gönderdiği raporlar bu kapsamdadır.⁷⁵

Çanakkale Hava Savaşları yalnız cephe için değil aynı zamanda İstanbul için de oldukça önemliydi. İngilizler 1915 yılından itibaren her fırsatta İstanbul'a hava taarruzu ile saldırmışlardır. Bu saldırıların önlenmesi maksadıyla "*İstanbul Muhaberat-ı Havaiye Kumandanlığı*" kurulmuştur. İstanbul üzerine sızan İngiliz uçakları dikkatle izlenmiş ve bir takım tedbirler alınmıştır.⁷⁶ Nitekim Birinci Dünya Savaşı'nın son hava muharebelerinden biri 25 Ekim 1918 tarihinde İstanbul semalarında Yzb. Fazıl ve 5 İngiliz uçağı arasında cereyan etmiştir.⁷⁷ İstanbul üzerinde Pilot Yzb. Fazıl Bey beş İngiliz uçağına karşı hava muharebesi yaparken, Filistin Cephesi'nin son kara muharebesi yine 25 Ekim 1918'de Katma'da cereyan etmekteydi. Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşı'na iki ayrı cephede aynı zamanda birinde karada diğesinde havada verdiği muharebelerle son vermiştir.

Çanakkale'de önemli mücadelenin bir safhası da denizaltıların Marmara'ya geçebilme ve Osmanlı ordusuna lojistik, harekât ve moral bakımından darbe vurması emelidir. Bu konuda boğazı geçen denizaltı da olmuştur. Yalnız bir denizaltının tek başına Marmara'da varlık göstermesi ya da harekâtın seyrini değiştirmesi askeri hedefler bakımından söz konusu değildir. Bu nedenle boğazı geçen denizaltıya farklı anlamlar yüklememek gerekir.

Sonuç

Türkiye'nin stratejik konumunun yanında Çanakkale'nin de stratejik olarak özel bir yeri bulunmaktadır. Tarihin hemen her döneminde güçlü devletler boğazlara egemen olmak istemişler ve bu amaca ulaşabilmek için savaşlar yapmışlardır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Çanakkale'de açılan cephe, savaşın kaderi ve insanlığın geleceği açısından önemli roller üstlenmiştir.

Şüphesiz Çanakkale Cephesi'nin Türkler açısından önemli sonuçları olmuştur. Cumhuriyet Türkiye'sinin kurucusu burada tanınır hale gelmiştir. Kanlı savaşlar Rus çarlığının çökmesine neden olurken, İngiltere'nin doğulu bir devlet tarafından ye-

75 Artuner, *Kayıp Topraklar Ortadoğu'da Türk Askeri*, s. 278-286; Osman Yalçın, "Hava Subayı Şehit Pilot Binbaşı Fazıl Bey'in Harp Sahası Uygulamaları ve Dönüşümcü Liderlik İzleri", *Hava Harp Okulu 3.Ulusal Liderlik Sempozyumu*, HHO Basımevi, İstanbul 2014, s. 168, 169; Osman Yalçın, "Hava Şehit Pilot Binbaşı Fazıl Bey'in Hayatı ve Çalışmaları", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, ISSN 1305-5992, Sayı:21, Güz 2014, Ankara, s. 258-260.

76 Okur, "Osmanlı Devleti'nin Almanya ile İttifakı...", s. 31; Osman Yalçın, *Türk Hava Kuvvetleri Teşkilatlanma Tarihi (Cumhuriyet Dönemi)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, G.Ü.Sos.Blm.Enst., T.C.Tarihi Bilim Dalı, Ankara 2004, s. 84.

77 Okur, "Osmanlı Devleti'nin Almanya ile İttifakı...", s. 35, 36.

nilebileceği algısı dünyadaki güneş batmayan imparatorluğun büyüleyici üstün güç algısına zarar vermiştir.

Yeni bir kuvvet çarpanı olan havacılık Çanakkale’de önemli ölçüde harekâtın başlaması öncesi hazırlıkların keşfinin yapılmasına, harekâtın denizde ve karada sürdürülebilirliğine ve sonuçlarına tesir etmiştir. Cephe’nin havacılık boyutu çok fazla üzerinde durulmayan ya da yeterince çalışılmayan bir konudur.

Çanakkale, teknolojik ve inovasyon alanında önemli yeniliklerin harp sahasında uygulandığı bir cephe olmuştur. Bu yönleriyle de incelenmeye muhtaçtır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BOA, DH.İ.UM.EK., Dosya Nu.: 92, Gömlek Nu.: 60, Tarih: 13 C 1333
BOA, MF.MKT. Dosya Nu.: 1208, Gömlek Nu.: 62, Tarih: 24 C 1333
BOA, HR.SYS. Dosya Nu.: 2417, Gömlek Nu.: 41, Tarih: 21.01.1916
BOA, DH.İ.UM.EK., Dosya Nu.:24, Gömlek Nu.:50, Tarih:1 S 1335
BOA, DH.İ.UM.EK., Dosya Nu.: 97, Gömlek Nu.: 77, Tarih: 27 C 1334
BOA, DH.İ.UM. Dosya Nu.: 89-05, Gömlek Nu.: 132, Tarih: 21 M 1334
BOA, HR.SYS, Dosya Nu.: 2175, Gömlek Nu.: 7, Tarih: 25.01.1917
BOA, DH.EUM.5.Şb., Dosya Nu.:17, Gömlek Nu.:46, Tarih:26 Za 1333
BOA, DH.İ.UM.EK., Dosya Nu.:82, Gömlek Nu.:18, Tarih:05 C 1335

Telif ve Tetkik Eserler

Atabay, Mithat, “Osmanlı Meclis-i Mebusanında Çanakkale Muharebeleri Konusundaki Görüşmeler”, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, Özel Sayı*, ATASE Yay. Genkur.Bsm., Ankara 2010.

Aksan, Yaşar, *Çanakkale*, Bizbize Yay., Ertem Matbaası, Ankara 2007.

Artuner, Burak, *Kayıp Topraklar Ortadoğu’da Türk Askeri*, Truva Yayınları, İstanbul 2005.

Armaoğlu, Fahir, *19.Yüzyıl Siyasi Tarih(1789-1914)*, 2. Baskı, TTK, Ankara 1999.

Apuhan, Recep Şükrü, *Çanakkale 1915*, Timaş Yay., İstanbul 2007.

Aydar, Orhan, *Uçan Süvariler*, Ulus Basımevi, Ankara 1948.

Aydın, Erdoğan, *Osmanlı’nın Son Savaşı*, 5.Baskı, Literatür Yayınları, İstanbul 2013.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılabı Tarihi Cilt:II-Kısım:IV*, TTK, Ankara 1999.

Besbelli, Saim, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi VIII. Cilt Deniz Harekatı*, Gnkur.Basımevi, Ankara 1976.

Berkman, Tahsin, *Harp Tarihi*, Kara Harp Okulu Basımevi, Ankara 1949.

Çavdar, Tevfik, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, 3. Baskı, İmge Yayınları, Ankara 2004.

Çavuş, Remzi, *Hain Kim?Bir İsyanın Perde Arkası*, Yitik Hazine, 2006.

Erdoğan, Mehmet, *Hava Gücü ve Savaş*, Genkur.Bsm., Ankara 1986.

Ersoy, Mehmet Akif, *Safahat*.

Erdoğan, Mehmet, *Hava Gücü ve Savaş*, Genkur.Bsm., Ankara 1986.

Erickson, Edward J., *I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

Fırtına, İbrahim, (Yay.Haz.) *Orgeneral Muzaffer ERGÜDER’in Havacılık Anıları 1922-1930*, THK Basımevi, Ankara 2009.

- Gediz, Ergüder, *Türk Hava Kuvvetleri Tarihi Cilt-I 1911-1918*, Tarhç.Ş.Md.lüğü, Ankara.
- Günsev, Mesut, *Savaş Aldatmaları*, Alfa Yay., İstanbul 2007.
- Göymen, İhsan, *Birinci Dünya Harbi İxncu Cilt Türk Hava Harekatı*, Gnkur. Basımevi, Ankara.
- Haksun, Korel, *Tarihten Notlar 2, Kastaş Yay., İstanbul 2004*.
- Albayrak, Muzaffer, - Yilmazer, Tuncay, *Sorularla Çanakkale Muharebeleri-1*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007.
- Erickson, Edward J., (Edt.Ali BERKTAY), *1.Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.
- Kabacalı, Alpay (Hzrly.), *Talat Paşa'nın Anıları*, 6. Baskı, Türkiye İş Bankası ve Kültür Yayınları, İstanbul 2011.
- Kayabalı, İsmail – Aslanoglu, Cemender, *Türk Kültürü Aylık Dergisi Hava Kuvvetleri Sayısı*, Sayı:116, Yıl:10, Haziran 1972, Ayıdız Matbaası, Ankara 1972.
- Kansu, Yavuz - ŞENSÖZ , Sermet - ÖZTUNA, Yılmaz, *Havacılık Tarihinde Türkler 1*, 2'nci Baskı, Hv.K.Bsm., Ankara, 2006
- Keyüsk, Mazlum, *Türk Havacılık Tarihi 1914-1916 İkinci Kitap Birinci Kitap*, Hv.Bsm., Eskişehir 1951.
- Köni, Hasan, "Suriye-Filistin-Irak ve Arabistan Cepheleleri", *100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı Sempozyumu 24 Ekim 2014*, Gnkur.ATASE D.Bşk.lığı, Hava Harp Okulu Şehit Muzaffer Erdönmez Sinema Salonu, İstanbul 2014.
- Kurter, Ajun, *Türk Hava Kuvvetleri Tarihi-1*, Hv. K. Basımevi, Ankara 2002.
- Kressenstein, Friedrich Freiherr Kress von, Çev.:Tahir Balaban, Son Haçlı Seferi Kuma Gömülen İmparatorluk, Yeditepe, 2. Baskı, İstanbul 2013.
- Sarp, İrfan, *Türk Hava Kuvvetlerinin Doğuş Yılları*, Hv.Bas.ve Neş.Md.lüğü, Ankara 1986.
- Sanders, Liman von, (Çev.:Eşref Bengi ÖZBİLEN), *Türkiye'de Beş Yıl*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2010.
- Okur, Mehmet, "Osmanlı Devleti'nin Almanya İle İttifakını ve Birinci Dünya Savaşı'na Girişini Gerekli Sebepler", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, Özel Sayı, S:16, Ağustos 2010*, Gnkur.Bsm., Ankara 2010.
- Okar, Avni, *Türkiye'de Tayyarecilik 1910-1924*, 2.Baskı, YKY, İstanbul 2010.
- Sander, Oral, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, İmge Yayınları, Ankara 2012.
- Soner, Oran, Çanakkale Cephesi'nde Hava Harekatı ve Safhaları, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S:51, Bahar 2013.
- Özbilen, Eşref Bengi (Çeviren), *Denizlerde Yenilmediler Cihan Harbinde Alman Bahriyeliler*, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası ve Kültür Yayınları, İstanbul 2011.
- Okuyucu, Oğuz, "Çanakkale Muharebeleri'nde Hava Harekatı", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, Özel Sayı, S:16, Ağustos 2010*, Gnkur.Bsm., Ankara, 2010
- Tetik, Ahmet – Demirtaş, Y.Serdar – Demirtaş, Sema, *Çanakkale Muharebeleri'nin Esirleri-İfadeler ve Mektuplar-Cilt-I*, Gnkur.Bsm., Ankara 2009.

- Tuncoku, A.Mete, *Anzakların Kaleminden Mehmetçik Çanakkale 1915*, AAM, Ankara 2005.
- Ünalp, Rezzan, "Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu", *Kuruluşundan Günümüze Türk Ordusu On İkinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri-1, 20-22 Mayıs 2009*, ATASE Yay. Genkur.Bsm., Ankara 2009.
- Westwell, IAN, *Resimli Harp Tarihi Birinci Dünya Savaşı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.
- Yalçın, Osman, *Türk Hava Harp Sanayii Tarihi 1913-2009*, Hv. Bsm. ve Neş. Md.lüğü, Ankara 2009.
- Osman Yalçın, *Türk Hava Harp Sanayii Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.
- Yalçın, Osman, *Türk Hava Kuvvetleri Teşkilatlanma Tarihi (Cumhuriyet Dönemi)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, G.Ü. Sos. Blm. Enst., T.C. Tarihi Bilim Dalı, Ankara 2004.
- Yalçın, Osman, "Hava Subayı Şehit Pilot Binbaşı Fazıl Bey'in Harp Sahası Uygulamaları ve Dönüşümcü Liderlik İzleri", *Hava Harp Okulu 3.Ulusal Liderlik Sempozyumu*, HHO Basımevi, İstanbul 2014.
- Yalçın, Osman, "Hava Şehit Pilot Binbaşı Fazıl Bey'in Hayatı ve Çalışmaları", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, ISSN 1305-5992, Sayı:21, Güz 2014 Ankara.
- Yalçın, Osman, *Osmanlı İmparatorluğunun Son Yıllarında Bir Kararlılık Gösterisi: "Kıtalararası Osmanlı Hava Seferi"*, Akdeniz İnsani Bilimleri Dergisi MJH, Güz:2014 Antalya.
- Wolf, Klaus, *Gelibolu 1915 Birinci Dünya Harbi'nde Alman-Türk Askeri İttifakı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

Edebî Tür Olarak Mektup, Hatıra ve Günlüklere Yansıyanlar: Çanakkale’de Savaşan Askerlerin Mektup Hatıra ve Günlüklerinde Yer Alan Motivasyon Unsurları

Korhan ALTUNYAY*

Öz

Edebiyat bilimi mektup, hatıra ve günlük gibi edebi türleri hem edebi tür olarak hem de araştırma kaynağı olarak kullanır. Bu türler/kaynaklar, aynı zamanda psikolojik araştırmalarda da kullanılır. Mektup, hatıra veya günlük gibi edebi türler, onu yazanın bilinçaltını görmek, hayata, olaylara ve problemlere ne tür açılardan baktığını fark etmek için kullanılır. Mektup, günlük ve hatıralara davranış-tepki ilişkisi açısından bakıldığı vakit pek çok detaya rastlanabilir. Bu çalışmada Çanakkale Savaşları’na katılan askerlerimizin ne tür motivasyonlarla hareket ettiği üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale Muharebeleri, Hatıralar, Günlükler, Psikoloji

Echoes in Letters, Memoirs and Diaries as Literary Genres: Motivational Aspects in Letters, Memoirs and Diaries of the Soldiers Who Fought at the Gallipoli Battle

Abstract

Science of literature uses different genres such as diaries, memories and letters as both literary genres and a resource of research. These genres/resources are also used for psychological researches. Letters, memories and diaries are used to analyze the writer’s subconscious and to understand from which angle the writer looks at the problems, events and life. When analyzed in terms of relationship between behavior-reaction, many details may be found in letters,

* Öğretim Görevlisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, koraltunyay@hotmail.com.

memories and diaries. In this paper, we will use letters, memories and diaries of our soldiers in the Battle of Canakkale in order to reveal the motivation behind their behavior.

Keywords: Gallipoli Battle, Memories, Diaries, Psychology

Giriş

Bireyin/yazarın birinci elden ve dolaysız yansımasını sağlayan mektup, hatıra ve günlük gibi edebî türler, birey olgusunu net olarak ortaya koyar. Hayat hikâyesi ve edebî şahsiyet araştırmalarında, sosyal bilim çalışmalarında belge olarak kullanılan bu ürünler, en çok da psikolojik materyal olarak araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Bu ürünler, diğer edebî türlere göre doğrudan kurgu amacıyla oluşturulmadığı, gerçek hayat hikâyeleri çerçevesinde yazıldığı ve sağlamlasının başka kaynaklara başvurularak yapılabileceği için güvenle dikkate alınıp, araştırmalarda materyal olarak kullanılabilir.

Mektup, hatıra ve günlükler, psikolojik/psikanalitik çalışmalarda en çok başvuru- lan kaynaklardan biridir. Bunun en önemli sebeplerinden ilkinin birinci elden olma- sının yanında monolog anlatım tarzının imkânlarından yararlanılarak yazılmasıdır. Bu edebî türler, bireylerin kendileriyle yaptıkları konuşmalarla/iç konuşmalarla oluşur; yani birey, herhangi bir mektup, günlük veya hatıradan daha çok kendisini, varsaydığı benliğini muhatap alır. Mektuplarda durum biraz daha farklıdır. Mektup, bir başka- sına yazılır, ancak bireyler genellikle ulaşıp ulaşamayacağı kuşkulu olan mektupları henüz yanlarında olmayan, kendilerinden kilometrelerce uzaklarda bulunan sevdik- lerine yollarlar ve bu yüzden de mektuplar, muhatabına ulaşmadan önce yazarının iç konuşması olarak değerlendirilir. Monologlu anlatımlarda kişi, kendisini bir başkası olarak dikkate alır, kendisiyle yaptığı konuşmalarda bilinç ve bilinçaltı süreçlerini ol- duğu gibi sergiler. Çünkü karşısında kendisini olduğundan farklı göstermeye itecek herhangi biri, örneğin bir topluluk, cemiyet vs. yoktur. Kendisiyle konuşan biri, elbet- te kendisinden utanmayacak, tüm mahrem taraflarını büyük bir içtenlikle, herhangi bir çekinti duymadan aktaracaktır. Yaşantısını tahlil eden, hatalarıyla yüzleşen, ayıp ve kusurlarını hiçbir engel olmaksızın değerlendirebilen birey, bunu bir başkasının okumayacağını veya en azından mektupta olduğu gibi sadece kendisine yakın bir ki- şinin okuyabileceği için güvenle yapabilir.

Bu tür edebî ürünlerde, bireyi tüm çıplaklığıyla görmek mümkündür. Birey, cüm- le hatalarıyla, dilbilgisi kusurlarıyla, vokabülerindeki yetersizliklerle, ama sadece ve sadece kendisi olarak belirir. Yazının stilinden, kullandığı kelimelerden ve cümleleri- nin yapısından karakter analizi ve psikolojik incelemeler yapılabilir. Zengin bir kay- nak olarak değerlendirilebilecek olan bu türler, bireylerin bilinç ve bilinçaltı süreçle- rini, davranışlarının ardında yatan motivasyonu tüm açıklığıyla gözler önüne serer.

Yazılan bir hatıra ve günlük, gönderilen bir mektup bir sonraki adımda gerçekleştirilecek davranışın ne tür bir motivasyonla, hangi psikolojik saikle yapılacağını çok açık bir şekilde ortaya koyabilir. Bir boşalım aracı olarak yazılan bu ürünler, örneğin bir intihar vakasını, bir evliliğin bitişini veya gerçekleştirilen herhangi bir başka davranışın arkasındaki güdüyü, psikolojik mekanizmayı ortaya koyar.

Çanakkale mektuplarına da bu gözle bakmak mümkündür. Bu mektuplarda birey olgusu tüm çıplaklığıyla ortaya çıkar. En başta da onu motive eden hususları görmek olasıdır. Psikoloji bilimi, davranış-tepki ilişkisini incelemiş ve pek çok araştırmadan sonra bireyin davranışlarının bir sebebe dayandığını, davranışı gerçekleştirmeye iten bir motivasyon unsuru bulunduğunu keşfetmiştir. Psikoloji bilimin verilerine göre insan davranışının “en önemli özelliklerinden birisi, bunların çok nedenli ve karmaşık oluşudur.”¹ Psikoloji biliminde uyarıcı-tepki ilişkisi biçiminde formüleleştirilen olaylar dizisine göre bir uyarıcı organizmayı etkiler ve organizma bu uyarıcının etkisiyle çeşitli tepkiler verebilir. Davranış terimiyle karşılanan tepki, bireyin içinden veya dışından kaynaklanan birtakım motivasyon/güdülenme unsurlarına göre gerçekleşir. Motivasyon terimi, psikoloji biliminde şu şekilde tanımlanır: “Kişiyi belli bir şekilde davranmaya sürükleyen fizyolojik ya da psikolojik nitelikteki itici güç. Motivasyon; içsel değerler ya da bireysel hedefler şeklinde (içsel güdülenme) olabileceği gibi, başkaları tarafından takdir edilme ya da ödüllendirilme (dışsal güdülenme) şeklinde dışsal da olabilir.”² Motivasyon, bireyi herhangi bir davranış yapması için hazır hale getirir, yani motivasyon “canlının hareket etmesini sağlayan kuvvettir.”³

Davranışın gerçekleşmesini sağlayan, bireyi uyaran pek çok iç ve dış etken vardır. Fizyolojik, psikolojik ve toplumsal etkenler, bireyin çeşitli durumlar karşısında farklı tepkiler oluşturmaya sebep olur. Fizyolojik ve psikolojik etkenler, genellikle bireyin iç hayatıyla, iç hayatının soyut ve somut yanlarıyla ilgilirken toplumsal etkenler, genellikle dıştan gelen ve bireyi biçimlendirmeye, ona bir kuralı, anlayışı dikte etmeye çalışan etkenlerdir. İştah, cinsellik fizyolojiyi harekete geçirirken ilgi, istek, amaç, ideal, tutku gibi etkenler bireyin psikolojik dünyasıyla ilgilidir. Herhangi bir savaş, iç felaket, sosyal bir olay veya ekonomik bir problem de genel itibarıyla toplumsal etkenler olarak değerlendirilebilir. Birey, tüm bu iç ve dış olaylar karşısında hareket eder, kendisini uyaran etkenin yönlendirdiği ve biçimlendirdiği doğrultuda veya aksine eyleme geçer.

Bu çalışmada, Çanakkale Savaşları’na katılan askerlerimizin yazdığı edebi bir tür olan mektup, hatıra ve günlüklere barındırdıkları motivasyon unsurları açısından bakılacaktır.

1 Feriha Balkış Baymur, *Genel Psikoloji*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2010, s. 27.

2 Güncel Masaroğulları, Muhammet Koçakgöl, *Psikoloji Sözlüğü*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2011, s. 116.

3 Sami Gürtürk, *Psikoloji*, Ulusal Basımevi, Ankara 1971, s. 66.

I. Çanakkale Savaşlarında Türk Askerini Savaşa Hazır Hale Getiren Motivasyon Unsurları

Mektup, hatıra ve günlüklere farklı açılardan bakılabilir. Savaş esnasında ve savaşın tam ortasında kaleme alınan bu ürünler, askerlerimizin içinde bulunduğu psikolojiyi net olarak sergiler, çünkü olayın gerçekleştiği anla mektup, hatıra veya günlüğün yazıldığı an aynıdır. Bu yüzden olayın yaşanma ve yazılma zamanı arasındaki mütakabiliyet ilişkisi, yazılanlarda kurgunun ağırlığını azaltır. Dolayısıyla bu metinlerden elde edilen verilere Türk askerini motive eden gerçek etkenler olarak bakılabilir, böylece savaşın beşerî yüzü de ortaya çıkar.

Türk askerinin Çanakkale Savaşları'na katılmasını sağlayan iç ve dış pek çok etken vardır. Çalışmada bu etkenler, alt ve üst rütbelere sahip askerlerin yakınlarına yazdığı mektuplardan, kaleme aldıkları hatıra ve günlüklerden yola çıkılarak irdelenmeye, bir bakıma askerimizin psikolojik dünyası gözler önüne serilmeye çalışılacaktır.

1. Dinî Duygular

Toplumların, toplumu oluşturan bireylerin tabi olduğu en güçlü kurallar manzumesi din temellidir. Din, 'mutlak' anlayışı etrafında şekillenir; 'mutlak' gücü her şeye yeten ve bu dünyayı yaratan Allah'tır. Allah'ın va'zettiği kanunlar, hem bu dünyada hem de öte dünyada mutluluk ve huzurlarını sağladığı için bireyler, birtakım eylemlerini bu motivasyon kaynağıyla gerçekleştirirler. Türk askerine motivasyon sağlayan en önemli kaynak dindir, dinin çerçevesini çizdiği öte dünya anlayışı, şehitlik-gazilik, vatan ve millet kavramlarına atfedilen değerler Çanakkale Savaşları'nda askerlerimizi yönlendirmiş, askerlerimizin fedakarca savaşa katılmalarını sağlamıştır.

Türk askeri, ilahî himayenin daima yanlarında olduğunu düşünür ve bu anlayış, ona savaşta en büyük psikolojik desteği sağlar. Cephe gerisinde din adamları, askerlerimize dini telkinlerde bulunmuş, 'Allah, Muhammed aşkını aşılamaya çalışmıştır'.⁴ Bir askerimiz, Allah'ın kendilerini koruduğunu şu sözlerle anlatır: "*En tehlikeli anlarda ilahî bir himaye kanadını üzerlerinde hissederek yulınlıktan masun kalırlar*".⁵ İlahi himaye, Hz. Peygamber'in Türk askerini koruduğu inancıyla birleşir. Ömer Onbaşı, kardeşine ve oğluna hitaben şunları yazar:

"Buraya geldik geleli öyle cenk ediyoruz ki, yerlerden babalarımız başlarını kaldırmıyor bize bakıyor. Göklerden melekler iniyor. Ne dersin Mehmet? Ben, bir gece iki melek gördüm. Biri geldi omzuma gundu. Öbürü de gözümüzün önünde uçtu, uçtu durdu. Ama nasıl? Düşman yaylım ateş ediyordu. Kurşunlar dolu tanesi

4 Burhan Sayılır, *Çanakkale Kara Savaşları Öncesi ve Sırasında Psikolojik Harekât Faaliyetleri, Askerlerin Psikolojileri ve İçinde Bulundukları Koşullar (Mart-1915 Ocak 1916)* (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2005, s. 87-88.

5 Ömer Çakır, *Türk Harp Edebiyatında Çanakkale Mektupları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2009, s. 66.

gibi yağıyordu. Bu melekleri bizim büyük şefaatçi Peygamberimiz beni korumaya göndermişti. Dua edem dedim, kollarımı kaldıramadım ki... Gelsin yaylım ateş! Mavzerime gürşun yetiştiremiyordum. Derken melekler uçuverdiler. Düşman da kaçtı, kaçtı teres.”⁶

Türk askerinin hissettiği himaye, onun kolayca şehit olabilmesini, hiç düşünmeden vatan ve millet için canını feda edebilmesini sağlar. Mustafa Kemal, bunu Madam Corinne’ye yazdığı mektupta veciz bir şekilde ortaya koymuştur: “Çok şükür askerlerim pek cesur ve düşmandan daha kuvvetlidirler. Bundan başka hususî inançları, çok defa ölüme sevk eden emirlerini yerine getirmelerini kolaylaştırıyor. Filhakkâ onlara göre iki semâvî netice mümkün: Ya gazi ya şehit olmak. Bu sonuncusu nedir bilir misin? Dosdoğru cennete gitmek.”⁷ Dinin vatan için ölenlere vaat ettiği cennet, Türk askerinin inandığı gerçek hayattır, dolayısıyla bu hayatın yaşanacağı ve pek çok peygamberle, özellikle de İslam peygamberi Hz. Muhammed’le bir arada olma duygusu onu motive etmiştir. Bir çavuş arkadaşının mektubuna aldığı şu cümlesinde Hz. Peygamber’e ulaşmak istediğini söyler. “Aman ya Muhammed! Biz bugün sana kavuşmak ve şehid olmak istiyoruz. Ben o kadar günahkar mıyım ki beni cennetine almıyorsun!...”⁸

Şehitlerin ölmediğine, “Allah yolunda öldürülenlere ölümler demeyin, zira onlar diridirler.”⁹ ayeti bir başka motivasyon unsuru olarak belirir. Mehmet Fasih Bey hatıralarında, Nuri Çavuş şehit olunca içindeki sesle konuşur: “(...) o kadar muzdaripim ki, sanki nereye baksam orası bana, ‘Nuri şehit oldu!... Sevdiklerimden birisini daha kaybettin!’ diyor. Bununla beraber buna ve Nuri’ye ve Nuri’den evvelkilere onların öldüklerine ve bir daha bir Nuri’nin dirilmeyeceğine katiyen inanmıyor ve diyor ki, ‘Onlar muvakkat bir zaman için öldüler. Yine dirilecekler.’”¹⁰ Bu yüzden Türk askeri, ölümden hiçbir şekilde korkmamaktadır, çünkü bu dünyanın ebedi olmadığını, asıl hayatın cennette yaşanacağını bilir. Şehit olmak, cenneti hak etmenin yollarından biridir. Bu motivasyonla Üsteğmen Zahit şunları söyler: “Birbirimize verdiğimiz sözlerden dönmememizi ister ve umarım. Ruhuma bir mevlit okutmak vicdanına kalmıştır. Kendim için başka bir şey istemiyorum. Şehitlik bana yeter.”¹¹

6 Ömer Onbaşı’nın Mektubu, Yeni Mecmua-Çanakkale Özel Sayısı, (Haz. Muzaffer Albayrak, Ayhan Özyurt), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2008, s. 190.

7 Çakır, *Türk Harp Edebiyatında Çanakkale Mektupları*, s. 82.

8 Çakır, *Türk Harp Edebiyatında Çanakkale Mektupları*, s. 69.

9 *Kur’ân-ı Kerim*, Bakara 2/54.

10 Mehmet Fasih Bey, *Kanlısırt Günlüğü-Mehmet Fasih Bey’in Çanakkale Anıları*, (Haz. Murat Çulcu), Arba Yayınları, İstanbul 1997, s. 103.

11 Çakır, *Türk Harp Edebiyatında Çanakkale Mektupları*, s. 117.

2. Milli Duygular

Milliyet duygusu, psikolojik motivasyon adına dinden sonra sayılabilecek en güçlü duygulardan biridir. Bireyler, ait olduğu milletin değerlerini benimser ve bunu psikolojik dünyasında en önemli motivasyon unsuru olarak kullanır. Milliyet, psikolojiye aslında sosyolojinin armağanıdır. Milliyet duygusu, topluma ve bireylere yaşama azmi verir, kendini gerçekleştirme umudu aşılır ve savaş gibi pek çok olayda itici bir güç olarak kullanılır. Çanakkale Savaşları'nda milliyet, çok önemli bir motivasyon unsuru olarak ön plana çıkar. Türk askeri vatan, milliyet ve Osmanlılık duygusuyla Çanakkale'de çok önemli fedakârlıklar yapmış ve bunları da mektup, hatıra veya günlüklerinde anlatmıştır.

Askerimiz, Türklüğü çok önemsemiştir, bu savaşta kaybetmenin Türklük gururuna dokunacağını, yenilginin Türklerin yeryüzünde onurlu bir hayat sürmesine engel olacağını farkındadır. Ömer Onbaşı, kardeşine hitaben yazdığı mektubun giriş kısmında Türklüğün önemine değinir: “*Sen daha küçüksün, aklın ermez amma Türk oğlu cenge girince aslan kesilir.*”¹² Milli duygular, Türk askerini ayakta tutmuş, tüm korkularını unutmamasını sağlamış ve onun düşmanla savaşması için çok önemli bir motivasyon kaynağı olmuştur. İbrahim Naci, günlüğünde bu duygularla memleket ve vatan sevdasını sergiler: “*Ben ki, kalbimde senelerden beri vatanım, memleketim için büyük bir aşk beslemiş, fikrimde onun yükselmesi için senelerce neler düşünmüştüm. Kalbimi yokladım. Acaba bu aşk, bu sevgi sönmüş müydü? Hayır!... Onu daha büyük bir muhabbet ile coşmuş bir halde buldum. Fakat bu korku neydi? Anladım! Bu düşmanı görmeden, onunla boğuşmadan memleket için, millet için didinmeden ölmekten korkuyordum.*”¹³ Türklüğün dışında milli bir duygu olarak Osmanlılığın da milli bir motivasyon kaynağı olduğunu söylemek mümkündür. Askerlerimiz, Türk olduklarının bilincindedirler, ancak Osmanlı Devleti'nin ayakta kalabilmesi ve Türklüğün yaşayabilmesi için de Osmanlılık düşüncesine, bu uğurda savaşmaya ihtiyaç olduğunun farkındadırlar. Fakat Osmanlılık düşüncesi, dini inançlardan soyutlanarak ele alınmaz. Osmanlı olduğunu, Osmanlılığın devamının gerektiğini düşünen askerlerimiz, bunun da ancak İslam dininin yaşamasıyla mümkün olacağını farkındadır. İsmi verilmeyen bir şehit, kız kardeşine yazdığı mektupta bu konuya değinir: “*İslamiyet'in ve hilâfet-i mukaddesemizin ve Osmanlılığın bekası için şan meydanında şehid olduğumu iştirirsen, bu küçücük defter eline geçecektir. Yetiştirdiğin erkek evlat düşmandan benim intikamımı alsın. Evladını memlekete hayırlı ve fedakâr olarak yetiştir.*”¹⁴ Benzer biçimde Enver Paşa da şehit ailelerine yazdığı bir mektupta Osmanlılığa vurgu yapar: “*Bir Osmanlı askerine yakışan kahramanlık ve fedakârlıkla şehit oldu. Din-i*

12 Ömer Onbaşı'nın Mektubu, s. 190.

13 İbrahim Naci, *Allahaismarladık*, Yeditepe Yayınevi, (Haz. Lokman Erdemir), Seyit Ahmet Silay, Çanakkale-2013, s. 72.

14 Çakır, *Türk Harp Edebiyatında Çanakkale Mektupları*, s. 108.

celil-i İslam’ın mukaddes vatanın müdafaası uğrunda hayatını feda edenlerin aralarında bıraktıklarına düşen vazife ye’s ve fütûr değil, fahr ve sürûrdur.”¹⁵

Milliyetle, Türklükle ve Osmanlılıkla birlikte ele alınabilecek bir başka duygu da vatandır. Vatana hizmet, vatanın kutsallığı ve vatan için çalışma gibi duygular, Türk askerini Çanakkale Savaşları’nda mümkün olduğundan daha fazla motive etmiş, onların düşman karşısında pozisyon almalarını ve psikolojik destek bulmalarını sağlamıştır. Selahaddin Adil Paşa’ya göre Balkan Savaşları’nda yaşanan mağlubiyetler vatanperverlik duygularını motive etmiştir: “Çanakkale Muharebeleri, az zamanda yetiştirilen, gerek Balkan Muharebeleri’nde uğradığı mağlubiyetin verdiği acıdan ileri gelen ve bir kat daha artan vatanperverlik hissi gerek durumun memleketin geleceği için yaratacağı tehlikeli ve belki vatanın parçalanmasına sebep olacak ortam, bütün ordu mensuplarını azami derecede fedakârlık göstermeye sevk etmiş ve en büyüğünden en küçüğüne kadar milletin bütün fertleri birbirine rekabet derecesine vazifesini yerine getirmeye azmetmişti. Bu zihniyetle ordumuzun muvazzaf ve yedek sınıfları bu uğurda hayatlarını feda etmeyi seve seve kabul etmiş, millet en güzide ve yetiştirmiş evladını Çanakkale siperlerinde bırakmış ve başarımızda en önemli etken olmuştur.”¹⁶ Vatana hizmet ettiğinin bilincinde olan Türk askeri, her türlü fedakârlığı hiç çekinmeden yapabileceğini çok defa beyan eder. Örneğin Harputlu Mülazım Ali Haydar Efendi, annesine hitaben şunları yazar: “Benim için kutsal bir borç olan ödevimin yerine getirilmesi neyi gerektiriyorsa onu yapmaktan çekinmeyeceğim. Dünyanın tadını tattım. Daha çok gencim, ama şunu da pek iyi biliyorum ki, amacımız vatana hizmettir.”¹⁷ Mustafa Kemal de, Fevzi Paşa’ya yazdığı mektupta vatanın mukaddes oluşunu ve bu uğurda askerlerimizin “istihkar-ı mevt” ettiklerini yazar: “Vatan-ı mukaddesemizi çiğnemeye çalışan hain düşmana –ancak âli himmet arkadaşlarımızın istihkar-ı mevt etmeleri sayesinde- pek iyi dersler verilmektedir. Vatanı tahlis için hûn-ı hamiyetlerini büyük bir şevk ile isar eden arkadaşlarımızın gayretleriyle düşmanın her nevi teşebbüsât-ı müstakbelesine mani olunacağı hakkındaki itminanımız berkemaldır.”¹⁸ Düşmana vücudunu siper ederek karşı koyan Teğmen Mehmet Dursun, bir mektubunda vatan için kaybettiği kolunun hiç önemli olmadığını söylemektedir: “Gözümü açtığım vakit kendimi yatakta kolsuz olarak buldum. Vatan için bu hale geldiğimi düşünerek teselli oldum.”¹⁹

15 Çakır, *Türk Harp Edebiyatında Çanakkale Mektupları*, s. 111.

16 Selahaddin Adil Paşa, *Çanakkale Cephesinden Mektuplar-Hatıralar*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007, s. 109.

17 Çakır, *Türk Harp Edebiyatında Çanakkale Mektupları*, s. 95.

18 Çakır, *Türk Harp Edebiyatında Çanakkale Mektupları*, s. 83.

19 Çakır, *Türk Harp Edebiyatında Çanakkale Mektupları*, s. 91.

3. Bireysel Duygular

Toplumsal niyet ve teşebbüslere bir motivasyon unsuru olarak bireysel duyguların çok önemli bir arka plan sağladığını söylemek mümkündür. Bireysel duygular ve niyetlerin psikolojik bir destek sağladığı bilinir. Zira Çanakkale’de savaşan kahraman Türk askerinin aynı zamanda bir eve, aileye ve muhite sahip olduğunu, bir mesleğinin ve geride bıraktığı insanların pek çok sorunlarının bulunduğunu ifade etmek gerekir. Cepheye giden askerlerin bir robot ve savaş makinesi olmadığını, insan oluşlarından kaynaklanan istek ve duygulara sahip olduğunu ve bunun da askerlerimize bir motivasyon sağladığı ortadadır. Efsanevi yanları ağır basan Türk askeri, elbette, vatan, millet, Osmanlılık, din gibi aidiyetle ilgili duyguların yanında eşleriyle, çocuklarıyla, onların geçimiyle, işiyle ilgili kaygılara da sahiptirler. Bütün bunlar, Türk askerini savaştan soğutmaz, bilakis savaşa motive eden bir duygu ve arka plan vazifesi görerek gelecek tahayyüllerine destek sağlamaktadır.

Hasret, bireysel duygular içerisinde çok önemli bir yere sahiptir. Türk askeri, hasret duyduğu ailesinden, eşinden ve çocuklarından haberdar olmak, onların birkaç satır mektubunu okuyarak vazifesini daha layıkıyla yapmak istemektedir. Selahaddin Adil Paşa, eşi Siret Hanım’a hasret duygularıyla kendisinden habersiz kalmak istemediğini yazar: “Yalnız beni mektupsuz, habersiz bırakma. Bütün kalbimle seni der-
ağuş ederim. Beni mazur göreceğine eminim sevgilim. Beni rahat ve serbest bir fikirle çalışmaya bırakman için her gün, velev tek bir kelime olsun beni haberdar etmenden başka bir şey istemem.”²⁰ İbrahim Naci de, Selahaddin Adil Paşa gibi düşünmektedir. İstanbul’dan gelecek bir mektubun, ailesinden alacağı bir haberin onu ne denli sevin-direceğini yazmaktadır:

“Bugünlerde ruhumda yeni bir acı veren dert hâsıl oldu: Mektup! Ben öyle zannediyorum ki İstanbul’dan gelecek mektup benim kalbimin bütün hıçkırıklarını teskin edecek, ruhumun sıkıntısını düzeltecek. Evet, bütün acılarım ve üzüntülerim gidecek.

Ah, ey mektup, ey hayat arkadaşım! Sen şimdi neredesin? Bana emelimden, hayatımdan, saadetimden haber edecek olan mektup, söyle sen şimdi neredesin? Pek uzak mısın?

*Ben senin gelişini tahammülsüz inlemeler, vücudunu cana dokunan matemlerle bekliyorum. Bana bu ümitsizlik anında bir hayat bağı verecek misin?”*²¹

Hasret duygularıyla mektup yolu gözleyen askerlerimiz, herhangi bir sebeple ailelerinden haber alamayınca mutsuzlaşırlar, ailelerinden gelecek ve ailelerine gön-

20 Selahaddin Adil Paşa, *Çanakkale Cephesinden Mektuplar-Hatıralar*, s. 132.

21 İbrahim Naci, *Allahaismarladık*, s.105.

derecekleri emanetlerin yerlerine ulaşmasını isterler. Bu duyguyla Agah isimli bir asker, Yunus Nadi’ye şu mektubu yazar: “İstanbul Postahanesi buraya mektup ve posta emaneti almıyormuş!... Çok yanlış hareket ediyor! Buradaki subayların ve erlerin geride bıraktıkları, ailelerinden zamanında haber almazlarsa, ailelerine gönderecekleri emaneti, parayı gönderemezlerse, nasıl gözleri ve gönülleri arkada kalmaz ki?”²² Zira mektup almak, hasreti ortadan kaldıracak, askerimizin geride bıraktıklarının sağ-salim oluşu onları motive edecektir. Selahaddin Adil Paşa, bu duygularla eşine sitem eder. “Mamañih vücütça sağlam ve zindeyim. Mektuplarını rica ederim. Çok ve uzun yaz.”²³ Paşa, bir diğer mektubunda “manevi bir tağdiye”ye ihtiyacı olduğunu belirtir. Manevi gıda, onu motive edecek husus ise eşinden alacağı mektuplardır:

“Çok şükür sıhhatteyim, buraya geleli takriben bir ay oldu. Kendimi epey toparladım. Tabii bu hususta gönderdiğin havyarlar, tere yağları, ... şekerlemeler de pek tesirli oldu. Hele maden suları midemi büsbütün düzelterek iştihamı artırdı. Bu maddi gıdalardan maada beni bu derece düşülmüş, özenip bezenerek yollamış olduğundan, mebzul, mültefit, uzun mektuplarla ruhum tazelenmekten her an hali kalmamış bulunduğundan ayrıca manevi bir tağdiye oldu.”²⁴

Sonuç

Bir edebiyat eseri olan, araştırma ve incelemelerde sıkça başvurulanan kişisel belgelerden mektup, hatıra ve günlükler, “vakaların ruhunu” ortaya koymaktadır. Mehmet Fasih Bey, hatıralarında, bahsi geçen ürünleri yazma çabasının olayların arka planını ve ruhunu aktarmakla ilişkili olduğunu söyler: “Zaman acı ve tatlı her hatırayı kalplerimizden çalmaktadır. Onların dehşeti, letafeti çalınmaya mani olsa bile hayatı ruhu mesabesinde olan heyecanını mahvetmektedir. Acaba bu defter onu muhafaza edebilecek mi?”²⁵ Çanakkale Savaşları’nın ruhunu ortaya koyan husus, isimli-isimsiz, rütbeli-rütbesiz nice kahramanların kişisel ürünleri, onların iç dünyalarını, hayata, savaşa ve olaylara bakışını ortaya koyan eserleridir. Bu çalışma, Türk askerinin nice kahramanlıklara imza atarken kendisini bu kahramanlıklara sevk eden amillerin neler olduğunu anlama gayretini ortaya koymaya çalışmıştır. Tarih kitaplarında ciddi bir surette anlatılan pek çok bilgi, aslında kişisel tarihlerin toplamı olan siyasi ve sosyal tarihin ürünü olursa daha beşerî bir perspektif kazanacak, Türk evladına atalarının düşündüklerini onların dilinden okuma fırsatı verecektir. Çanakkale Savaşları’na, Kurtuluş Savaşı’na katılan askerlerimizin kaleme aldığı daha pek çok mektup, günlük ve hatıra metinleri mevcuttur. Bu metinler, onların içinde bulunduğu ruh durumunu,

22 Ruşen Eşref vd., *Çanakkale-Savaşın Anlatıyor*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2006, s. 22.

23 Selahaddin Adil Paşa, *Çanakkale Cephesinden Mektuplar-Hatıralar*, s. 165.

24 Selahaddin Adil Paşa, *Çanakkale Cephesinden Mektuplar-Hatıralar*, s. 166.

25 Mehmet Fasih Bey, *Günlüğü-Mehmet Fasih Bey’in Çanakkale Anıları*, s. 83.

sosyal ve psikolojik motivasyonlarını ortaya koyar. Bir askerin iç dünyasını anlamakla işe başlanırsa savaş tarihinde yeni bir bakış açısı ortaya çıkacak, savaşlara sebep olan siyasi ve toplumsal motivasyonlardan daha çok toplumu yapan bireylerin motivasyonları belirmiş olacaktır.

KAYNAKÇA

- Baymur, Feriha Balkış, , *Genel Psikoloji*, İnkılâp Kitabevi, (20. b.), İstanbul 2010.
- Çakır, Ömer, *Türk Harp Edebiyatında Çanakkale Mektupları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2009.
- Gürtürk, Sami, *Psikoloji*, Ulusal Basımevi, Ankara 1971.
- İbrahim Naci, *Allahaismarladık-Çanakkale Savaşı’nda Bir Şehidin Günlüğü*, (Haz.Lokman Erdemir; Seyit Ahmet Silay), Yeditepe Yayınevi, Çanakkale 2013.
- Kur’ân-ı Kerim*, Bakara 2/54.
- Masaroglulları, Güncel; Muhammet Koçakgöl, *Psikoloji Sözlüğü*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2011.
- Mehmet Fasih Bey, *Kanlısırt Günlüğü-Mehmed Fasih Bey’in Çanakkale Anıları*, (haz. Murat Çulcu), Arba Yayınları, İstanbul 1997.
- Ömer Onbaşı’nın Mektubu, *Yeni Mecmua-Çanakkale Özel Sayısı*, (haz. Muzaffer Albayrak; Ayhan Özyurt), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2008.
- Sayılır, Burhan, *Çanakkale Kara Savaşları Öncesi ve Sırasında Psikolojik Harekât Faaliyetleri, Askerlerin Psikolojileri ve İçinde Bulundukları Koşullar (Mart-1915 Ocak 1916)* (Basılma-mış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2005.
- Selahaddin Adil Paşa, *Çanakkale Cephesinden Mektuplar-Hatıralar*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007.
- Ünaydın, Ruşen Eşref, vd *Çanakkale-Savaşanlar Anlatıyor*, Örgün Yayınevi, İstanbul 2006.

Çanakkale Cephesi'nde İdari Faaliyetler ve Lojistik Hizmetleri

Ahmet ESENKAYA*

Öz

Bu çalışmada Çanakkale cephesinde idari faaliyetler ve lojistik hizmetlerin nasıl yürütüldüğünün ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bu amaca ulaşmak için post-pozitivist paradigma altında nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi tekniği kullanılmıştır. Mevcut dokümanlar askeri arşivlerden, askeri eserlerden ve askeri anılardan taranarak ulaşılmıştır. Yapılan araştırma sonucunda Çanakkale Cephesi Marmara bölgesinde olduğundan, hem başkent İstanbul'a yakınlığı, hem de Uzunköprü tren yolu ve deniz ulaşımı imkânları sebebiyle lojistik hizmetler diğer cephelere göre daha iyi durumda olduğu görülmektedir. Bütün idari faaliyetler ve lojistik hizmetlerden sorumlu olan Menzil Genel Müfettişliği, tüm ikmal hizmetinin tek elden yapılmasını sağlamaya ve herhangi bir karışıklığın doğmasını önlemeye çalışmıştır. Çanakkale cephesinin Osmanlı Devleti'nin hayatiyeti bakımından özel bir önem taşıması itibarıyla cephe ikmaline öncelik tanınmıştır. Özellikle spekülasyonlara çok açık olan iâşe gündemine daha fazla ağırlık verilmiştir. İstihkâm malzemelerin çoğu, akaryakıt, cephe, mühimmat, gemi, uçak, pilot ve makinist yurt dışından elde edilmiştir. Yakacak maddesi, gıda ve mutfak malzemesi, hayvan yiyeceği ve diğer gereksinimler (varsa) yakın çevreden satın alma, yetkililer tarafından %15-25 oranında bedeli daha sonra ödenmek üzere el koyma (vaz-ı yed) ve gerekli ithal ürünler de yine aynı yöntemle el konulup cepheye ulaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale Savaşları, Lojistik, Askeri Tarih, I. Dünya Savaşı, Çanakkale Tarihi

* Yrd. Doç. Dr., ÇOMÜ, Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi, aesenkaya@comu.edu.tr.

Administrative Activities and Logistic Services in Çanakkale Front Line

Abstract

The aim of this study is to determine how administrative activities and logistic services were conducted in Çanakkale front line. To that end, one of the qualitative research methods, document analysis technique within post-positivistic philosophy is adopted. Current documents were achieved by reviewing military artefacts and memories. The findings showed that logistic services were better level than other front lines due to Çanakkale front line is in Marmara region, its proximity to İstanbul, and Uzunköprü rail and sea transport facilities. General inspectorate of range managing all administrative activities and logistic services was at a central point in all supply services and a main problem solver in case of any inconvenience. Ammunition replenishment was given priority since Çanakkale front line has a primordial importance for the survival of Ottoman Empire. Especially, board agenda was more overplayed which has speculative risks. Most of fortification materials were provided from overseas such as fuel, ammo, ammunition, ships, aircraft, pilot and mechanic. Fuel materials, food and kitchen equipment, pet food and other requirements (if needed) were bought from close regions. In addition, required imported products were seized and delivered to front line by authorities providing that their prices would be paid afterwards in 15-25% percent.

Keywords: *Battle of Çanakkale, Logistic, Military History, The First World War, History of Çanakkale*

Giriş

Balkan Savaşı'nda uygulanamamış olan Menzil Hizmetleri Yönetmeliği Alman ittifakı ve seferberlik ilanı ile birlikte yeniden ele alınmış ve 5 Ağustos 1914'te Başkomutanlık Menzil Genel Müfettişliği kurulmuş; bunu Ordu Menzil Müfettişlikleri'nin oluşturulması izlemiştir.¹ 18 Mart zaferinin peşinden Çanakkale Bölgesi'ndeki birlikler çoğalmış ve 5. Ordu'nun ihtiyacının karşılanabilmesi için 27 Mart 1915 tarihinde Gelibolu'da 5. Ordu Menzil Müfettişliği kurulmuştur.²

5. Ordu Menzil Müfettişliği'nin karargâh şubeleri Akbaş'tadır. Bu teşkilde “muhafız”, “telgraf müfrezesi”, “sahra postası” ve “sahra jandarma takımı” mevcuttur. Muharebe devam ederken ihtiyaca binaen aşağıdaki teşkiler kurulmuştur:

1 Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Savaşı V. Cilt Çanakkale Cephesi harekâtı 1 nci, 2 nci, ve 3 ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1997, s.235.

2 ATASE Arşivi, No: 1/6, Kls. 1129, Dos. 27, F. 2.

Uzunköprü, Keşan, Gelibolu, Bayırköy, Ilgardere, Akbaş, Biga, Karabiga, Malular, Burgaz ve Çanakale'de "Nokta Komutanlıkları"; Çardak, Gelibolu, Ilgardere, Akbaş, Kilye, Karabiga, Lâpseki, Burgaz ve Çanakale'de "İskele Komutanlıkları"; Gürecik, Bayırköy, Yerlisu ve Karapınar'da "Çayhaneler"; Burgaz ve Gelibolu'da "Ekmekçi Takımları"; Akbaş (2), Malular, Uzunköprü, Keşan, Biga, Karabiga, Ilgardere, Gelibolu, Lâpseki, Burgaz ve Işıklar'da "Erzak Ambarları"; Keşan (3), Uzunköprü (4), Biga (2) ve Işıklar'da "Erzak Nakliye Katarları"; Burgaz, Gelibolu, Akbaş ve Ilgardere'de "Cephane Deposu"; Akbaş'ta "İstihkâm Deposu"; Akbaş ve Keşan'da "Cephane Katarı"; Akbaş'ta "Hamal Taburları"; Lâpseki'de "Araba İmalathanesi"; Ilgardere'de "Köprücük Takımı", Biga'da "İnşaat Bölüğü" Uzunköprü, Keşan ve Gelibolu'da "Hamal Bölükleri"; Yalova (2), Ilgardere, Biga(2) ve Burgaz'da "Amele Taburları"³ faaliyettedir.

Ordu birliklerinin beş sınıf ikmal maddeleri tedarik ve dağıtımını Menzil Genel Müfettişliği ile koordineli olarak yürütülmüştür.⁴

Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı, 5. Ordunun kurulmasına kadar Çanakkale Boğazı'nın güvenliğini sağlamada görevlidir. Komutanlık, 6 Ağustos 1914 tarihinden 25 Mart 1915'e kadar, 9. Piyade Tümeni de emrinde olduğu halde, doğrudan Başkomutanlığa bağlı idi. Müstahkem Mevki birliklerinin büyük kısmı, barış zamanında var olan ve genelde yer değiştirmeyen birliklerden oluşmuştu.⁵

1915 Mart ayında Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı ve 9. Tümen Lojistik Birlikleri⁶: 5. Ağır Erzak Kolu, 5. Yinelemeli Develi Ağır Erzak Kolu, 6. Yinelemeli Ağır Erzak Kolu Çanakkale'de; 7. Piyade Develi Cephane Kolu, Okçular'da; 8. Piyade Develi Cephane Kolu, 5. Dağ Topçu Cephane Kolu, Çanakkale'de; 6. Dağ Topçu Cephane Kolu, Yağcılar'da; 7. Sahra Topçu Cephane Kolu, Kepez'de; 8. Sahra Topçu Cephane Kolu, 9. Sahra Topçu Cephane Kolu, Çanakkale'de; 6. Seyyar Hastane, 9. Tümen Bandosu, Kalvert Çiftliğinde; Ekmekçi Müfrezesi, Esas Depo Taburu, 3. Hayvan Deposu, Çanakkale'de; iki Ağır Erzak Kolu Müstahkem Mevki emrindedir.

19. Tümen Lojistik Destek birlikleri⁷: 4. Hafif Erzak Kolu, 4. Ağır Erzak Kolu, Ekmekçi Takımı, 1. Piyade Cephane Kolu, Eceabat'ta; 2. Piyade Cephane Kolu, Bigalı'da; 3. Dağ Topçu Cephane Kolu, Sıhhiye Bölüğü, 5. Seyyar Hastane, Eceabat'ta 19. Tümen Bandosu, Gelibolu'dadır.

3 Geniş bilgi için bkz: Zekeriya, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1994, s.184; Cengiz Mutlu, *Birinci Dünya Savaşında Amele Taburları*, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2007.

4 Özdemir, *Birinci Dünya Savaşında Amele Taburları*, s.184.

5 Genelkurmay Başkanlığı, *I. Dünya Harbinde Türk Harbi*, c. V, *Çanakkale Cephesi Harekâtı*, 1. Kitap, Ankara 1993, s.256.

6 ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 1964, Dos. 305, F. 1-107.

7 ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 1964, Dos. 305, F. 1-19.

11. Tümen Lojistik Destek Birlikleri⁸: 6. Hafif Erzak Kolu, 4. Ağır Erzak Kolu, 5. Sahra Topçu Cephane Kolu, 7. Sahra Topçu Cephane Kolu, Ekmekçi Takımı, Sıhhiye Bölüğü, Seyyar Hastane, Ezine'de; 5. Hafif Erzak Kolu, 8. Ağır Erzak Kolu, 3. Piyade Cephane Kolu, 5. Piyade Cephane Kolu, 2. Dağ Topçu Cephane Kolu, Bayramıç'tedir.

2. ve 3. Kolordu Komutanlığı Lojistik Teşkilatı⁹: 2. Hafif Erzak Kolu, 3. Hafif Erzak Kolu, 2. Ağır Erzak Kolu, 3. Ağır Erzak Kolu, Gelibolu'da; 1. Hafif Erzak Kolu Markoplu'da; 1. Ağır Erzak Kolu Bayırköy'de; 1. Cephane Taburu karargâhı, Galata'da; 3. Piyade Cephane Kolu, Kavaklı'da; 5. Piyade Cephane Kolu, Burgaz'da; 1. Sahra Topçu Cephane Kolu, Muhıpbey Çiftliğinde; 2. Sahra Topçu Cephane Kolu, Bakırköy'de; 3. Sahra Topçu Cephane Kolu, Burgaz'da; 4. Sahra Topçu Cephane Kolu, 1. Dağ Topçu Cephane Kolu, Tayfur'da; 2. Dağ Topçu Cephane Kolu, Galata'da; iki beygir, bir öküz deposu Çardak'tadır. Ayrıca 3. Kolordu'nun Tekirdağ ile Gelibolu'da ambarları ve imalathaneleri vardı.

Başlangıçta Gelibolu'da göreve başlayan bu müfettişlik, muharebelerin yoğunlaşması ve hizmetlerin artması üzerine karargâhın ilk kademesi ile Akbaş'a, geri kademeleri ile de Lâpseki'ye intikal etmiştir.

5. Ordu Menzil Müfettişliği'nin sınırları Silivri hattının batısında kalan Trakya Bölgesi'yle Anadolu yakasında Biga-Edremit hattının kuzeyinde kalan bölge olarak belirlenmiştir. Böylece ordunun menzil alanı Trakya ile Marmara havzasının büyük bir bölümünü kapsamıştır.¹⁰

Harbiye Nezareti Levazım Dairesi, birinci sınıf ikmal maddelerinin yani ordunun beslenmesi için gerekli maddelerin tedariki ve dağıtılmasıyla görevli idi. İlke olarak bu malzemenin temin edilmesi ve dağıtılması işinin bölgesel olarak yapılması düşünülmekteydi. Bölgesel kaynaklar ihtiyacı karşılamaya yetmediğinde, bu maddelerin diğer yerlerden sağlanmasına çalışılıyordu. Müstahkem Mevki Komutanlığı doğrudan Başkomutanlığa bağlı olduğu gibi, bu komutanlığın ikmali de doğrudan doğruya Harbiye Nezareti Levazım Dairesi tarafından yapıyordu. Savaş sırasında ordu birliklerinin yiyeceğinin ve hayvanların yeminin bölgeden sağlanması, Tekâlif-i Harbiye Komisyonları vasıtasıyla yapıyordu.¹¹

Osmanlı Devleti'nde bulunmayan ve tüccarlar tarafından ithal edilen gazyağı, kahve, çay ve şekerin, gümrüklere geldikten sonra % 10-25'ine el konulması istenmiş ve bunların dağıtımı görevi Levazım Daire Başkanlığı'na verilmiştir.¹²

Orduların yanında kaçar aylık yiyecek maddelerinin bulunacağı, harekâtın istek ve olanakların yeterliliğine göre Levazım Daire Başkanlığı'nın yükümlü olduğunu

8 ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 1964, Dos. 305, F. 1-25.

9 ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 1964, Dos. 305, F. 1-16.

10 ATASE Arşivi, No: 1/1, Kls. 14, Dos. 69, F. 33.

11 ATASE Arşivi, No: 1/1, Kls. 171, Dos. 742, F. 17-1.

12 ATASE Arşivi, No: 1/16, Kls. 1155, Dos. 116, F. 3

Başkomutanlık emretmiştir.¹³ Gerekğinde birliklerin ihtiyacını karşılamak üzere Tekirdağ ve Bandırma'da 5. Ordu emrinde erzak dolu birer geminin bulundurulması da karar altına alınmıştır.¹⁴

Cephedeki kara savaşları sırasında Türk birlikleri sık sık konum ve yer değiştirmek zorunda kalmışlardır. Bunun sonucunda da asıl ikmal noktalarından uzaklaşmış, hatta ikmal kuruluşları bazı bölünmelere bile uğramıştır.

A. Menzil Teşkilatı

Başkomutanlık Genelkurmay Başkanlığı'nca yayınlanan emre göre, kurulmakta olan 5. Ordu için Bandırma-Biga-Bergos kara menzil hattı ile Tahirova-Biga-Balcılar hattında dekovil hattı döşenerek işletilmesi, büyük gemiler seferden kaldırılarak yerine mavnaların verilmesi, bu yolda yapılacak ulaştırmanın da düşman denizaltılarına karşı donanma ile korunması; Biga'dan sonra 5. Ordu tarafından düzenlenecek kara menzil ulaşımının günlük 150 ton kapasitesinde olması için gereken hazırlıklara geçilmesi Genel karargâh şubelerinden istenmişti.¹⁵

Gelibolu'da 5. Ordu oluşturulmasıyla birlikte çıkarılan değişiklik emrinde 2. Ordu menzili güçlendirilirken, bu kez yeni oluşturulan 5. Ordunun, bu arada 1. Ordunun kol ihtiyaçlarının Genel karargâha başvurulmakla 2. Ordu'dan gerekirse tamamlanacağı belirtiliyordu. 1. ve 2. Ordu Menzil Müfettişliklerinde bu tarz bir yardımlaşma düzenlenirken 2. ve 5. Ordular Trakya'da bulunan menzil kol ve kurumlarını Çatalca Müstahkem Mevkii'nin gerisinde deniz ve karadan ikmal yapılacak şekilde hazırlama çabasına da girişmişlerdi.¹⁶

Boğazlar bölgesinde üç Ordu'nun görev alması ve savaşa filen katılması üzerine Başkomutanlık Vekâleti'nce Ordu menzillerinin bölgeleri belirlenmişti. Buna göre 2. ve 5. Ordu menzilleri arasındaki ara hattı, Saz limanı-Galata Köyü'nden geçen hat kabul edilmişti. Böyle olunca, 2. Menzil, 1. Ordu'nun menzil hizmetlerini 5. Ordu menzil hizmetini üzerine alıyordu. Uzunköprü-Keşan -Gelibolu yolundan 1. ve 5. Orduların ortaklaşa faydalanacakları belirtiliyor ve bu doğrultuda daha önce gerek 2. ve gerek 5. Menzil'e bağlı tesisler yerlerinde bırakılıyordu. 1. Ordu'nun emrinde görev yapmaları isteniyordu.¹⁷

5. Ordu Menzil Müfettişliği'nin Menzil Sıhhiye Heyeti, Menzil Veteriner Heyeti, Cephane Komutanlığı, Menzil Ulaştırma Komutanlığı, İnşaat Şubesi, Menzil Posta-Telgraf Müdüriyeti, Evrak Kalemi, Menzil Müfettişlik karargâh Komutanlığı, Muha-

¹³ ATASE Arşivi, No: 1/1, Kls. 171, Dos. 742.

¹⁴ ATASE Arşivi, No: 1/16, Kls. 1274, Dos. 592, F. 6.

¹⁵ ATASE Arşivi, No: 1/1, Kls. 69, Dos. 347, F. 15.

¹⁶ ATASE Arşivi, No: 1/1, Kls. 24, Dos. 117, F. 25-5.

¹⁷ ATASE Arşivi, No: 1/5, Kls. 1067, Dos. 90, F. 33-8.

sebe ve İaşe Subayı gibi idari personelin, Personel Dairesi'nce atanmaları, gerekli araç ve gereçlerinin de nerelerden temin edileceği hususunda diğer genel karargâh şubeleri harekete geçirilmiştir.¹⁸

Önemli olan husus olarak, kurulmakta olan 5. Ordu Menzil Müfettişliği'nin öncelikle işletilmesi idi. Bu bakımdan Menzil Genel Müfettişliği karargâhı, 1. Şube'ye gönderdiği bir genelge ile 5. Ordu'ya yollanacak cephaneye ve diğer malzemelerin birleştirilerek, eldeki mevcut ulaşım imkânlarıyla nakledilmesinin organize edilmesini istemişti. ¹⁹ Dolayısıyla Genel Müfettişlik, Savaş Gemilerinden, rıhtımlarda bulunan veya yeni yapılmış olan iskele depolarından ve kara menzil araçlarından ne şekilde faydalanılacağını tespit ederek bütünlümenin bir elden yapılmasını sağlamış ve herhangi bir karışıklık böylece önlenmişti.²⁰

Kara savaşları başladığı zaman 5. Ordu Menzil Müfettişliği örgütlenmesini tamamlamaya çalışıyordu. Bu nedenle ilk zamanlarda yiyecek ve malzeme nakli büyük zorluklarla yapılmaktaydı. En yakın tren istasyonu Uzunköprü'de bulunuyordu. Bu mesafe de cepheye yürüyerek tam yedi gün tutuyordu. Bu sırada ordunun nakliye kamyonu da bulunmadığından öküz arabaları, deve kolları ve diğer hayvanlarla çok az şey taşınabiliyordu. Bu nedenle Marmara Denizi'nden deniz yolu ile nakliyatın yapılması gerekiyordu. Ancak bu nakliyatı da İngiliz ve Fransız denizaltıları önlemeye çalışıyordu. 5. Ordu Komutanı Liman von Sanders'e göre düşman denizaltıları Türk tarafına epeyce kayıp vermişlerdir. Bazen de denizaltılar başarısız olmuş; bu başarısızlıklarının sebebi de, Marmara gibi dar ve gözetlenmesi kolay bir denizde, 4-5 denizaltı ile faaliyette bulunmak zorunluluğuna dayanmaktadır. Bunlar bazı gemileri torpidolarla batırabilirlerdi, ancak çoğu kere kendilerini tehlikeye düşürmekten korktukları için yakınlarından geçen gemilere bile saldırmaktan çekinmişlerdir.²¹

B. Personel İdaresi ve İkmal Faaliyetleri

1. Subay İkmalı

Seferberliğin ilan edildiği 3 Ağustos 1914 tarihinden itibaren birliklerin subay kadroları Savaş Okulu'nda yetişen çeşitli sınıf subay adayları, özellikle 5. Ordu'nun kayıplarını karşılayamaz olmuştu.²²

18 ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 1886, Dos. 50, F. 1-3.

19 Rauf Atakan, "Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Savaşı Çanakkale Muharebeleri İdari Faaliyet ve Lojistik", *Çanakkale Muharebeleri 75 nci Yıl Armağanı*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1990, s.144.

20 ATASE Arşivi, No: 1/1, Kls. 8, Dos. 40, F. 25-22.

21 Muhammet Erat, "Çanakkale Savaşı'nda Türk Ordusunun İaşe Problemi", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, S. 1, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi Yayınları, Çanakkale 2003, s.124.

22 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, *I. Dünya Harbinde Türk Harbi, c. X, I. Dünya Harbi, İdari Faaliyetler ve Lojistik*, Ankara 1985, s. 203.

Subay kaybı çok olan 5. Ordu birliklerindeki subay kayıplarını telafi etmek için, emekli olup da hizmet görebilecek subaylar silâh altına alındı.²³

Kuleli Askeri Lisesi'ni başarıyla bitiren subay adaylarının, İstanbul'daki 2. Kolor-du Komutanlığı'nın emrindeki eğitim merkezlerinde subaylık yetenekleri geliştiril-mişti. Devrelerini tamamlayan subay adayları, ayrıca burada yetiştirilen Yedek Subay adaylarıyla birlikte, ihtiyaç duyulan cephelere gönderiliyordu. Örneğin eğitimini ta-mamlayan 200 astsubay, tertip edilen birliklerine gönderilmişti.²⁴

Birliklerin astsubay eksiklerini tamamlamak için 1889-1894 doğumlu muhacir-lerden yetenekli olanların ve halktan bu güce sahip görülenlerin astsubay eğitime-ne sahip tutulması öngörülmüştür.²⁵

Ayrıca, Beylerbeyi Yedek Subay Okulu'nda subay niteliği taşıyan astsubaylar kurstan geçirilmek suretiyle subay oluyor ve ordunun küçük rütbeli subay kadrosu tamamlanmaya çalışılıyordu.²⁶ Yetiştirilen subaylar daha çok atandığı birliklere gön-derilecek erlerle birlikte yollanmaktaydı. Böylece ikmal erlerinin yollarda disipli-ne edilmesi ve ihtiyaçları bu subaylarla sağlanması gerçekleştirilmiş oluyordu.²⁷

2. Er İkmalleri

Ordu Dairesi, orduların savaş gücünün sürekli olarak yüksek bulundurulmasını hedeflemişti. Bu amaçla birliklerin seferber olmalarını hızlandırmak ve bu arada da kayıplarını fazlasından karşılamak için birliklerin elinde %20 fazla erin bulunmasını öngörmüş 24 Aralık 1914 – 18 Şubat 1915 tarihlerinde çıkartılan genelgelerle bu uy-gulamaya geçilmiştir.²⁸

Ayrıca 15 Kasım 1914- 15 Ocak 1915 tarihini taşıyan emirlerle de depo (eğitim) birliklerinin devamlı eğitim görmüş erlerle dolu bulunmasını sağlayacak tertip ve tedbirler de alınmaya çalışılmıştır.²⁹ Seyyar jandarma alaylarının dördüncü bir tabur-la güçlendirilmesini gerekli kılan 14 Mart 1915 – 13 Nisan 1915 tarihli emirleri ileri sürülerek 5. Ordu ile bağlı birlikleri uyarılmıştır.³⁰

23 Genelkurmay, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, C. X, s. 203.

24 ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 1883, Dos. 42, F. 1-50, 65.

25 ATASE Arşivi, No: 1/66, Kls. 1997, Dos. 433, F. 1-2.

26 Atakan, "Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Savaşı Çanakkale Muharebeleri İdari Faaliyet ve Lojistik", s.144.

27 ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 1980, Dos. 364, F. 12; ATASE Arşivi, No: 1/60, Kls. 1757, Dos. 174, F. 6-9.

28 Genelkurmay, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, c. X, s. 207.

29 Genelkurmay, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, c. X, s. 207.

30 ATASE Arşivi, No: 1/66, Kls. 1758, Dos. 437, F. 41.

Kolorduların asker alma bölgeleri³¹ tespit edildikten sonra Genelkurmay, 5 Nisan 1915 tarihli yasa hükmüne göre, mevcut seferberliğe özel olmak üzere gerektiğinde silahaltına alınacak 1290- 1310 doğumlular içerisinde göçmen olarak yurda gelmiş ve yerleşmiş olan yükümlülerin de bir an önce yetiştirileceği bildiriliyordu.³²

1875-1894 doğumlulardan İslam ve Türk olan eğitim görmüş piyade sınıflarında silahaltına girebileceklerin ise, 5. Ordu'ya, yine bunlardan sahra, dağ, ağır topçu ve süvari sınıflarıyla teknik sınıflardan olanların, Ordu Dairesi'nce tertip yerleri belirlenmek üzere 1. Kolordu Komutanlığı adına gönderilmelerini, telgraf işletmesini bilenlerin 1. Ordu Telgraf Depo Bölüğü'ne, sağlık ile ilgili olanların Sıhhiye Depo Taburu adına İstanbul'a, yine belirlenen doğumlular içerisinde bulunup yedek subay ya da astsubay olabilecek nitelikleri bulunan yetenekli erlerin, o tarihte Yakacık'ta bulunan Yedek Subay Eğitim Merkezine gönderilmelerini, geri hizmetlere ayrılacakların ise Levazım Okulu'na, Almanca bilenlerin Ordu Dairesi emrine çağırılmaları ve görevlendirilmeleri, ...istenmişti.³³

Yukarıdaki niteliklere sahip cepheye çağrılacak erlerin 40.000 kişi kadar olacağı belirlenmişti. Bunlardan 5. Orduya gönderilecek usta erlerden 2. Kolordu bölgesi içerisindekiler asker alma şubelerinde giydirilip teçhiz edilerek Uzunköprü üzerinden yollanacaktı. İstanbul yöresinde 1. ve 5. Kolordu bölgelerindeki eğitim görmüş erlerin ise, 1. Kolordu Komutanlığı Vekâleti'nce giydirilip teçhiz edildikten sonra adı geçen Kolorduya gönderilmeleri sağlanacaktı.³⁴

3. ve 4. Kolordu bölgelerindeki usta olarak askere alınan erlerin giyim ve kuşam işleri mahallerince yapılarak Biga ve Lâpseki üzerinden doğrudan 5. Ordu'ya yollanması emredilmişti.³⁵ Ordu Dairesi, harekâtı planlayan dairelerin öncelik verdiği Orduların desteklenmesini, er ikmali yönünden hazırlarken, çalışmalarını kolorduların asker alma kurullarınca gönderilen çizelgelere bağlamıştır.³⁶ Orduya askeri hizmet yapmak için çağı gelmeyenler de gönüllü olarak alınıyordu. Bunlar bulundukları mahalde askerlik şubesine müracaat ederek, bedeni kabiliyetleri ve ahlaken yeterli görüldüğü takdirde, ihtiyaç oranında birliklere gönderiliyor, ya da çağırılmak üzere depo taburlarında toplanıyordu.³⁷

Gayrimüslim tebaadan askerlik çağına gelmiş ve mevcut yasalara göre silahaltına çağırılmış olanların amele ve hamal taburlarında görev yapmaları istenmişti. Bunlardan mevki sahibi ve paralı olanların bedel vermeleri de kabul edilmişti. Gö-

31 ATASE Arşivi, No: 1/1, Kls. 65, Dos. 324, F. 10.

32 Genelkurmay, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, c. X, s.207.

33 Genelkurmay, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, c. X, s.205-206.

34 Genelkurmay, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, c. X, s.206.

35 ATASE Arşivi, No: 1/3, Kls. 637, Dos. 220, F. 27.

36 ATASE Arşivi, No: 1/66, Kls. 2021, Dos. 559, F. 2-4.

37 Genelkurmay, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, c. X, s. 206.

rev şekilleri 15 Nisan 1915 tarihli genelge ile belirlenmiş, bu gibi mevki sahibi olup bedel verecek güçte bulunmamaları halinde geri hizmetlerde çalıştırılmaları hükmüne bağlanmıştı.³⁸

Alay ve tabur kuruluşlarında olan depo birliklerinin miktarı ve yerleri harekâtın seyrine ve kuruluşların büyümesi ve küçülmesine göre artmış, eksilmiş veya yerleri değiştirilmiştir.³⁹

5. Ordu, kayıplarını bölgedeki kaynaklardan ikmal edememiş, özellikle eğitim görmüş güç ihtiyacı devamlı artmıştı. Başkomutanlık Vekâleti'nin uygun bulmasıyla kaynaktaki genç doğumların çağırılmasına imkân hazırlandı. Ayrıca bir Kolordu bölgesinin asker alma daire ve şubeleriyle depolardaki yedekte bulunan erler aktarılmakla bütünlemeye çaba gösterildi.⁴⁰

Birliklerin er eksliği, silahlata alınan acemi erler ve ihtiyat sınıfına yarılmış erlerle ve lağvedilen birliklerin erleriyle karşılanıyordu.⁴¹ Seferberlik yönergesine göre; birlik adedi çoğalmayacak, ancak mevcutları sefer kadrosuna yükseltilecek, alayların noksan taburları, taburların 4. bölükleri yeniden teşkil edilecekti. Ayrıca kadronun %20 fazlasıyla er silahlata çağırılacaktı.⁴² 5. Ordu; savaş kaybı büyük olduğundan er ikmaline gidiyordu. Ordu'yu destekleyen 1. ve 5. Kolordu Vekâletleri tertiplerini devamlı bir şekilde Eceabat'a gönderiyordu.⁴³

Çanakkale Savaşlarının başlangıcında 30 Nisan 1915 tarihine kadar yaralı er sayısı 9.104'te ulaşmıştı. Şehit sayısı bilinmiyordu. Ordu Kurmay Başkanlığı, Başkomutanlığa durumu ve olacakları tüm açıklığıyla bildiriyor, yardım isteğinde bulunuyordu. Ordu'nun ıstırapı 1, 3 ve 5. Kolordu bölgelerinden eğitilmiş 20.000 er gönderilmekle giderilmiş ve ikmal, Ordu adına Gelibolu'ya yapılmıştı.⁴⁴

14 Mayıs 1915 tarihine kadar 5. Ordu'ya yapılan ikmal eri sevkiyatı 25.000 idi. Bu arada 3, 4 ve 6. Kolordulardan 6.500 erin gönderilmekte olduğu Ordu Komutanlığı'na bildirilmişti. Er yollamaları deniz yoluyla yapıldığından vapur bulmak çok zordu. Bandırma ve Tekirdağ'dan, Ordu'nun alacağı ikmal erleri hazırды. 5.000 kadarının ulaşımı da vapura bağlıydı. Bu arada 4.000 er de 3. Kolordu'ca eğitilmekteydi. Parça parça yapılan tertiplerle kuzey grubu tamamen ikmal edilmiş, güney grubunda bütünlemeye başlamıştı. Ordu Kurmay Başkanlığı Harbiye Nezaret'i'nin önerisini esas alarak %20 fazla almak üzere daha 25.000 erin ikmal edilmesinin gerekli olduğu duymuştu.⁴⁵

38 ATASE Arşivi, No: 1/60, Kls. 1758, Dos. 53, F. 1-95.

39 ATASE Arşivi, No: 1/63, Kls. 1884, Dos. 43, F. 2-64,65.

40 ATASE Arşivi, No: 1/60, Kls. 1761, Dos. 184, F. 6-49,50,74.

41 Genelkurmay, *Çanakkale Cephesi 1 nci Kitap*, s.277.

42 Genelkurmay, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, c. X, s. 211.

43 ATASE Arşivi, No: 1/3, Kls. 629, Dos. 200, F. 1-24.

44 ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 1880, Dos. 31, F. 1-20, 23.

45 Genelkurmay, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, c. X, s. 214.

Yapılan 24-25 Mayıs tarihli hesaba göre 5. Ordu 34.300 eğitim görmüş er almış oluyor ve depo taburlarında gönderilmeye hazırlanan 10.000 erle tamamı 34.300 ere yükselmiş bulunuyordu.⁴⁶

5. Ordu'nun bütün bu hassasiyetinin nedeni, devam eden savaşlarda en azından günde 300 erin yaralı ya da şehit düşmesiydi. Bu yüzden Temmuz 1915 sonu itibariyle 17.000 erin ilgililerce Çanakkale'ye gönderilmesi bekleniyordu. Çünkü Ordu Kurmay Başkanı'nın bir bildirisinde Temmuz 1915 ayı sonu itibariyle kaybı yaklaşık 80.000'e ulaşmıştı.⁴⁷

Ordu Dairesi, bu kayıplara karşılık belirlenen tarihe kadar 63.098 er ikmali yapmıştı. Eksik kalan 30.000 eri de yollamak üzere olduğunu 15 Temmuz 1915 tarihli yazısıyla duyurmuştu.⁴⁸ Çanakkale muharebelerinde 6 Ağustos 1915'ten 10 Eylül 1915 tarihine kadar 34 günlük insan kaybı:⁴⁹ Hafif yaralı subay 234, ağır yaralı subay 90, şehit subay 25; hafif yaralı er 32.301, ağır yaralı er 4914, şehit er ise 1884 olup; toplam kayıp da 39.088'dir.

5. Ordu'nun 17 Temmuz 1915 tarihine kadar kaybı 124.000 er idi. 101.000 ikmal eri alınmıştı. Eksiği olan 20.000 er de giyim ve kuşam olmadığından gönderilememişti; bu yüzden elde tutuluyordu. Giyim ve kuşam ikmali tamamlanıp hazır olan erler, ulaştırmayı yapacak olanlar gerekli emirleri almıştı.⁵⁰

Müttefik Almanya, personel isteklerine cevap vermeye başlamıştı. Muharebe sırasında yaklaşık 500 kadar Alman subay, astsubay ve eri Gelibolu'ya gelmiş; cephe ve cephe gerisinde savaşa katılmıştı. Merkezi İstanbul'da olan ve Alman Albay Difer'in idaresinde kurulan silah bürosu büyütülmüş, 74 uzman 47 usta 609 işçiden oluşan büyük bir kadro meydana gelmişti. Böylece ağır topçu mermilerinin alınmasına başlanmıştı. Bu çabanın Çanakkale savaşına büyük yararı olmuştu.⁵¹

Savaşa katılacak askere cepheye gönderilemeden önce, bilinen yaklaşık yedi farklı noktada, adına "tahaffuzhane" denilen merkezler kurulmuştur. Bazen 'depo' da denilen bu tahaffuzhanelerde, cepheye gönderilecek askerlerin sağlık kontrolleri yapılıyor, silahlı yanaşık düzen eğitimi veriliyor, kılık-kıyafet ikmali tamamlanıyor ve bulaşıcı hastalıklara karşı periyodik aşılar da yapıldıktan sonra-yaklaşık bir ay süre içinde- askeri dağıtım merkezlerine gönderiliyordu.⁵²

46 ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 1880, Dos. 31, F. 1-26.

47 Genelkurmay, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, c. X, s. 215.

48 ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 1881, Dos. 36, F. 1-179, 192, 198.

49 ATASE Arşivi, No: 1/1, Kls. 182, Dos. 782, F. 53, 1-95.

50 ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 1887, Dos. 31, F. 1-26.

51 Genelkurmay, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, c. X, s. 216.

52 ATASE Arşivi, Kls 1887, Dos. 53, F. 5-5, (14 Ağustos 1331).

1915 yılında Çanakkale Kara Muharebeleri çok şiddetli başlamış ve 5 nci Ordu'nun kaybı da o nispette artmıştı. 1915 Nisan ayı sonu itibariyle kayıp 9.104 iken, asker alma bölgesinden 20.000 er ordu adına Gelibolu'ya gönderilmişti.⁵³ Mayıs 1915 tarihinde 5. Ordu 24.300 er almış, depo birliklerinden eğitim görmüş 10.000 er de orduya gönderilmek üzere hazırlanmıştı.⁵⁴

Temmuz 1915 tarihine kadar ordunun kaybı 124.000 ere ulaşmıştı. Ordu Dairesi bu kayıpları karşılamak üzere Temmuz ayı içinde 101.000 er ikmal yapmıştı. Ayrıca 20.000 er de gönderilmek üzere hazır beklemekteydi.⁵⁵

Ordu Dairesi yukarıda gönderilen erlerden başka 63.908 er daha göndermişti. 5. Ordu'nun er ikmaline çok önem verilmişti çünkü günde en az 300 er yaralı veya şehit düşmekteydi.⁵⁶

Erlerin memleketlerine göre tümenleri: 1. Tümen, İstanbul; 2. Tümen, İstanbul; 3. Tümen, İstanbul; 4. Tümen, Edirne; 5. Tümen, Edirne; 6. Tümen Kırklareli; 7. Tümen Tekirdağ; 8. Tümen Balıkesir, 9. Tümen, Çanakkale; 10. Tümen, İzmir; 11. Tümen, Denizli; 12. Tümen, Burdur; 13. Tümen, Ankara; 14. Tümen, Kastamonu; 15. Tümen, Yozgat; 16. Tümen, Adanalı erlerden oluşuyordu.⁵⁷

5. Ordu'nun 25 Nisan 1915'ten 9 Ocak 1916'ya kadar olan toplam personel kaybı: şehit subay 589, yaralı subay 1017, kayıp/esir subay 27 olup, toplam kayıp 1633'tür. Şehit er 56.495, yaralı er 96.847, esir/kayıp er 11.151, hava değişimi 7.084, adi ve bulaşıcı hastalıktan ölen er 20.297, hastanelere gönderilen er 14.000 olup, toplam 206.402'dir.⁵⁸

C. Birlik İntikalleri

23-25 Şubat 1915 tarihinde 19. Tümen Tekirdağ'dan deniz yoluyla Maydos'a intikal etmiştir. 9. Piyade Tümen birliklerinin Eceabat'a taşınması Ulaştırma Komutanlığı ile görüşülerek elde bulunan araçların elverişliliği ölçüsünde kısa sürede ve zamansız yığılmalar oluşturmayacak biçimde hızla 24 Mart 1915 sabahı hareketle akşam saatlerinde Eceabat'a ulaşmıştır. 28 Mart 1915 sabahından itibaren 31 Mart 1915 tarihine kadar 3. Piyade Tümen birlikleri İstanbul'dan deniz yoluyla Erenköy'e intikal

53 ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 2001, Dos. 457, F. 1-33, 96.

54 ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 1880, Dos. 31, F. 1-26.

55 ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 1887, Dos. 53, F. 1-95.

56 Atakan, "Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Savaşı Çanakkale Muharebeleri İdari Faaliyet ve Lojistik" s.146.

57 Genelkurmay, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, c. X, s. 92.

58 ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 3474, Dos. H-24, F. 10-2; ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 3474, Dos. H-25, F. 11-6, 10; ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 3474, Dos. H-26, F. 12-17; ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 3474, Dos. H-55, F. 14-32.

ettirilmiştir. 29-30 Mart 1915'te Bağımsız Süvari Tugayı'nın 7. ve 13. Süvari Alayı ve Tugay Komutanı Keşan'a intikal etmiştir. 6-7 Nisan 1915'te 3. Seyyar Jandarma Taburu Kilye İskelesi'ne çıkarılarak 1. Ağır Obüs Taburu Karargâhı'nın bulunduğu Şahin Bey Çiftliğine ulaşmıştır. 9 Nisan 1915'te 39. Sahra Topçu Taburu İstanbul'dan intikal ederek 19. Piyade Tümeni'nin kuruluşuna girdi.⁵⁹

27-28 Nisan 1915 tarihinde 15. Kolordu'ya bağlı 3. ve 11. Tümenler Kumkale bölgesinden Çanakkale'ye yürüyüş kolu, Çanakkale'den de Kilitbahir ve Eceabat'a yelkenli, sandal vb. küçük deniz vasıtalarıyla geçmişlerdir.

3 Mayıs 1915'te 15. Tümen İstanbul'dan Çanakkale Kilye İskelesi'ne çıkarıldı. 12 Mayıs 1915'te 12. Tümen Derince'den Çanakkale'ye intikal etmiştir. 2. Tümen ise muhtemelen Patnos ve Gülcemal Vapurları ile nakledilmiştir. 10 Mayıs 1915'te Gülcemal'in İmralı açıklarında E-14 tarafından torpillenmesi nedeniyle bu gemide bulunan askerler 67 no.lu Kalender ve 27 no.lu Sahilbent Vapurları ile Lâpseki, Bolayır ve Gelibolu İskeleleri'ne nakledilmiştir.

Haziran 1915'te 2. Kolordu'ya bağlı 1, 4 ve 6. Tümenler Edirne'den Uzunköprü'ye demiryolu ve Uzunköprü'den Çanakkale'ye yürüyüş kolunda intikal etmişlerdir. 10-15 Temmuz 1915 tarihleri arasında 2. Ordu karargâhı, 5. Kolordu, 14. Kolordu yine aynı şekilde Uzunköprü'ye demiryoluyla, daha sonra da yürüyüş koluyla Çanakkale'ye intikal etmişlerdir.

Ağustos 1915'te 1. Kolordu karargâhı, 2. Kolordu, 6. Kolordu, 7. Kolordu İstanbul'dan Uzunköprü'ye trenle, Uzunköprü'den cepheye yedi gün süren yürüyüş koluyla gelmişlerdir. Eylül 1915'te İzmir'den 20. Tümen ve Ekim 1915'te İzmir'den 42. Tümen Balıkesir-Bandırma'ya trenle, Bandırma'dan da yürüyüş koluyla Çanakkale'ye gelmişlerdir. Ekim 1915'te 136. Piyade Alayı, İtfaiye Alayı, Mızraklı Süvari Alayı, İstanbul'dan Çanakkale'ye intikal etmiştir.⁶⁰

25 Mayıs 1915'te E-11 Denizaltısı'nın Çanakkale'ye gitmek üzere Galata Rıhtımı'nda asker yüklü olarak bekleyen 3.359 tonluk Stambul Vapuru'na yaptığı torpido hücumu ve 28 Mayıs'ta 279 tonluk Bandırma Vapuru'nda birkaç mürettebatın vurulması hadisesi üzerine ordu için destek kıtaatının bundan böyle yalnız karayolu ile gönderilmesine karar verilmiştir.⁶¹

59 Genelkurmay, *Çanakkale Cephesi 1 nci Kitap*, s. 39, 215, 225-228.

60 *Çanakkale 1915*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s.38, 122-123,133.

61 Hermann Lorey, *Türk Sularında Deniz Hareketler*, c. II, Deniz Basımevi, Ankara 1946, s.117.

D. Lojistik Faaliyetleri

a. Yiyecek ve Giyecek Maddelerinin Tedariki

Ordunun 1915 yılı yiyecek ve yem maddelerinin sağlanması, etkin bir idari faaliyetle sürdürülmeye başlanmıştı. Bu amaçla Sadrazam Sait Halim Paşa, Padişah V. Mehmet Reşat'ın da onayladığı, bir yılı kapsayan ordu ihtiyaç çizelgesini, Meclis-i Vükela (Meclis)'nin onayından geçirdikten sonra uygulanmasına geçmişti. Yürürlüğe giren bu karara göre, 443.540 ton buğday, çavdar, mısır ve ak darı, 536.218 ton arpa, yulaf ve diğer hayvan yemlerini, 67.940 ton kuru sebzenin, 359.410 ton ot ve 11.885 ton soğanın mali yıl içinde yetiştiriciden aşar⁶² yoluyla alınması; büyük bir kıymet taşımayan hayvan ihtiyacı için 232.100 ton samanın varlıklı kimselerde hibe suretiyle elde edilmesi; 69.697 ton et ihtiyacının, ülkede kesilen hayvanların % 15'i itibarıyla Tekâlif-i Harbiye suretiyle tedariki, eksik kalan kısmının müteahhitler vasıtasıyla satın alınması; sade yağ, don yağının (sabun ve çeşitli maddelerin yapımında kullanılan) Tekâlif-i Harbiye ile toplanması zor olacağından 'vaz-ı yed' (el koyma) ile sağlanması, böylece gerekli görülen ihtiyaç duyulan 5.396 ton sabunun, sabun üreten işyerlerinde yaptırılması; yurttan bulunmayıp dışarıdan sipariş edilen gazyağı, kahve, çay ve şeker gibi maddelerin tüccarlar adına gümrüklere geleceklerden, gazın %20'si, kahve ile şekerin %15'i ve çayın %25'ine el konularak temini, 18.380 ton tuzun çeşitli tuz üreten yerlerdeki stoklardan, 2.000 ton pamuğun geçen yıla ait aşar malından Adana'da mevcut ve Ordu adına depo edilmiş olanlardan; istenilen 9.000 ton yapayının mali yıl vergisi karşılığı mükelleften alınacak beyannamelerle tedariki; palamut ile çam kabuğu ihracatının %15'ine el koymakla, odun ile odun kömürünün, Ticaret ve Ziraat Bakanlıklarıyla işbirliği yapılarak Levazım Daire Başkanlığınca; nihayet arzulan 700 ton kok kömürünün de istihsal edilen yerlerden Tekâlif-i Harbiye suretiyle tedarik edilerek dağıtımının yapılması hükme bağlanmıştı.⁶³

Tedarik, depolama ve dağıtım da Genel karargâh ve Ordu sorumlularınca, 17, 19 ve 30 Nisan tarihlerinde çıkarılan genelgelerle nasıl uygulanacağı aşağıdaki şekilde açığa kavuşturulmuştu:⁶⁴

Genel karargâhın yalnız Ordular yanında kaç aylık yiyecek maddelerinin bulunacağı, harekâtın genel seyri ve harekâtın istek ve olanakların yeterliliğine göre Levazım Daire Başkanlığı'nın gereken talimatı vermekle yükümlü bulunduğu;

Levazım Dairesi'nce, bu çerçeve içerisinde ordulara yiyecek maddelerinin gönderileceği; Ordunun iaşesinden Levazım Daire Başkanlarının sorumlu bulunduğu-

62 Toprak mahsullerinden hazine için alınan onda bir nispetindeki vergi. D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul 1996, s. 76.

63 ATASE Arşivi, No 1/6, Kls 1155, Dos. 126, F. 3.

64 ATASE Arşivi, No 1/1, Kls 171, Dos. 126, F. 3.

nun; bu amaçla Ordu Kurmay Başkanlarınca, Ordu İdare Başkanlarıyla Ordu Menzil Müfettişliklerine gereken emirlerin verileceğini açıklamış, faaliyetlerini birbirleriyle bağlantı kurarak ve bilgi alarak bütünlemede bulunacaklarını örnekler vererek belirtmeye çalışmıştı.⁶⁵

İstanbul'dan ve çevreden gelen yiyecek ve yem ilk önce Müstahkem Mevki ve 9. Tümen ambarına gelmekte idi. Bundan sonra erzak kolları, dağıtılacak merkezlerle ambarlar arasında, taşıtlar da birliklerle dağıtımın yapılacağı merkezler ve erzak kolları arasında ulaştırmayı sağlıyordu.

18 Mart 1915 zaferinden önce, bazen ordu içinde istenilen erzak stoku yapılamamıştı. 19 Şubat'ta yayımlanan bir genelge ile savunma mevzileri için en az üç ay için yetecek kadar yiyeceğin depo edilmesini emredilmişti. Bunun üzerine Müstahkem Mevki Komutanlığı, 25 Şubat 1915'te kendi birlikleriyle 9. Tümen için, yukarıdaki emri uygulamaya çalışsa da, zamanında yerine getirilememiştir.⁶⁶

Ayrıca Marmara deniz yolunun kapanmasına karşı, 8 Mart 1915 tarihinde 9. Tümen için, İstanbul'dan 1.283 ton yiyecek gönderilmişti. Bunlar Karabiga İskeleye çıkarılarak Biga'da depolanmıştır. Önemli miktardaki bu erzak daha sonra 9. Tümen birliklerinin iaşesinde kullanılacaktır. Depolanan iki aylık yiyecek daha sonra geceleri Anadolu kıyısındaki iskelelerden mavna ve römorklarla Kilve ve Akbaş Ambarları'na taşınmıştır.⁶⁷

Bu sırada Mart ayı başında İstanbul'dan 9 ncu Tümen için çeşitli gıda maddelerinden oluşan 1.300 ton yiyecek gönderilmiştir. Önemli miktardaki bu erzak ilk önce Karabiga iskelesine çıkarılarak Biga'da depo edilmiş, daha sonra 9 ncu Tümen birliklerinin iaşesinin karşılanması için kullanılmıştır.⁶⁸ Çanakkale Müstahkem Mevki Birliklerinin beslenmesi vazifesi, 5. Ordu'nun kurulmasıyla 5 Nisan'dan sonra bu ordu komutanlığına verilmiştir.⁶⁹

25 Mart 1915'te Boğazlar bölgesinde İtilaf Devletleri kuvvetlerine karşı gerçekleştirilmesi beklenen harekâtın sevk ve idaresinin kolaylaştırılması ve güç birliğinin sağlanması amacıyla karargâhı Gelibolu'da bulunan 5. Ordu kuruldu.⁷⁰ Ordu komutanlığına o zaman İstanbul'da 1. Ordu Komutanlığı görevinde bulunan Alman General Liman von Sanders getirildi.⁷¹ 5. Ordu, 1. Ordu'nun 3 ve 5. Kolorduları, 1.

65 ATASE Arşivi, No: 1/1, Kls. 171, Dos. 742.

66 Erat, "Çanakkale Savaşı'nda Türk Ordusunun İaşe Problemi", s.117.

67 Erat, "Çanakkale Savaşı'nda Türk Ordusunun İaşe Problemi", s.117.

68 Erat, "Çanakkale Savaşı'nda Türk Ordusunun İaşe Problemi", s.117.

69 Genelkurmay, *Çanakkale Cephesi 1 nci Kitap*, s. 264-265

70 Genelkurmay, *Çanakkale Cephesi 1 nci Kitap*, s. 217

71 Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, s. 77; Veli Yılmaz, *1 nci Dünya Savaşı'nda Türk -Alman İttifakı ve Askeri Tarihi*, İstanbul 1993, s.120.

Kolordunun 3. Tümeni ile Çanakkale Müstahkem Mevki birliklerinden meydana getirilmiştir.⁷²

Çanakkale Cephesi'nin giderek destek edilmesi üzerine, 5. Ordu'nun Nisan-Mayıs 1915'teki insan sayısı yaklaşık 137.560'a, hayvan sayısı da 24.730'a ulaşmış; bu sayılar muharebenin sonuna doğru daha da artmıştır. 5. Ordu'nun bir günlük yiyecek ve yem istihkakı şöyledir: 125 ton ekmeklik un, 25.8 ton et, 2.750 litre zeytinyağı, 16.5 ton bakliyat, 4.1 ton tuz, 1.270 kilo sabun, 1.375 litre gazyağı, 137.6 ton odun, 27.5 ton kömür. 100 ton yem, 125 ton ot.⁷³

Yaz aylarında Çanakkale'de bulunan askerlerin iâşe vaziyeti önemli bir darboğaza girmiştir. Bu sırada İstanbul ve Rumeli'deki Ordunun da ihtiyacı had safhaya ulaşmıştır. Bu üç yerdeki Ordu için gönderilecek iâşenin iki ayı bulacağı göz önünde bulundurulduğunda bu süre için 34.000 ton ekmeklik zahireye, 46.000 ton yem'e ve 3.000 ton kuru sebzeye ihtiyaç olduğu Ordu yetkilileri tarafından ifade edilmiştir. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti, eldeki imkânları seferber ederek bir kısmını Tekâlif-i Harbiye, aşar ve bazı ambarlardan karşılamaya çalışmış, bu yetmediği takdirde geri kalan kısmının senet mukabilinde "el koyma" suretiyle temin edilmesini istemiştir. Bu şekilde de ihtiyaç karşılanamazsa, geriye kalan miktarın satın alınması için ne kadar paranın gerekli olduğunun bildirilmesini belirtmiştir.⁷⁴

Başkomutanlık 29 Mart 1915 tarihinde 5. Ordu'ya gönderdiği genelge ile ordunun iâşesinin güvenilir bir biçimde yapılabilmesi için:

Anadolu yakasındaki birliklerin geri ile bağlantısının ivedilikle kurulmasını, deniz yolunun kapanması halinde de alınacak tertip ve tedbirlerle hizmetlerin yürütülmesinin sağlanması; Karabiga'dan itibaren denizyolundan yararlanmadan Biga'da bir iâşe merkezinin kurulması, deniz yolu açık oldukça yiyecek maddelerinin Karabiga'dan Çanakkale'ye deniz yoluyla gönderilerek, bu yerden birliklere yollanmasını ve bu amaçla Levazım Dairesi Başkanlığı'nca mavnaların tertibini; Biga'da bir kolordu için iki aylık yedek erzakın gönderilerek depo edilmesini; Pazarköyü-Ahmetler yolu üzerinde kollar kurulması için, Ordu'ya gelecek araçlardan yararlanılması; Biga ile Paşaköyü ve Ahmetler depolarının her birine ikişer Tümeni besleyecek birer aylık yiyecek ve yemin sevk edilmesini; Emre girecek kollarla Karabiga-Biga, Biga - Ahmetler ile Biga – Paşaköyü hatlarının düzenlenmesini, bu kollarla bazılarının akımın güvenle yapılabilmesi için mekkâre ve hamal kollarının verilmesini; Deniz yolu ile iâşenin her zaman kesilebileceğini dikkate alarak hiçbir karışıklığa ve desteğin durmasına fırsat vermeyecek menzil teşkilatının kurulmasını; İnsan ve hayvan sağlığı yönünden hasta ve yaralıların geriye alınmalarında Biga'ya gönderilmeleri gibi

⁷² Genelkurmay, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, c. X, s. 243.

⁷³ ATASE Arşivi, No: 1/6, Kls. 1283, Dos. 626, F. 4-6.

⁷⁴ Erat, "Çanakkale Savaşı'nda Türk Ordusunun İâşe Problemi", s.124.

önemli gördüğü noktaları 5. Ordu'ya ulaştırmak, kurulacak kollar için derleyebildiği deve, öküz, mekkâre ve arabanın da tertibini sağlamaktı.⁷⁵

Ancak Çanakkale savaşlarında birliklerin durum gereği yer değiştirmeleri, esas ikmal noktalarından ayrılmaları, hatta kuruluşlarının bölünmeleri karşısında 5. Ordu Komutanlığı, normal ve Genel Karargâh'ın istediği düzeyde tesislerini kurarak işeyi sağlaması mümkün olmuyordu. Bu yüzden Ordu çaresiz, meydana gelen duruma cevap verecek bir işe planı hazırlamak zorunda kalmıştı.

Buna göre: 9, 7 ve 15. Tümenleri kapsayan Seddülbahir karşısında 1. Muharebe grubunu; 19, 5, 16 ve 11. Tümenleri kapsayan Maydos civarında 2. Muharebe grubunu kurdu. 1. Muharebe grubu için Maydos'ta bir ambar, Bayram Çiftliği'nde bir Kolordu ambarı; 2. Muharebe grubu için de Kilyar'da, Akbaş'ta birer ambar, Bigalı'da bir Kolordu ambarı açtı. Mevcut kolları Tümenlerden alarak bu iki muharebe grubunu ayırdı. 15 ve 16. Tümenler Çanakkale'ye geldiklerinde ulaştırma kollarını birlikte getirmediklerinden Biga'da bulunan bazı menzil kollarını aktararak emirlerine verdi.⁷⁶

Böylece kendilerine tahsis edilen kollarla 1. Muharebe grubu Maydos'tan alacağı erzakı Bayram Çiftliği ambarına, 2. Muharebe grubu da Akbaş'ta alacağı erzakı Bigalı'daki ambarına koyacaktı. Birliklerin bütünlenmesinin Bayram Çiftliği ve Bigalı'dan yapılması uygun bulunmuştu. Yalnız Kilyar bölgesinde bulunan 11. Tümen, erzakını doğrudan Kilyar ambarından alacaktı.

Anadolu yakasında bir değişiklik yoktu. Yalnız 11. Tümen buradan ayrılıp Kilyar'a geçtiği için buna ait ambarlar 3. Tümen emrine bırakılmıştı. Düşman donanmasının ateş altında kalabilecek Kilyar, Maydos ve Çanakkale'ye denizden ikmal yapılması mümkün değildi. Büyük gemiler de yanaşamıyordu. Boşaltma çok kere geceleri yapılmakta olduğundan Akbaş'ta bir menzil ambarı kurulmuştu. Geceleri mavna ve römorkörlerle Kilyar, Maydos ambarlarına erzak ulaştırılıyordu. Gelibolu'da gerektiğinde gemilerle gelen birliklerin sıcak yemek alabilmeleri için bir işe merkezi kurulmuştu.

Bombardımanın fazla kayıp veremediği için Eceabat'ın geri alandaki fırınları çalıştırdığından Tekirdağ, Karabiga ve Gelibolu'daki un fabrikaları da faaliyette olduklarından un ve ekmek ikmalinde büyük bir zorluk yaşanmıyordu.⁷⁷

Ordu Menzil Müfettişliği Lâpseki'de, menzil ambarlarını; Akbaş, Gelibolu, Şarköy, Keşan, Tekirdağ, Karabiga, Biga, Balcılar, Burgaz ve Saraycık'ta kurmakla görevine devam etmekte olduğunu ve elde bulunan erzakla birliklerini en az iki ay idare edebileceğini Başkomutanlığa bildirmekteydi.

75 ATASE Arşivi, No: 1/16, Kls. 1127, Dos. 16, F. 12-1.

76 Genelkurmay, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, c. X, s. 222.

77 Genelkurmay, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, c. X, s.259.

O nedenle savaş hattının içerilerine gönderilecek erzakla doldurmanın doğru olmayacağını, ancak günlük sarfiyatın bütünlenmesiyle diğer stokların daha gerilerde bulundurulmasının yerinde olacağını öneriyordu. Bu arada bir de birliklerin ihtiyacını karşılamak üzere Tekirdağ ve Bandırma'da Ordu emrine hazır, erzakla dolu birer geminin bulundurulmasında yarar olacağı üst makama duyurulmuştu.⁷⁸

Bu amaçla Menzil Genel Müfettişliği, Levazım Daire Başkanlığı ile işbirliği yaparak, her 15 günde bir Ordulardan gelen iâşe durumu hakkındaki bilgiye dayanarak iâşeyi planlıyordu.⁷⁹ Buna göre 23 Temmuz 1915 tarihinde 5. Ordu'nun iâşe durumu şöyleydi:⁸⁰

Ambarın Bulunduğu Yer	Ekmeklik	Erzak	Yem
Uzunköprü	255.5 ton	178.5 ton	510 ton
Keşan	18 ton	94.5 ton	79 ton
Gelibolu	----	125 ton	----
Karabiga	25.5 ton	212 ton	1.139.5 ton
Biga	17 ton	100.5 ton	78 ton
Burgaz	0.5 ton	204.5 ton	292 ton
Akbaş	151 ton	238 ton	582.5 ton
Lâpseki	8.5 ton	36 ton	8 ton
Kilye	100 ton	144 ton	50 ton
Balcılar	----	43 ton	784 ton
Işıklar	121 ton	24 ton	47 ton

Aynı tarihteki insan mevcudu 218.431, hayvan mevcudu 64.913 olarak kayıtlıydı.⁸¹ İâşe bütünlemesi yönünden bu harekât alanı, çevreden kara ve deniz yoluyla kuvvetle desteklenmesine rağmen, Ordu Levazım Başkanı yine de yollamanın yeterli olmadığını düşünüyor, denizyolu gücü artırılmayacak olursa, özellikle ekmeklik un ve et yönünden durumun kötüye gideceğini hesaplıyordu.

Tümenlerin gerektiğinde grup değiştirebileceği düşünülerek her grup için yedek yemin verilmesi de kararlaştırıldı. Buna rağmen baş gösterecek iâşe sıkıntısının giderilmesi için erzaktan ziyade ekmeklik un ve etin istenen bölgelere gönderilmesinin gerekli olduğu ilgili makamlara bildirmişti. Kuzey ve Güney gruplarının öncelikle desteklenmesini, Saros Grubu'nda bulunan Süvari Tugayı'nın Uzunköprü'ye, üç tümenin de Gelibolu veya Şarköy'e yollanması bile savunulmuştu.⁸²

78 ATASE Arşivi, No 1/6, Kls 1274, Dos. 592, F. 6.

79 ATASE Arşivi, No 1/6, Kls 1200, Dos. 294, F. 1-75.

80 Genelkurmay, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, c. X, s.260.

81 ATASE Arşivi, No 1/6, Kls 1200, Dos. 292, F. 1-6.

82 ATASE Arşivi, No 1/6, Kls 1200, Dos. 292, F. 2.

Özellikle 1915 yılı savaşlarında en hassas harekât alanı olan Çanakkale bölgesi Başkomutanlık Vekâleti'nce, her türlü ikmal maddelerinde olduğu gibi beslenme yönünden de büyük imkanlara sahip kılınmıştı. Denetleme niteliğindeki 5. Ordu'nun 28 Eylül 1915 iâşe durumuna ait Alman uzman Burhardi'nin raporuna göre⁸³: Kuzey Grubunda 58.351 insan, 18,657 hayvan; Güney Grubunda 65,679 insan, 14,600 hayvan; Anafartalar Grubunda 109,237 insan, 28,939 hayvan; Asya Grubu 20,445 insan, 7,119 hayvan; Müstahkem Mevki 17,600 insan, 2,764 hayvan; Menzil Komutanlığı 15,812 insan, 6,921 hayvan; toplam insan mevcudu 287.124; hayvan sayısı ise 79.000'dir.

219 ton ekmeklik, peksimet, un ve hububat; 229 ton pilavlık, çorbalık, bulgur, pirinç, makarna, şehriye, konserve v.b.; 176 ton sadeyağı, zeytinyağı, içyağı; 836 ton etlik hayvan, kavurma, pastırma, sucuk, kuru balık, et konserve; 117 ton tuz; 10 ton sabun; 637 ton kuru sebze, sebze konserve; 41 ton soğan; 7.5 ton çay; 53.5 ton şeker; 306 ton kumanyalık zeytin ve peynir; 181.000 litre gaz; 3.510 ton yemlik arpa, yulaf, burçak, v.b.; 1.880 ton ot, saman, kepek, v.b'dır⁸⁴.

Yılsonu itibarıyla 5. Ordu'nun tüm ambarları ve birlikler yanındaki yiyecek ve yem aşağıdaki gibi idi: (23 Şubat 1916)⁸⁵

İnsan mevcudu, 192.193 insan, 63.521 hayvan mevcut olup, ordu ambar ve birliklerindeki iâşe miktarı: 1.492 ton ekmeklik, peksimet, un ve hububat; 394 ton pilavlık, çorbalık, bulgur, pirinç, makarna, şehriye, konserve v.b.; 24 ton sadeyağı, zeytinyağı, içyağı; 149.5 ton etlik hayvan, kavurma, pastırma, sucuk, kuru balık, et konserve; 389.5 ton tuz; 147.5 ton sabun; 1.269 ton kuru sebze, sebze konserve; 2.5 ton soğan; 18 ton çay ve kahve; 26.5 ton şeker; 170.5 ton kumanyalık zeytin ve peynir; 165.500 litre gaz; 93.5 ton yemlik arpa, yulaf, burçak , v.b.; 1.775.5 ton ot, saman, kepek, pancar, v.b.dır.

Yapılacak stoklamada harekâtın nasıl bir gelişme takip edeceğinin önceden yaklaşık bir şekilde belirlenmesini, gerek Ordu ve gerek Kolordu yedek ambarlarında bulundurulacak, yiyecek maddelerinin yeterli derecede depo edilmesi isteniyordu. Çünkü bu gibi durumlarda Ordu ve Kolorduların Levazım Dairesinden talepte bulunması ve desteklenmesinin mümkün olmayacağı belirtiliyor, Ordu hazırlıklarının askeri harekâta paralel şekilde yapılması emrediliyordu.⁸⁶

Bu esastan hareketle yedek erzakın toplanması ve depo edilmesinin tasarlanan askeri harekâta göre: Orduların elinde olmayan ve Levazım Dairesi Başkanlığı'na bağlı illerdeki depoların; Ordu Menzil Müfettişliklerinin idaresinde bulunan ambar-

83 ATASE Arşivi, No 1/6, Kls 1305, Dos. 718, F. 8.

84 ATASE Arşivi, No 1/6, Kls 1305, Dos. 718, F. 8.

85 ATASE Arşivi, No 1/6, Kls 1200, Dos. 294, F. 1-187.

86 ATASE Arşivi, No 1/6, Kls 1169, Dos. 179, F. 4.

ların; Levazım Daire Başkanlığı'nın günlük iâşe için tertip edip gönderdiği yiyecek maddelerini depo etmiş olan ambarların; Ordu İdare Başkanları ile Menzil Müfettişliklerinin devamlı denetiminde olmasını istiyor ve aynı zamanda Genel karargâh ile Genelkurmay'ın sorumlularını uyarıyordu.⁸⁷

O yüzden Orduların, erzakı Ordu menzil ambarlarına depo edilirken bu mevki-lerin Ordu'nun harekâtının gelişeceği doğrultuda seçilmesi ve kurulmasını; Kolor-dular yanında, görevi gereği sarf edeceği maddelerden fazlasının toplanmamasını; Genel Karargâh tarafından verilen emrin dışında herhangi bir stoklamaya geçmeme-si; Müstahkem Mevki birliklerinin iâşesinin ise, önce verilen direktife göre yürütül-mesini istiyordu.⁸⁸

Aynı tarihler arasında (Çanakkale, Karabiga, Biga, Lâpseki, Bayramiç, Ezine, Ay-vacık, Edremit, Burhaniye ve Bursa Tekâlif-i Harbiye Komisyonları'yla Eceabat Am-barı ile Bandırma Deposu'ndan şu miktarlardaki maddeler temin edilmiştir: 981 ton buğday, 689.7 ton buğday unu, 106 ton mısır unu, 86 ton peksimet, 11 ton et, 18.6 ton konserve/kavurma et, 2.8 ton çorbalık kavurma, 5.493 sebze/konserve, 23.383 kg pirinç, 9.880 adet yumurta, 76.976 kg fasulye, 57.8 ton bakla, 21 ton bulgur, 16 ton patates, 8.2 ton soğan, 4.320 kg sade yağ, 7.137 kg zeytinyağı, 19 ton zeytin, 111 ton peynir, 33.3 ton tuz, 24.5 ton şeker, 1.717 kg çay, 72.7 ton üzüm, 1.885 kg hurma, 7.133 kg sabun, 286.6 ton arpa.⁸⁹

Aslında normal zamanda bile bir kolordunun beslediği insan sayısına göre dört günlük yiyeceği 190 ton, hayvan için ise 230 tondur.⁹⁰

1915 yılında Başkomutanlık Vekâleti, Türk ordusunun mevcut durumu dolayı-sıyla birliklerin iâşesi için, Başkomutanlık Vekâleti yeni tedbirler almayı zorunlu bul-du.⁹¹

Yeniköy ve Bolayır bölgesinde bulunacak 14. Kolordunun bütünlenmesi Şarköy'den olacağına göre de 45.000 insan ve 15.000 hayvanın beslenmesi için gün-lük 70 ton erzakı Levazım Dairesi Başkanlığı'nca bu yerde toplanması icap ediyordu. Öyle ki cephanesi dâhil Ordu için 640 tonluk bir ulaştırma aracına ihtiyaç duyulu-yordu.⁹²

5. Ordu için Uzunköprü-Gelibolu arasında çalışan cephane menzil hattının daha önce olduğu şekilde faaliyete devam etmesi ve bu amaç için verilen kolların başka bir

87 ATASE Arşivi, No 1/6, Kls 1274, Dos. 592, F. 4.

88 Genelkurmay, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, c. X, s. 242.

89 Genelkurmay, *Çanakkale Cephesi 1 nci Kitap*, Çizelge 12

90 ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 1871, Dos. 1, F. 5-47.

91 ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 1871, Dos. 1, F. 5-47.

92 ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 1871, Dos. 1, F. 5-47.

hizmete verilmemesi uygun görülmüştü.⁹³ 7 Temmuz 1915 tarihinde Uzunköprü ve Keşan Bölgesinde 45.000 insan ve 15.000 hayvan için yaklaşık 15 günlük ekmeklik un, 5 günlük erzak ve 7,5 günlük de yem; Saros, Şarköy ve Gelibolu yörelerinde 30.000 insan ve 15.000 hayvan için 37 günlük ekmeklik, 23 günlük erzak ve sadece 3 günlük yem vardı.⁹⁴

Bu durumu göz önünde bulunduran Menzil Genel Müfettişliği, 5. Ordu Komutanlığı ve Levazım Dairesi Başkanlarıyla hemen irtibata geçerek gerekli hazırlığı yapmalarını sağlamıştır. Ayrıca yaptığı duyuru ile de ordunun iaşesi için menzil kollarını buna göre düzenlemelerini istemiştir.

Menzil Genel Müfettişliği, Komutanlığın genelgesine dayanarak 1, 2 ve 5. Ordu Komutanlıkları, Levazım Dairesi Başkanlarıyla görüşerek gereken düzeni aldirtmış ve duyurusuyla her üç Ordu iaşesi için menzil kollarını buna göre tertiplemelerini istemişti⁹⁵:

1, 2 ve 5. Ordu birlikleriyle, İstanbul bölgesinde bulunan ordu kurum ve kuruluşlarının toplam insan sayısı 533.112 ve hayvan sayısı 120.268 kadardı. Bunların bir günlük iaşesi ise: 390 ton ekmeklik buğday, 106 ton bulgur, 64 ton sebze, 33.3 ton et, 10 ton yağ, 10 ton tuz, 4.8 ton sabun, 315 ton arpa, 601 ton ot ve saman. Bunların nakli için 175 vagona ihtiyaç vardı.⁹⁶

Anadolu'dan temin edilmekte olan erlerin yiyeceği hariç, 50 vagon ot ve samanın Çatalca ve Edirne ile beraber Biga'dan tedarik edilmesi gerekmektedir. 125 vagonluk kesin ihtiyaç ortaya çıkıyordu. Bu sırada bir miktar ot ve saman ile çeşitli ordu iase maddelerinin ikmalı Anadolu kaynaklarına bağlanmıştı.⁹⁷

5. Kolordu'nun Uzunköprü, 14. Kolordunun da Şarköy ve Gelibolu üzerinden iase edilmesi Levazım Dairesince uygun görülmüştü. Bu amaç ve maksada göre Ordu'ca Uzunköprü, Şarköy ve Gelibolu'dan beslenmesi için her birine kaçır insanın kaçır hayvanın düşeceği, bu arada Bağımsız Süvari Tugayı'nın hangi yolla ve kaç mevcut üzerinden destekleneceğinin duyurulması Ordu'dan istenmişti.⁹⁸

Levazım Dairesi Başkanlığı'nca şimdilik Şarköy'de 10.000 insanın ve 2.500 hayvanın bir aylık beslenmesine yeter erzak ve yemin bulunduğu, Uzunköprü'ye de haftalık olarak 45.000 insan için 216 ton un ve 15.000 hayvan için 480 ton arpa tedarik edilerek yollanması için ilgililere emir verildiği bildirilmişti.⁹⁹

93 ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 1871, Dos. 1, F. 5-47.

94 ATASE Arşivi, No 1/6, Kls 1169, Dos. 179, F. 29.

95 ATASE Arşivi, No 1/6, Kls 1183, Dos. 231, F. 4.

96 Genelkurmay, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, C. X, s. 244.

97 ATASE Arşivi, No 1/1, Kls 16, Dos. 76, F. 47-2.

98 Genelkurmay, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, c. X, s. 251.

99 ATASE Arşivi, No 1/6, Kls 1213, Dos. 342, F. 11-2.

İdari ve lojistik faaliyetler üzerinde bu derece hassasiyet göstererek tertip ve tedbirler alınmış olmasına rağmen 2. Ordu'nun Güneybatı Komutanlığı'nın hayvanları, Gelibolu yöresinde özellikle arpa, ot ve samanını kötü ulaşım yollarından getirtme zorunluluğunda taşınamamış ve getirilememiştir. Çare bulunması üst makamlardan bekleniyordu.¹⁰⁰

Diğer taraftan Harbiye Nezareti, Mayıs ayı içinde Dâhiliye Nezaretine sabun imal edilmek üzere, yiyecek için kullanılmaya uygun olmayan zeytinyağlarına şiddetle ihtiyaç duyulduğunu bildirmiş ve bunun Bursa ve Balıkesir'den Tekâlif-i Harbiye suretiyle sağlanmasını istemiştir. Bu amaçla tedarik edilecek zeytinlerin Gemlik'te yapıldığı gibi, sıkılarak suyunun alınmasını ve ayrıca bol miktardaki sabun ve zeytinyağının da hazırlanması gerektiğini belirtmiştir.¹⁰¹

Hükümet, Rumeli ve Çanakkale'deki birliklerin zahire ihtiyacını karşılamak için Anadolu'nun çeşitli vilayet ve sancaklarına ne miktarda zahire göndermeleri gerektiği hakkında çeşitli yazılar göndermiştir. Bu amaçla Niğde Mutasarrıflığı'ndan verilen cevapta, 500 ton kuru sebzedden ancak 150 ton kadarının karşılanabileceği bildirilmiştir. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti geriye kalan 350 tonun da temin edilmesine çalışılmasını Ankara Valiliği'nden istemiştir.

Bu sırada 1915 yılı ilkbaharında 5. Ordu'nun insan mevcudu 218.431 ve hayvan mevcudu 64.913 olarak tespit edilmiştir.¹⁰² 1915 sonbaharında Harbiye Nezareti, Dâhiliye Nezareti'ne soğukların başlaması dolayısıyla 5. Ordu efradı için, pekmez ve kuru üzüme şiddetle ihtiyaç duyulduğunu belirterek, bu maddelerin temini için Hüdavendigâr Vilayeti ile Karesi Mutasarrıflığıyla gerekli girişimlerin yapıldığını belirtmiştir. Ancak Karesi Sancağından alınan cevapta, Erdek'te yetişen üzümlerin şarap üretimi için kullanılacağı ve diğer bazı nedenlerle de istenilen miktardaki kuru üzüm ve pekmezin gönderilemeyeceği kaydedilmiştir. Bunun üzerine Harbiye Nezareti, 5. Ordunun acil bir şekilde bu maddelere ihtiyacı bulunduğunu ve şarap üretiminden vazgeçilmesi, üzümlerin pekmez üretiminde kullanılması gerektiğini belirtmiştir. Harbiye, ayrıca Dâhiliye Nezaretinden ilgili yerlerden temin edilecek kuru üzüm ve pekmezin 5. Ordu efradına ulaştırılması için Bandırma Ambarı'na gönderilmesini de istemiştir.¹⁰³

Bu dönemde ayrıca Dâhiliye Nezareti, gördüğü lüzum üzerine vilayetlere ve sancaklara gönderdiği bir yazıda, ordu hayvanlarının beslenmesi için önemli miktarda samana ihtiyaç duyulduğunu ve illerin ne miktarda saman sağlayabileceklerini bildirmelerini istemiştir. Bunun üzerine Anadolu'daki birçok il ve sancak, temin edilebileceği miktarı merkeze bildirmiştir. Karesi Sancağı da verdiği cevapta azami olarak

100 ATASE Arşivi, No 1/6, Kls 1200, Dos. 292, F. 1-124.

101 ATASE Arşivi, No 1/6, Kls 1200, Dos. 292, F. 1-124.

102 ATASE Arşivi, No 1/6, Kls 1200, Dos. 292, F. 1-6.

103 Erat, "Çanakkale Savaşı'nda Türk Ordusunun İaşe Problemi", s. 126.

4.000 ton samanının Bandırma'ya gönderildiğini ve bunun büyük çoğunluğunun ordu yetkililerine teslim edildiğini belirtmiştir.¹⁰⁴

Bu sırada Dâhiliye Nezareti, Kala-i Sultaniye Mutasarrıflığı'ndan da, 5. Ordu efradının iâşe ve hayvanlarının ihtiyacı olan ot ve samanının sağlanması için gerekenin yapılması istenmiştir.¹⁰⁵ 1915 yılı içinde 5. Ordu'nun ihtiyacını karşılamak üzere Bandırma Ambarı'na çevre şehir ve kasabalardan başta çavdar, arpa, pamuk, mısır darısı, kepek, zeytinyağı, sabunluk yağ, sabun, bakla olmak üzere çeşitli iâşe maddeleri gönderilmiştir. Bu çerçevede Gönen'den 14 Ağustos'ta 12.3 ton ve 25 Ağustos'ta 20 ton çeşitli zahire, Karesi'den 110 ton arpa, 600 kilo mısır, 20.3 ton burçak, 44.8 ton nohut, 13.5 ton bakla ve diğer bazı maddeler gönderilmiştir. Diğer taraftan Harbiye Nezareti, Balıkesir Mutasarrıflığına gönderdiği bir telgrafla buğday, arpa, yağ vs. erzak maddelerinin Bandırma'ya sevk edilmesini istemişti. Bandırma Ambarı'nda depolanan bu maddeler diğer ordu birlikleri ile birlikte 5. Ordu efradının ihtiyacı için de kullanılmıştır.¹⁰⁶

1915 yılı sonlarına doğru Çanakkale Cephesi'nde bulunan birliklerin lojistik olarak desteklenmesi için, harekâtın seyrine göre yapılmış olan düzenlemelere göre meydana getirilen gruplar adına menzil hatları ve komutanlıklar yeniden oluşturulmuş ve ulaşımın hangi araç ye gereçlerle, deniz ve kara menzillerinden faydalanarak yapılacağı planlanmıştı.¹⁰⁷

Çanakkale Cephesi'nde 5. Ordu bölgesinde levazım ve cephan nakli için çeşitli yollar kullanılmakta idi: Saros ve Gelibolu Yarımadasındaki ana ikmal yolu, İstanbul-Uzunköprü demiryolu ve Keşan'dan başlayarak Bolayır, Gelibolu ve Bigalı'dan geçerek Seddülbahir'de sona eren karayolu. Diğer taraftan deniz yolundan da faydalanılmış, ancak bazı zorluklarla karşılaşmıştır. Anadolu yakasında ise Balıkesir-Balya-Yenice-Çan-Bayramiç-Ezine-Erenköy-Çanakkale karayolu ile Karabiga – Biga – Çan – Kirazlı - Çanakkale karayolu ve Biga – Beyçayırı - Lâpseki karayolları ikmal için kullanılmıştır.¹⁰⁸

1915 yılı son aylarında Gelibolu yarımadasındaki çarpışmaların şiddeti iyice azalmış ve İtilaf devletleri birlikleri yavaş yavaş çekilmeye başlamıştır. Bu nedenle Türk ordusunun mevcudunda önemli bir azalma görülmekte, ancak iâşe yönünden büyük bir artış olduğu gözlenmektedir. İtilaf devletleri kuvvetlerinin Yarımadayı tamamen terk etmelerinden sonra 23 Şubat 1916 tarihinde Türk ordusunun mevcudu

104 Erat, "Çanakkale Savaşı'nda Türk Ordusunun İâşe Problemi", s. 126.

105 Erat, "Çanakkale Savaşı'nda Türk Ordusunun İâşe Problemi", s. 126.

106 Erat, "Çanakkale Savaşı'nda Türk Ordusunun İâşe Problemi", s. 126-127.

107 Genelkurmay, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, s.222.

108 Mustafa Öztürk, "Çanakkale Muharebelerinde Türk Ordusunun İkmal ve İâşe Durumu", *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl:12, Şubat 1987, S. 22, Ankara 1987, s.155.

şu şekilde idi: İnsan sayısı 192.000, hayvan sayısı 53.500. Buna mukabil ordu ambar ve birliklerinde bulunan iâşe miktarı 6.300 tona ulaşmıştı.¹⁰⁹

1915 yılı ortalarında ulaştırmanın hangi araç ve gereçlerle, hangi kara ve deniz menzillerinden yararlanılarak yapılacağı planlanmıştır. Kara savaşları başladığı zaman, yiyecek ve malzeme nakli büyük zorluklarla yapılmaktaydı. En yakın tren istasyonu Uzunköprü'de bulunuyordu. Bu sırada ordunun nakliye kamyonu da bulunmadığından öküz arabaları, deve kolları ve mekkare birlikleriyle çok az şey taşınyordu. Bu nedenle Marmara Denizi'nden deniz yoluyla nakliyatın yapılması gerekiyordu.¹¹⁰

Nakliyat önce sivil nakliye gemisi konvoylarıyla, denizaltı tehdidinin artmasından sonra ise römorkörler tarafından çekilen şat konvoylarıyla yapılmıştır. Savaş ve nakliye gemileri Marmara Adaları'nın kuzeyinden, römorkörler tarafından çekilen şat konvoyları ise Marmara Adaları'nın arasından geçerek Çanakkale'ye intikal etmişlerdir. Ancak bu nakliyatı da İngiliz ve Fransız denizaltıları önlemeye çalışıyordu.¹¹¹

Bu sırada 5. Ordu'nun levazım, silah ve cephane ikmali, römorkörlerle çekilen mavnalar ve yelkenli gemilerle sağlanabildi. Bunlar geceleri ve bir menzilden diğer bir menzile direkt olarak hareketle, denizaltı hücumundan kurtulabilmişlerdi.¹¹²

Ana depo, fabrika ve öteki tesisler İstanbul ve Marmara Denizi çevresinde bulunuyorlardı. Çanakkale - Bandırma arası 96 mil, Çanakkale - Tekirdağ arası 74 mil, Çanakkale-İstanbul arası 135 mil idi. Bu mesafeyi gemiler 10-12 saat gibi bir zamanda alabiliyorlardı.¹¹³

Nakliye amacıyla Şirket-i Hayriye 39 gemisinden 21'ini, Haliç şirketi 7 gemisini, Seyr-i Sefain İdaresi Karadeniz nakliyatı dışındaki gemilerini tahsis etmiştir. 28 Nisan 1915 tarihinde İstanbul ve İzmir'te toplanan eratı Çanakkale'ye nakletmek amacıyla 1.000 kişi kapasiteli vapurlar görevlendirilmiştir. Bandırma, Karabiga, Lâpseki, Akbaş, Kilye, Gelibolu, Şarköy, Mürefte, Soğanlıdere ve Morto Limanları arasında asker taşıma işlemi yapan bu gemiler aşağıda olduğu gibidir:¹¹⁴

Çanakkale Muharebeleri'nde Taşıma İşlerinde Kullanılan Şirket-i Hayriye Vapurları: İhsan, İntizam, Süreyya, Şükran, Resan, Şihap, Neveser, Rüçhan, İnşirah, Rehber,

109 ATASE Arşivi, No 1/6, Kls 1200, Dos. 294, F. 1-187.

110 Erat, "Çanakkale Savaşı'nda Türk Ordusunun İâşe Problemi", s.118.

111 Bu konuda Ordu komutanının görüşü farklıdır: 5. Ordu Komutanı Liman von Sanders'e göre düşman denizaltıları Türk tarafına fazla kayıp verdirememişlerdir. Denizaltılarının başarısızlığı, Marmara gibi dar ve gözetlenmesi kolay bir denizde, 4-5 denizaltı ile faaliyette bulunmak zorunluluğuna dayanmaktadır. Bunlar bazı gemileri torpidolarla batırabilirlerdi, ancak çoğu kez kendilerini tehlikeye düşürmekten korktukları için yakınlarından geçen gemilere bile saldırmaktan çekinmişlerdir.

112 Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul 1999, s. 94-95.

113 Genelkurmay, *Çanakkale Cephesi 1 nci Kitap*, s.271.

114 M. Orhan Kızıldemir, *Şirket-i Hayriye İdaresi*, İstanbul: Türkiye Denizciler Sendikası Yayınları, t.y., s.147-148.

Tarz-ı Nevin, İmbisat, İkdâm, Dilnişin, Bebek, Göksu, Sultaniye, Tarabya, Nimet, Sütölçe, Hünkâr İskelesi, Rağbet, Ziya.

Ayrıca gene Şirket-i Hayriye Vapurları'ndan yukarıda belirtilen Hünkâr İskelesi, Rağbet ve Ziya isimli vapurlar da cephelerden gelen yaralı asker personeli asker hastanelerine nakletmek üzere kullanılmışlardır. Özellikle bunların dışında kalan diğer vapurlar yaralı taşınmasına uygun görülmediğinden sadece bu vapurlara hasta taşıma görevi verilmiştir.

5. Ordu'nun levazım, silah ve cephane ikmalî römorkörlerle çekilen mavnalar ve yelkenli gemilerle sağlanabildi. Çanakkale-Umurbey-Biga-Bandırma yolu menzil yolu olarak kullanılmışsa da oldukça uzun bir yol sayılırdı. Uzunköprü yolu yetersiz ve uzun oluşu yanında Saros Körfezi'ne de açıldı. Kısaca her iki yolun da uzun olmaları nedeniyle, bu kara yollarından ulaşım sınırlı ölçülerde sağlanabiliyordu.

*"Cephane ikmalî ve erzak temini fevkalade güçlüğünü hala muhafaza ediyordu. Erzak getirmek için üç öküz arabası kullanılıyordu. Anadolu köylerinden erzakın taşınmadığı günler sürüyordu. İkmal işi çok güçtü. Elde esasen az bulunan katırlar da iyi beslenemediğinden kuvvetten düşmüşlerdi. Cephane develerle taşınıyordu. Bir hayvan iki adet 15 cm.lik mermi veya 4 adet 15 cm.lik hartuç taşıyabiliyordu. Bol cephane sarfiyatını ikmal için bu tarz çok yetersiz idi. Çok özel anlarda öküz arabası kullanmak kabil oluyordu ve öküzlerin çekme kıfayetlerinin azlığı dolayısıyla bir 21 cm.lik mermi veya bu sıklıkta bir levha sevk edilebilirdi. Bütün nakliyat yalnız gece yapılıyordu çünkü esasen az olan irtibat yolları gündüz düşman ateşi altında kalıyordu."*¹¹⁵

Liman von Sanders Paşa bu konuda anılarında şöyle diyor;

*"5. Ordu'ya yiyecek ve malzeme ulaşımı büyük zorluk gösteriyordu. En yakın demiryolu istasyonu Trakya'daki Uzunköprü'ydü. Bu istasyon ordu karargâhına yaya olarak yedi günlük bir uzaklıktaydı. Öküz arabaları, deve kervanları ve mekkâreyle çok az şey taşınabiliyordu. Bu nedenle Marmara üzerinden deniz yoluyla nakliyat bir zorunluluktı. Bunu da İngiliz ve Fransızların Marmara'ya soktukları denizaltılar engellemek istiyordu. Türkler için en büyük talih düşman denizaltılarının bu işi başaramamalarıydı, yoksa 5. Ordu açlıktan ölürdü."*¹¹⁶ ifadelerinden ulaştırmadaki çekilen sıkıntılar anlaşılmaktadır.

Toplanan yiyecek ve yem önce Çanakkale Müstahkem Mevki ve 9. Tümen Ambarı'na gelmekte idi. Bundan sonra ise ulaştırmayı dağıtılabilecek merkezlerle am-

¹¹⁵ Lorey, *Türk Sularında Deniz Hareketler*, s.142-143.

¹¹⁶ Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, s.96-97.

barlar arasında erzak kolları, birliklerle dağıtımın yapılacağı merkezler ve erzak kolları arasında da taşıtlar sağlıyordu. Bu sırada 9. Tümen Boğaz'ın iki tarafına yayıldığı için iki ambar oluşturulmuştu.

Bu arada Lâpseki'de bulunan Ordu Menzil Müfettişliği Akbaş, Gelibolu, Şarköy, Keşan, Tekirdağ, Karabiga, Biga, Balçılar, Burgaz ve Saraycık'ta menzil ambarlarını teşkil etmişti.¹¹⁷ 5. Ordu Menzil Müfettişliği muharebe alanının oldukça gerisinde, Burgaz, Akbaş, Biga, Karabiga, Ezine ve Bayramiç'te birer menzil ambarı açarak birliklerin gereksinimini karşılayacak erzakları depolatmıştı.

Anafartalar ve Arıburnu bölgesindeki birliklerin gereksinimi için Soğanlıdere bölgesinde grup komutanlıkları erzak ambarı ve dağıtım merkezi açılmış, böylece birliklerin lojistik desteği bu dağıtım merkezlerinden sağlanmıştı.¹¹⁸

23 Temmuz 1915 tarihinde 5. Ordu'nun insan mevcudu 218.431, hayvan mevcudu 64.913 olarak tespit edilmiştir. İlaşe durumu; ekmeklik un 699,2 ton, erzak 1.402 ton, yem 3.771 tondur.¹¹⁹ Cephedeki kolordu ve tümenlerin dağıtım merkezlerine yanaştırılan ekmekçi takımları birliklerin ekmek ve peksimet gereksinimlerini aksatmadan karşılamışlardır. Yemekler o günün koşullarına göre, çoğunlukla bakliyata dayanmak suretiyle pişirilerek götürülebilmıştır. Erlerle 3.000 kaloriyi sağlayacak yemek verilmesine çalışılmış, buna karşılık taze sebze hemen hemen hiç verilmiyordu. Buraya kadar yapılan açıklamalardan birliklerin genellikle yiyecek sıkıntısı çekmediği kanısı hâkim olmaktadır.

Ancak bir Alman subayının anılarında şu ifadeler bulunuyordu: “Yemeğin hazırlanması ve yapılması son derece ilkel, sahra mutfakları yoktu. Cephenin çok gerisindeki açık mutfak tesislerini düşman denetiminden gizlemeye çalışıyorlardı. Siperlerden geçilerek sağlanan uzun taşıma sonucu yemek çoğu kez bir lapa, koyun etiyle pişirilmiş olan pirinç, sebzeden ve birkaç et parçasından oluşuyordu. Acıkmış olan siperdeki savaşçılara soğumuş olarak ulaşabiliyordu. Yeniden ısıtılması ancak karanlık basınca söz konusu olmaktadır.”¹²⁰

“Çok miktarda olan Türk askeri için erzak temini güçlü. Bunların yevmi erzakı kuru ekmek ve haşlanmış fasulyeden ibaretti. Et ve yağ çok nadir veriliyordu. Türk askeri bu erzakla kuvvetini nispeten kaybetmesine ve hastalıklara mukavemeti azalmasına rağmen itiraz etmemiş ve görevlerinde bütün enerjisiyle devam etmiştir. Öyle zaman oldu ki; komutan tarafından erzak gönderilemedi ve askerin fazla vücuttan düşmemesi için iş göstermeyip uyutulması emredildi.”¹²¹

117 Atakan, “Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Savaşı Çanakkale Muharebeleri İdari Faaliyet ve Lojistik”, s.148.

118 Genelkurmay, *Çanakkale Cephesi Özetlenmiş Tarihi*, s. 235.

119 Genelkurmay, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, c. X, s. 260.

120 Carl Mühlman, *Çanakkale Savaşı Bir Alman Subayının Anıları*, 4. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2003, s.118-119.

121 Lorey, *Türk Sularında Deniz Hareketler*, Cilt II, s. 142-143.

4-5 Temmuz Pazar Gecesi Yazar Ali Canip, Seddülbahir Grubu'na yaptığı ziyarette cepheye yaşadıklarını şöyle anlatır:

*“Artık suni yarların arasına girdik, yine kovuklar ve bunların içinde başlar vardı. Ayaklarımız daima mermi parçalarına çarpıyordu. Kızgın güneş altında güçlük-
le nefes alıyorduk, işte suni yar darlaştı. Nihayet bir sokağa saptık, iki tarafımız
bir adam boyundan fazla idi. Dinlenmek için bir kovuğa girdik. Bir yüzbaşı bey
bizi karşıladı. Hepimizi hararet basmıştı. Neferine emretti; bize soğuk su getirtti.
İçtik. Kahve de pişirdiler, bulunduğumuz yeri terk ettim. Toprağı oymuşlar, bir
oda yapmışlardı. Üstümüzde çam dallarından adeta bir çardak vardı. Önümüz-
de açılır kapanır küçük bir masa bulunuyordu.”¹²²*

*“Gelirken yorgunluk aldığımız kovuğun önüne geldik. İçeri girdik. Çay pişirdiler.
İçtik. Arkadaşlardan bir kısmı daha gelmişti. Yemeğe oturduk; önümüze birçok
kap yemek getirdiler, hepsi nefisti; fakat yorgunluk ve uykusuzluk yememize engel
oldu.”¹²³*

Çeşitli kaynaklardaki ifadelerden kısmen de olsa yiyecek temini ve iase hizmet-
lerinde birtakım aksaklıkların yaşandığı görülmektedir. Ancak, genel olarak et, sebze
ve meyve gereksinimi hariç olmak üzere büyük ölçüde sıkıntı çekilmemiştir.

b. Giyecek Malzemesi Tedariki

5. Ordu Komutanlığı bünyesine diğer ordulardan gelen birlikler tüm noksanlık-
larını ikmal ederek gelmişlerdi. (1 ve 5. Kolordulardan 13.000, depo birliklerinden
5.000 er giyimli olarak.)¹²⁴

Savaşın başlarında İstanbul ve çevresindeki fabrika ve yapımevleri Türk
Ordusu'nun giyim eşyasını karşılayamıyordu. Buna rağmen karşılanamayan gerek-
sinimin, halktan yapılan yardımlarla sağlanmasına veya yurtdışından tedarikine çalı-
şılmıştır. Almanya'dan çeşitli renkte 6.400 adet makara ve Çanakkale'de savaşan Türk
birliklerine, hediye adı altında 25.012.250 Mark tutarında çorap, gömlek, don gibi
eşya ile birlikte paketler ve bunların yanında kumaş ve gerekli dikim malzemesiyle
sağlık malzemesi gelmişti.¹²⁵

5. Ordu birlikleri giyim gereksinimini, Akbaş, Kilye ve Lâpseki'deki eşya ambar-
larından sağlamaktaydılar.¹²⁶ Giyim kuşam için gerekli elbise ve teçhizat Ahırkapı'da-

¹²² Çanakkale, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi Ya-
yınları, Çanakkale 1996, s.195.

¹²³ Çanakkale, No:1, s.197.

¹²⁴ ATASE Arşivi, No 1/63, Kls 1881, Dos. 36, F. 2-13.

¹²⁵ ATASE Arşivi, No 1/84, Kls 2104, Dos. 1, F. 1-9.

¹²⁶ Genelkurmay, Çanakkale Cephesi Özetlenmiş Tarihi, s. 239.

ki dikimevinden karşılanmaktaydı. Sonradan Eyüp'te bir imalathane de kurulmuş ve her iki dikimevinin de iyi çalışması sonucunda ikmal maddelerinin bütünlemesi oldukça rahat devam etmişti.¹²⁷

c. Mühimmat Tedariki

Seferberliğin ilanından sonra İstanbul'dan Çanakkale'ye deniz yoluyla cephane ikmali yapılmaya daha çok önem verilmeye başlandı. Çanakkale Muharebelerinin hayatiyet bakımından özel bir önem taşıması itibarıyla 5. Ordu'nun cephane ikmaline öncelik tanınıyordu.

Piyade cephanesi Bakırköy'deki barut fabrikası, Zeytinburnu'ndaki fişek ve mermi fabrikası, Haliç ve Karaağaç'taki tapa fabrikaları, mermi yapım ve ıslahhanesi, Başbüyük'teki mermi imalathanesinden sağlanmaya çalışılıyordu.

Kara muharebelerinin başlamasından itibaren hem savaş kayıpları, hem de bölgede görev alan ordu birliklerinin lojistik yeteneklerinin artırılmasına hız verildi.

Daha çok düşmanın deniz kuvvetleriyle dövülecek seri ateşli ve uzun menzilli toplarla güçlendirilmesine gerek duyuldu. İkisi İstanbul Boğaz'ından olmak üzere dört adet 15 cm.lik top mühimmatıyla birlikte Çanakkale'ye gönderilmişti. Böylece diğer depo ve birliklerden gönderilen toplarla, kara topu mevcudu 145'e yükselmişti.¹²⁸

Bu yolda bütünleme sürerken 25 Nisan sonrası kanlı savaşlarda kaybın devamlı ikmali, gerek Genel Karargâh'ı ve gerekse Ordu idari tesis ve teşkillerini zor duruma sokmuştu. Öyle ki İstanbul yöresindeki kuvvetlerden tasarruf edilenler 5. Ordu bölgesine sevk ediliyordu. 5. Şube'ce 28 Mayıs 1915 tarihinde 60 sandık mermi ile birlikte 1.000 adet şınayder piyade tüfeği sevk edilmişti.¹²⁹

Ordunun gerek yakın muharebe silahları, gerekse destek silahları yetersizdi. Bu nedenle silahların tedariki ve özellikle mevcutlarının onarımı, 5. Ordu için hayati önem taşıyordu.¹³⁰ 5. Ordu yeni teşkil edildiği zaman birliklerin silah durumu şöyleydi: 65.725 piyade tüfeği, 1.291 filinta, 1.468 kılıç, 3.814 tabanca, 34 ağır makineli tüfektir.¹³¹ 5. Ordu bölgesinde 1915 ortalarında piyade ağır silahı olarak 89 makineli tüfek, 224 seri sahra, 92 seri dağ topu mevcuttu.¹³² 100 sandık ve 42.004 adet piyade

¹²⁷ ATASE Arşivi, No 1/65, Kls 1916, Dos. 139, F. 20.

¹²⁸ ATASE Arşivi, No 1/5, Kls 1063, Dos. 74, F. 24-39.

¹²⁹ ATASE Arşivi, No 1/3, Kls. 639, Dos. 622, F. 1-191.

¹³⁰ Genelkurmay, *Çanakkale Cephesi Özetlenmiş Tarihi*, s. 240.

¹³¹ Atakan, "Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Savaşı Çanakkale Muharebeleri İdari Faaliyet ve Lojistik", s. 149.

¹³² ATASE Arşivi, No 1/1, Kls. 182, Dos. 782, F. 185-2.

tüfeği, 28 ağır makineli tüfek, 450 tabanca ile ikmale çalışılmıştı.¹³³ Birlikler, silah tedarikini 5. Menzil Komutanlığı aracılığıyla Akbaş, Bigalı Köyü'nün kuzeyindeki Yahşi Köy ve Lâpseki'deki silah depolarından sağlamaktaydılar.¹³⁴

Çabuk ateşli piyade silahına dayanan ihtiyacı da dile getiren 5. Ordu Komutanlığının bu isteği ilk tertip olarak yedi makineli tüfek ile karşılanırken, üçü Maçka Silah Deposu'ndan beş ve ayrıca Maksim Bulgar makineli tüfeği olarak da üç makineli tüfekte desteklenmişti.¹³⁵

5. Ordu'ya yönelik olarak Ordu Donatım Dairesi'nin destek önceliği, devam ediyordu. Haziran ve Temmuz aylarında Ordu emrinde yeniden kurulan iki topçu alayı için 12 cm.lik 45 adet obüs topunu iç kaynaklardan bularak göndermeyi başarmıştı. Yine bu amaçla ayrıca İzmir'deki birliğin topçusunun desteklemek üzere 2000 mermi ile dörder toplu 12 cm.lik iki obüs bataryasını da tertip ettirmişti.¹³⁶

26 Eylül 1915 tarihinde Boğazlar Genel Komutanlığı'nca sevk edilen 1000 atım mermisiyle 15/21'lik 13 adet havan topu görölüyordu.¹³⁷ 5. Şube aynı tarihlerde, 1. Ordu'dan iki batarya halinde, 1.000 atımıyla 15 cm.lik sekiz topun gönderilme işlemlerinin tamamlaması ve ilgililere ulaştırılması için emirlerini vermişti. Ayrıca yine adı geçen Ordudan 12 adet büyük mantelli sahra topunun 2.685 mermisi ile birlikte gönderilmesi sağlanmıştı.¹³⁸

14 Kasım 1915 tarihi itibarıyla 5. Ordu'nun tüm gruplarıyla, Ordu'nun elinde 143 makineli tüfek ve 35 nordenfilt, 109. 071 mavzer, 52.000 çeşitli tüfek ve 96 seri sahra, 99 seri ve adi dağ ve 66 koşulu mantelli topu bulunuyordu.¹³⁹

5. Ordu'nun cephanе tüketimi çok artmış ve takviyesi idari teşkilleri zor duruma sokmuştu. 26 Ağustos 1915'e kadar 50.000 tahrip mermisi, 25.000 sahra mermisi, 65.000 dağ mermisi sarf edilmişti. Almanya yolunun kapalı olması dayurt dışından ikmal de mümkün olmuyordu. Bu ihtiyaç mevcut stoklardan karşılanmaya veya kritik olmayan bölge birliklerinden sağlanmaya çalışılıyordu.¹⁴⁰

Başkomutanlık Çanakkale'ye yönelik yapmakta olduğu destek sırasında, Ordu'nun isteklerine cevap verirken istemeyerek de olsa devamlı surette tasarruf

133 Atakan, "Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Savaşı Çanakkale Muharebeleri İdari Faaliyet ve Lojistik", s. 149-150.

134 Genelkurmay, *Çanakkale Cephesi Özetlenmiş Tarihi*, s. 240.

135 ATASE Arşivi, No 1/5, Kls. 1065, Dos. 80, F. 2-4.

136 ATASE Arşivi, No 1/5, Kls. 1060, Dos. 62, F. 1-90, 2-14.

137 ATASE Arşivi, No 1/3, Kls. 638, Dos. 223, F. 1-231.

138 ATASE Arşivi, No 1/5, Kls. 1065, Dos. 83, F. 22-37.

139 ATASE Arşivi, Kls. 1072, Dos. 104, F. 1-127.

140 ATASE Arşivi, No 1/5, Kls. 1065, Dos. 85, F. 3-5, 5-30, 15-3.

edilmesi tavsiyesinden geri kalamıyordu.¹⁴¹ Her şeye rağmen 5. Ordu Komutanı 14 Temmuz 1915'te Enver Paşa'ya *"ülkenin cephanesinin bu Ordu'ya hizmet etmiş bir komutan olarak bildiğini, ancak geceli ve gündüzlü ateş altında devamlı saldırılara göğüs geren bir kuvvete cephanemizi kısıtlı sarf edin demenin bir sonuç vermeyeceğinin Başkomutanlıkça da malum olduğu cihetle, Ordu'nun görevinin Gelibolu Yarımadası'nda düşmanı deniz ve kara kuvvetlerinin ilerlemesine engel olmak olduğuna göre, daha fazla bir kısıtlamaya gidilemeyeceğinin takdirini yüce makama bıraktığını"* dile getirmekten kendini alamamıştır.¹⁴²

İlk günden itibaren kanlı savaşların olduğu cephe, gönderilen piyade ve topçu cephanesinin miktarı ve günlük sarfiyat hakkında gelen raporlardan Ordu birliklerinin elinde kalan mühimmat da biliniyordu. Böylece bütünleme yapıncaya kadar birlikler arası malzeme dengesinin oluşması emrediliyordu.¹⁴³

Cephane tüketiminin tamamen karşılanması mümkün olamamış, mermi tasarrufuna ve ateş disiplinine uyulmuştur. Almanya yolunun açılmasından sonra demir yoluyla gelen silah ve cephanesinin, Uzunköprü'de indirilmekte, buradan menzil kollarıyla Kilye ve Akbaş'taki 5. Ordu Menzil Komutanlığı cephanesini depolarına götürülmekteydi.

Bu cephe mevzi muharebelerine geçilmesi üzerine daha çok el bombası kullanılmaya başlandığından ve ikmal de stokların erimesi yüzünden büyük bir sorun olmuştu. Bulgaristan'ın, Almanya-Avusturya yanında savaşa girmesi ile Almanya'dan getirilmesi mümkün olmuş, böylece kısmen de olsa birliklerin el bombası gereksinimi sağlanmıştı.¹⁴⁴

Bütün bu acı hakikatlerledir ki Genel Komutanlığın İdari ve Lojistik teşkil ve tesisleri, geceli ve gündüzlü çalışmalarıyla 5. Ordu'nun bütünlenmesine geçmiş, 8 Aralık 1915'te savaştaki sarfiyatı ve elden çıkanları hariç mühimmatını aşağıdaki seviyeye ulaştırmıştır:¹⁴⁵

Kara muharebeleri sonuna kadar çeşitli tarihlerde ve çok güç durumlarda 59.457 sandık ve 5.286.000 adet piyade mermisi, 591 sandık ve 395.918 adet top mermisi ikmal edilmiştir. Ayrıca 636 sandık ve 144.717 adet el bombası, 5 sandık ve 29.050 tabanca mermisi ikmal edilmiştir.¹⁴⁶ İdari ve lojistik teşkil ve tesisleri geceli ve gündüzlü çalışmalarıyla, 5. Ordu'nun bütünlenmesinin 8 Aralık 1915'teki itibarıyla sarfiyat ve elden çıkanlar aşağıdaki seviyeye ulaşmıştır.¹⁴⁷

141 ATASE Arşivi, No 1/5, Kls. 1065, Dos. 75, F. 1-75; ATASE Arşivi, No 1/5, Kls. 1107, Dos. 217, F. 7.

142 ATASE Arşivi, No 1/5, Kls. 1065, Dos. 78, F. 2.

143 ATASE Arşivi, No 1/6, Kls. 1172, Dos. 189, F. 3-10.

144 Genelkurmay, *Çanakkale Cephesi Özetlenmiş Tarihi*, s. 240-241.

145 ATASE Arşivi, No 1/5, Kls. 1067, Dos. 89, F. 1-15.

146 Atakan, "Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Savaşı Çanakkale Muharebeleri İdari Faaliyet ve Lojistik", s. 151.

147 Genelkurmay, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, c. X, s.282.

Anafartalar Grubunda 12.168 sandık piyade mermisi, 14.884 atım çabuk atışlı sahra mermisi, 2.974 atım çabuk ateşli dağ mermisi, 3.158 atım adi dağ mermisi, 18.084 atım el bombası. Seddülbahir/Güney Grubunda 10.730 sandık piyade mermisi, 12.467 atım çabuk atışlı sahra mermisi, 1.210 atım çabuk ateşli dağ mermisi, 3.366 atım adi dağ mermisi, 10.135 atım el bombası. Saros Grubunda 7.750 sandık piyade mermisi, 4.617 atım çabuk atışlı sahra mermisi, 11.453 atım el bombası. Kuzey Grubunda 6.035 sandık piyade mermisi, 9.755 atım çabuk atışlı sahra mermisi, 7.777 atım çabuk ateşli dağ mermisi, 2.168 atım adi dağ mermisi, 2.124 atım mantelli mermisi, 6.013 atım el bombası. Asya Grubunda 6.837 sandık piyade mermisi, 9.834 atım çabuk atışlı sahra mermisi, 2.212 atım çabuk ateşli dağ mermisi, 2.203 atım adi dağ mermisi, 5.189 atım mantelli mermisi, 9.187 atım el bombası. Menzilde 11.840 sandık piyade mermisi, 19.134 atım çabuk atışlı sahra mermisi, 3.784 atım çabuk ateşli dağ mermisi, 8.367 atım adi dağ mermisi, 521 atım mantelli mermisi, 31.951 atım el bombası.

1915 yılı sona ererken 5. Ordu'nun elindeki hafif ve ağır silah aşağılardaki miktarlardaydı¹⁴⁸: 16.071 adet tüfek, 130 adet filinta, 5.026 adet tabanca, 131 adet kılıç, 143 adet makineli tüfek.

ç. Muhabere İkmal Maddeleri Tedariki

Harbiye Dairesi ile Muhabere ve Muvasala Dairesi'nin Genel Müfettişlik'le işbirliği içerisinde gerek yurtiçi yapımlarından ve gerekse Almanya'dan siparişlerle elde edilen malzeme ile ikmale çalışılmıştır. Zaman zaman tertiplenen muhabere malzemesinin cins ve miktarları şöyledir: ¹⁴⁹

400 makara kablo, 367 adet telefon, 3.095 kilo galvanizli tel, 700 adet tecrit madesi, 137 adet katranlı şerit, 4.980 adet telgraf direği; 4.000 adet fincan, 17 adet santal, 10 adet palanga takımı, 20 adet kurbacık, 60 adet çeşitli büyüklükte burgu, 20 adet küskü, 20 adet keçe, 100 kilometre bağ teli, 20 adet kürek, 32 adet kazma, 6 adet merdiven, 175 adet lökşanse pili, 139 kilometre sahra kablosu, 2.000 metre ara kablo, 47.100 kilogram bakır tel, 145.000 kilogram demir tel, 125 adet kuru pil, 560 kilogram bronz, 2 adet numarator, 2 adet erikson.

Ordu birliklerinde günün imkânlarına göre bir kadro tahsisi yapılmıştır. Buna göre kolordularda bulunması gereken telefon sayısının 62, kablosunun 124.000 metre olması kararlaştırılmıştır. Posta, Telgraf Nezareti fabrikalarında ve Ordu Donatım Fabrikaları'nda, Eğitim Bakanlığı işyerlerinde ve özel girişimlerde telgraf makineleri,

148 ATASE Arşivi, No 1/5, Kls. 1964, Dos. 305.

149 ATASE Arşivi, No 1/31, Kls 1514, Dos. 17, F. 3-10, 11, 12, 13, 14, 26, 29, 53.

yedek parçalarıyla telefon santralleri, 1,5 mm çapında kablo, porselen ve pil gibi muhabere malzemesi yapıyordu. Birlik ihtiyaçları kadrolar dâhilinde sağlanıyordu.¹⁵⁰

d. İstihkâm İkmal Maddeleri Tedariki

Birliklerin istihkâm gereksinimlerinin de gerek yurt içindeki fabrika ve yapım evlerinden ve gerekse ordu donatım fabrikalarından sağlanmasına çalışılmış veya Menzil Genel Müfettişliği'nce yurt dışından tedarikine gidilmiştir.¹⁵¹

11 Mayıs 1915 tarihinden yıl sonuna kadar Piri Paşa İstihkâm Deposu'ndan diğer olanaklardan yararlanılarak çeşitli cins ve miktarlarda İstihkâm malzemesi gönderilerek ordunun savunması güçlendirilmiştir.¹⁵²

Bu tarihlerde; 5. Ordu'ya imkânlar nispetinde toplam 46.994 kg kangal dikenli tel, 298.750 adet kum torbası, 11.271 adet kazma, 25.177 adet kürek, 478 adet balta yurt içinden tedarik edilmiştir.¹⁵³ Harbiye Dairesi İstihkâm Şubesi, 1915 yılı sonlarına doğru, Almanya'dan sipariş verdiği Tenvir (Aydınlatma) tabancalarından 50 adedi ve bunlara ait 5.000 fişeği ile 5. Ordu'ya dağıtılmıştır.¹⁵⁴

Liman Paşa hazırlık aşamasında neler yaptığını şöyle anlatmaktadır; “*Tehlikeli sahil kesimlerinde sahra tahkimatını bütün kuvvetlerimizle geceleri pekiştiriyordu. Engelleme inşaatı için Türkiye’de hem malzeme hem de araç gereç noksandı. O kadar ki, basılınca patlayan kara mayınları yerine torpido başlıklarını ve dikenli tel engeli olarak da bahçe ve tarla kenarlarındaki telleri kullanmak zorunda kaldık.*”¹⁵⁵

5. Ordu'ya, zaman zaman yapılan tertiplerle, 234.089 adet kum torbası, 35.674 adet dikenli tel kazığı, 39.911 adet kangal dikenli tel, 4.220 adet kangal bağ teli, 2.439 sandık çivi, 65 adet saplı balyoz, 17.746 adet saplı kürek, 14.778 adet saplı kazma, 50 adet çekiç, 478 adet balta, 40 adet tel makası, 230 adet güderi eldiven, 120 adet bıçkı, 114 adet testere eğesi, 7 adet marangoz takımı, 7 adet demirci takımı, 90 adet çapraz, 13 vagon dikenli tel, 170 adet kolu bıçkı, 2 adet hızar, 43 sandık lağımçı takımı, 5.000 adet göteberka fitili, 600 adet keser, 450 adet testere, 60 adet kerpeten, 500 sandık dinamit lokumu, 1 adet taş burgu takımı, 3 adet kuyu burgu takımı, 50 adet tenvir tabancası, 5.000 adet tenvir fişeği, 11 Mayıs 1915 tarihinden itibaren yıl sonuna kadar Piri Paşa İstihkâm deposundan ve diğer imkânlardan yararlanarak gönderilmiş ve Ordu'nun savunması güçlendirilmiştir.¹⁵⁶

150 Genelkurmay, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, c. X, s. 268,284.

151 Genelkurmay, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, c. X, s. 239.

152 Genelkurmay, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, c. X, s. 290.

153 Atakan, “Birinci Dünya Savaşı’nda Türk Savaşı Çanakkale Muharebeleri İdari Faaliyet ve Lojistik”, s. 150.

154 Genelkurmay, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, c. X, s. 290.

155 Sanders, *Türkiye’de Beş Yıl*, s. 102-103.

156 ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2163, Dos. 27, F. 1-4, 1-204.

1915 yılı içinde 5. Ordu'ya gönderilen istihkâm malzemesi şöyledir:

41.790 metre kangal dikenli tel¹⁵⁷, 298.752 adet kum torbası¹⁵⁸, 11.274 adet kazma¹⁵⁹, 25.115 adet kürek¹⁶⁰, 478 adet balta¹⁶¹, 90 adet tenvir (aydınlatma) tabancası, 5.000 adet tenvir fişegi, 3.000 adet çabuk yanan fitil¹⁶², 200 adet tel makası, 4.000 metre kablo.¹⁶³

e. Uçak, Yedek Parça Tedariki ve Havaalanları

Müfrezeye ilk olarak 17 Ağustos 1914'te İstanbul'dan gelen bir deniz uçağı katılmış, bunu 21 Ekim 1914'te gönderilen ikinci bir uçak izlemiştir. Ayrıca 12 Ocak 1915'te İstanbul'dan deniz yoluyla gönderilen iki uçakla da müfrezenin takviyesine gidilmiş oluyordu.¹⁶⁴

1915 yılı başlarında uçak teknik personeli konusunda Almanya ile bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşmaya göre Almanya Türk Ordusu'nun pilot ve makinist ihtiyacını karşıladı.¹⁶⁵ Yurtdışından sipariş edilen 6'sı hizmet, 2'si savaş uçağı olarak toplam 8 uçak 5. Ordu emrine girmiştir.¹⁶⁶ Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı sefer kuruluşunda bir uçak bölüğü vardı. Hava birlikleri daha sonra işlerliğe kavuşmuş ve 1. Bölük, 6. Bölük ve 3. Deniz Uçak Bölüğü olmak üzere toplam 3 tane birliği olmuştu. Daha sonra Uzunköprü'deki 15. Hava Bölüğü ve Almanlardan oluşan Fokker Bölüğü de etkili olmuştu. Böylece cephede toplam 5 adet hava birliği oluşturulmuştu.¹⁶⁷

157 ATASE Arşivi, No 1/1, Kls 11, Dos. 55, F. 65-1; ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2164, Dos. 35, F. 1-4, 4-32; ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2163, Dos. 27, F. 1-4, 1-32, 1-33,1-34, 1-79; ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2164, Dos. 32, F. 1-72, 1-73, 1-82,1-87, 1-88, 1-89; ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2164, Dos. 32, F. 1-72, 1-73, 1-82,1-87, 1-88, 1-89; ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2164, Dos. 36, F. 1-8, 1-9, 1-14, 1-23, 1-29.

158 ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2164, Dos. 36, F. 1-8, 1-9, 1-14, 1-23, 1-29; ATASE Arşivi, No 1/1, Kls 11, Dos. 55, F. 65-1; ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2164, Dos. 35, F. 1-4, 4-32; ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2164, Dos. 35, F. 1-4, 4-32; ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2164, Dos. 35, F. 1-4, 4-32; ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2164, Dos. 35, F. 1-4, 4-32; ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2164, Dos. 35, F. 1-4, 4-32.

159 ATASE Arşivi, No 1/1, Kls 11, Dos. 55, F. 65-1;4 ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2164, Dos. 35, F. 1-4, 4-32; ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2163, Dos. 25, F. 2-6, 2-11, 2-15; ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2163, Dos. 27, F. 1-4, 1-32, 1-33,1-34, 1-79; ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2164, Dos. 32, F. 1-72, 1-73, 1-82,1-87, 1-88, 1-89; ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2164, Dos. 36, F. 1-8, 1-9, 1-14, 1-23, 1-29.

160 ATASE Arşivi, No 1/1, Kls 11, Dos. 55, F. 65-1; ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2163, Dos. 27, F. 1-4, 1-32, 1-33,1-34, 1-79; ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2164, Dos. 32, F. 1-72, 1-73, 1-82,1-87, 1-88, 1-89; ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2164, Dos. 35, F. 1-4, 4-32.

161 ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2163, Dos. 25, F. 2-6, 2-11, 2-15.

162 ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2164, Dos. 32, F. 1-72, 1-73, 1-82,1-87, 1-88, 1-89.

163 ATASE Arşivi, No 1/101, Kls 2163, Dos. 27, F. 1-4, 1-32, 1-33,1-34, 1-79.

164 Genelkurmay, *Çanakkale Cephesi 1 nci Kitap*, s. 285.

165 ATASE Arşivi, No 1/13, Kls 1389, Dos. 2, F. 2, 2-2.

166 Genelkurmay, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, c. X, s.294.

167 ATASE Arşivi, No 1/3, Kls 638, Dos. 223, F. 48.

1. Uçak Bölüğü Gelibolu'da Galata'da, 6. Uçak Bölüğü Erenköy'de ve Nara'da, 3. Deniz Uçak Bölüğü Nara'da ve Köseburun'da, Fokker Bölüğü Gelibolu ve Galata'da, 15. Hava Bölüğü Uzunköprü'de görev yapmaktaydı.¹⁶⁸

Türk havaalanları; Galata Havaalanı Galata Köyü yakınlarında kara hava uçakları için olup Liman von Sanders Paşa'nın karargâhının havadan korunması için 10 Temmuz 1915'te yapılmıştır. Nara Havaalanı, Nara'dadır. Deniz uçakları için yapılmıştır. Pist iki adet olup biri Köse Burnu'ndadır.

Çanakkale Havaalanı; bu ad altında iki yerde havaalanı bulunmaktadır. Biri bugünkü İntepe dolaylarında olup 5 Temmuz 1915 tarihindeki bombalamayla iki uçağın kullanılamaz duruma gelmesi sonucu kullanımdan kaldırılmıştır. İkinci havaalanı ise bugünkü Çanakkale Havaalanı'nın yakınlarında bir yerdedir.

Uzunköprü Havaalanı; buradan kalkan uçaklar özellikle Saros Körfezi ve Bulgar-Yunan Sınırı'nda görev yapmışlardır. Çanakkale'de bunların dışında kara hava uçakları için birkaç küçük havaalanı ve pistin olma olasılığı daha vardır.¹⁶⁹

“1915 Temmuzunda birçok müşkülâtla nakline imkân hâsıl olan üç deniz uçağı Almanya'dan İstanbul'a getirilebildi, Sırp ve Romen bölgelerini aşması için motorların altına tekerlekler vazedilmiş ve buralardan uçmak suretiyle geçirilmiştir. Bunlar 100 beygir kuvvetinde Gotha çifte satırlıları idi. Silahsız, telsiz, telgrafsız olup bomba atmaya mahsus cihazı da yoktu. Buna rağmen düşmanın güzel uçaklarına karşı muvaffakiyetli keşifler yapmışlar ve hatta elden atılan çift bombaları da muvaffakiyetle atmışlar ve bu görevde kullanılmışlardır. İki uçak Çanakkale'den keşif ve düşman uçakları, saldırı ve çıkarma noktalarına ayrılmıştır.”¹⁷⁰

Savaşın sonlarına doğru ise cephedeki Türk uçak sayısı 22'ye çıkmıştı. General Hamilton'un yatıda Türk Uçaklarından nasibini almıştı. Kısacası Türk uçakları Marmara'ya girebilen İngiliz, Fransız ve Avustralya denizaltı Gemilerinin keşfinde görev almış ve bunlara taarruzda da bulunmuşlardır.

f. Akaryakıt Tedarik ve İkmali

Akaryakıt tedarik ve ikmal (gazyağı dâhil), Başkomutanlık Vekâleti Levazım Dairesi Başkanlığı'nca Avusturya-Macaristan'dan benzin bidonları ile getiriliyordu.¹⁷¹

168 Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Savaşı 9 ncu Cilt Türk Havaharekâtı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1969, s. 55.

169 Genelkurmay, *Hava Harekâtı*, s. 136.

170 Lorey, *Türk Sularında Deniz Hareketler*, c. II, s. 119.

171 Genelkurmay, *Çanakkale Cephesi Özetlenmiş Tarihi*, s. 240.

18 Temmuz 1915 tarihinde trenle Sirkeci'den Uzunköprü Nokta Komutanlığı'na 180 sandık benzin ve iki fıçı yağ olmak üzere 5.270 kg yakıt gönderilmiştir. Araçların akaryakıt, madeni yağ ve temizlik malzemesi ihtiyaçları günlük 80 km yapacağı varsayımından hareketle saptanıyordu.¹⁷²

Bütün birlikler için yakacak maddesi olarak odun ve kömür gereksinimi bölgeden sağlanıyordu. Odun daha çok Anadolu yakasındaki Biga Yarımadası'ndan ve özellikle Kazdağı'ndan getiriliyordu. Çanakkale Bölgesindeki iki yerde, Küçük Anafarta ve Sümbüldere'de bulunan linyit yatakları işletilerek kömür gereksinimi sağlanmıştır.¹⁷³

Sonuç

Cephede düşman karşısında iyi beslenemeyen, giyeceği, silah ve cephanesi yeterli olmayan bir birliğin, ne kadar üstün ve kabiliyetli komutanların idaresi altında olursa olsun, verilen emirleri yerine getirebilmesi mümkün değildir.

Çanakkale Cephesi de dahil Birinci Dünya Savaşı sırasında Türk cephelerinin tamamında idari faaliyetler ve lojistik desteği sağlayacak olan menzil teşkilatı yeniden kurulmaya başlandığı için birçok eksiklik meydana gelmiştir. Yine de başkent İstanbul'a yakınlığı, Uzunköprü tren yolu ve deniz ulaşımı imkanları sebebiyle diğer cephelere göre Çanakkale Cephesinde durum çok daha iyi ve olumludur.

5. Ordu Menzil Müfettişliği'nin Menzil Sıhhiye Heyeti, Menzil Veteriner Heyeti, Cephane Komutanlığı, Menzil Ulaştırma Komutanlığı, İnşaat Şubesi, Menzil Posta-Telgraf Müdüriyeti, Evrak Kalem, Menzil Müfettişlik Karargâh Komutanlığı, Muhassebe ve İaşe Subayı gibi idari personelin, Personel Dairesi'nce atanmaları, gerekli araç ve gereçlerinin de nerelerden temin edileceği karara bağlanmıştır.

Menzil Genel Müfettişliği gemilerden, iskele depolarından ve kara menzil araçlarından nasıl faydalanılacağını belirleyerek ikmalin tek elden yapılmasını sağlamış ve herhangi bir karışıklığın doğmasını önlemeye çalışmıştır. Subay kaybı çok olan 5. Ordu birliklerindeki subay kayıplarını telafi etmek için, emekli olup da hizmet görebilecek subaylar silâh altına alındı. Ordu Dairesi, orduların savaş gücünün sürekli olarak yüksek bulundurulmasını hedeflemişti. Bu amaçla birliklerin seferber olmalarını hızlandırmak ve bu arada da kayıplarını fazlasından karşılamak için birliklerin elinde %20 fazla erin bulunmasını öngörmüştür. Depo (eğitim) birliklerinin devamlı eğitim görmüş erlerle dolu bulunmasını sağlayacak tertip ve tedbirler de alınmaya çalışılmıştır.

Kolorduların asker alma bölgeleri tespit edildikten sonra Genelkurmay, 5 Nisan 1915 tarihli yasa hükmüne göre, mevcut seferberliğe özel olmak üzere gerektiğinde

¹⁷² Genelkurmay, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, c. X, s. 297.

¹⁷³ Genelkurmay, *Çanakkale Cephesi Özetlenmiş Tarihi*, s. 240.

silâhına alınacak 1290- 1310 doğumlular içerisinde göçmen olarak yurda gelmiş ve yerleşmiş olan yükümlülerin de bir an önce yetiştirileceği bildiriliyordu.

İstanbul'dan Tekirdağ'dan deniz yoluyla Maydos'a intikal etmiştir. Kumkale bölgesinden Çanakkale'ye yürüyüş kolu, Çanakkale'den de Kilitbahir ve Eceabat'a yelkenli, sandal vb. küçük deniz vasıtalarıyla geçmişlerdir. Tümenler Edirne'den Uzunköprü'ye demiryolu ve Uzunköprü'den Çanakkale'ye yürüyüş kolunda intikal etmişlerdir. Türk Ordusu Başkomutan Vekili, özellikle Ordunun silah ve mühimmat durumunu müttefiki bulunan Alman Harbiye Nezaretine duyurarak vaat edilen silah yardımının öncelikle ele alınmasını istiyordu.

KAYNAKÇA

- ATASE Arşivi, No. 1/1, Kls. 8, Dos. 40, F. 25-22.
- ATASE Arşivi, No. 1/1, Kls. 11, Dos. 55, F. 65-1.
- ATASE Arşivi, No. 1/1, Kls. 14, Dos. 69, F. 33.
- ATASE Arşivi, No. 1/1, Kls. 16, Dos. 76, F. 47-2.
- ATASE Arşivi, No. 1/1, Kls. 18, Dos. 88, F. 1.
- ATASE Arşivi, No. 1/1, Kls. 24, Dos. 117, F. 25-5.
- ATASE Arşivi, No. 1/1, Kls. 65, Dos. 324, F. 10.
- ATASE Arşivi, No. 1/1, Kls. 69, Dos. 347, F. 15.
- ATASE Arşivi, No. 1/1, Kls. 122, Dos. 74, F. 9-8, 9-9.
- ATASE Arşivi, No. 1/1, Kls. 171, Dos. 126, F. 3.
- ATASE Arşivi, No. 1/1, Kls. 171, Dos. 742.
- ATASE Arşivi, No. 1/1, Kls. 171, Dos. 742, F. 17-1.
- ATASE Arşivi, No. 1/1, Kls. 182, Dos. 782, F. 1-95, 53, 185-2.
- ATASE Arşivi, No. 1/3, Kls. 629, Dos. 200, F. 1-24.
- ATASE Arşivi, No. 1/3, Kls. 637, Dos. 220, F. 27.
- ATASE Arşivi, No. 1/3, Kls. 638, Dos. 223, F. 1-231, 48.
- ATASE Arşivi, No. 1/3, Kls. 639, Dos. 622, F. 1-191.
- ATASE Arşivi, No. 1/5, Kls. 1060, Dos. 62, F. 1-90, 2-14.
- ATASE Arşivi, No. 1/5, Kls. 1063, Dos. 74, F. 24-39.
- ATASE Arşivi, No. 1/5, Kls. 1065, Dos. 75, F. 1-75.
- ATASE Arşivi, No. 1/5, Kls. 1065, Dos. 78, F. 2.
- ATASE Arşivi, No. 1/5, Kls. 1065, Dos. 80, F. 2-4.
- ATASE Arşivi, No. 1/5, Kls. 1065, Dos. 83, F. 22-37.
- ATASE Arşivi, No. 1/5, Kls. 1065, Dos. 85, F. 3-5, 5-30, 15-3.
- ATASE Arşivi, No. 1/5, Kls. 1067, Dos. 89, F. 1-15.
- ATASE Arşivi, No. 1/5, Kls. 1067, Dos. 90, F. 33-8.
- ATASE Arşivi, No. 1/5, Kls. 1107, Dos. 217, F. 7.
- ATASE Arşivi, No. 1/5, Kls. 1964, Dos. 305.
- ATASE Arşivi, No. 1/6, Kls. 1129, Dos. 27, F. 2.
- ATASE Arşivi, No. 1/6, Kls. 1155, Dos. 126, F. 3.
- ATASE Arşivi, No. 1/6, Kls. 1169, Dos. 179, F. 4, 29.
- ATASE Arşivi, No. 1/6, Kls. 1172, Dos. 189, F. 3-10.

ATASE Arşivi, No. 1/6, Kls. 1183, Dos. 231, F. 4.
ATASE Arşivi, No. 1/6, Kls. 1200, Dos. 294, F. 1-75.
ATASE Arşivi, No. 1/6, Kls. 1200, Dos. 292, F. 1-6, 1-124, 2.
ATASE Arşivi, No. 1/6, Kls. 1200, Dos. 294, F. 1-187.
ATASE Arşivi, No. 1/6, Kls. 1213, Dos. 342, F. 11-2.
ATASE Arşivi, No. 1/6, Kls. 1274, Dos. 592, F. 4, 6.
ATASE Arşivi, No. 1/6, Kls. 1283, Dos. 626, F. 4-6.
ATASE Arşivi, No. 1/6, Kls. 1305, Dos. 718, F. 8.
ATASE Arşivi, No. 1/13, Kls. 1389, Dos. 2, F. 2, 2-2.
ATASE Arşivi, No. 1/16, Kls. 1127, Dos. 16, F. 12-1.
ATASE Arşivi, No. 1/16, Kls. 1155, Dos. 116, F. 3
ATASE Arşivi, No. 1/31, Kls. 1514, Dos. 17, F. 3-10, 11, 12, 13, 14, 26, 29, 53.
ATASE Arşivi, No. 1/60, Kls. 1757, Dos. 174, F. 6-9.
ATASE Arşivi, No. 1/60, Kls. 1758, Dos. 53, F. 1-95.
ATASE Arşivi, No. 1/60, Kls. 1761, Dos. 184, F. 6-49,50,74.
ATASE Arşivi, No: 1/63, Kls. 1884, Dos. 43, F. 2-64,65.
ATASE Arşivi, No. 1/65, Kls. 1871, Dos. 1, F. 5-47.
ATASE Arşivi, No. 1/65, Kls. 1880, Dos. 31, F. 1-20, 23,1-26.
ATASE Arşivi, No. 1/65, Kls. 1881, Dos. 36, F. 1-179, 2-13, 192, 198.
ATASE Arşivi, No. 1/65, Kls. 1883, Dos. 42, F. 1-50, 65.
ATASE Arşivi, No. 1/65, Kls. 1886, Dos. 50, F. 1-3.
ATASE Arşivi, No. 1/65, Kls. 1887, Dos. 31, F. 1-26.
ATASE Arşivi, No. 1/65, Kls. 1887, Dos. 53, F. 1-95.
ATASE Arşivi, No. 1/65, Kls. 1891, Dos. 175-A, F. 13-3.
ATASE Arşivi, No. 1/65, Kls. 1916, Dos. 139, F. 20.
ATASE Arşivi, No. 1/65, Kls. 1964, Dos. 305, F. 1-16, 1-25,1-19,1-107.
ATASE Arşivi, No. 1/65, Kls. 1980, Dos. 364, F. 12;
ATASE Arşivi, No. 1/65, Kls. 2001, Dos. 457, F. 1-33, 96.
ATASE Arşivi, No. 1/65, Kls. 3474, Dos. H-24, F. 10-2;
ATASE Arşivi, No. 1/65, Kls. 3474, Dos. H-25, F. 11-6, 10;
ATASE Arşivi, No. 1/65, Kls. 3474, Dos. H-26, F. 12-17;
ATASE Arşivi, No. 1/65, Kls. 3474, Dos. H-55, F. 14-32.
ATASE Arşivi, No. 1/66, Kls. 1758, Dos. 437, F. 41.
ATASE Arşivi, No. 1/66, Kls. 1996, Dos. 431, F. 1-1.

- ATASE Arşivi, No. 1/66, Kls. 1997, Dos. 433, F. 1-2.
ATASE Arşivi, No. 1/66, Kls. 2002, Dos. 458, F. 1-40.
ATASE Arşivi, No: 1/66, Kls. 2021, Dos. 559, F. 2-4.
ATASE Arşivi, No. 1/84, Kls. 2104, Dos. 1, F. 1-9.
ATASE Arşivi, No. 1/101, Kls. 2163, Dos. 25, F. 2-6, 2-11, 2-15.
ATASE Arşivi, No. 1/101, Kls. 2163, Dos. 27, F. 1-4, 1-32, 1-33, 1-34, 1-79, 1-204, 4-32.
ATASE Arşivi, No. 1/101, Kls. 2164, Dos. 32, F. 1-72, 1-73, 1-82, 1-87, 1-88, 1-89.
ATASE Arşivi, No. 1/101, Kls. 2164, Dos. 35, F. 1-4, 4-32.
ATASE Arşivi, No. 1/101, Kls. 2164, Dos. 36, F. 1-8, 1-9, 1-14, 1-23, 1-29.
ATASE Arşivi, Kls. 1072, Dos. 104, F. 1-127.

Kitaplar

- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, *I. Dünya Harbinde Türk Harbi, C.I, Osmanlı İmparatorluğunun Siyasi ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi*, Ankara 1970.
- Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, C.III, 1.Kitap, 6. Kısım (1908-1920)*, Ankara 1971.
- Genelkurmay Başkanlığı, *I. Dünya Harbinde Türk Harbi, C.V, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 1. Kitap*, Ankara 1993.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, *I. Dünya Harbinde Türk Harbi, C.V, 2. Kitap, Çanakkale Cephesi Harekâtı*, Ankara 1977.
- Genelkurmay Başkanlığı, *I. Dünya Harbinde Türk Harbi, C.V, Çanakkale Cephesi Harekâtı, 3. Kitap, Çanakkale Cephesi Harekâtı*, Ankara 1980.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, *I. Dünya Harbinde Türk Harbi, C.X, I. Dünya Harbi, İdari Faaliyetler ve Lojistik*, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara 1985.
- Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Savaşı V. Cilt Çanakkale Cephesi harekâtı 1 nci, 2 nci, ve 3 ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1997.
- Çanakkale Boğaz Komutanlığı, *Çanakkale Deniz Savaşları 1915*, İstanbul 2004.
- Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Savaşı 9 ncü Cilt Türk Hava Harekâtı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1969.
- Çanakkale*, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi Yayınları, Çanakkale 1996.
- Çanakkale 1915*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.
- Doğan, D. Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul 1996.
- Kızıldemir, M. Orhan, *Şirket-i Hayriye İdaresi*, İstanbul: Türkiye Denizciler Sendikası Yayınları, t.y.
- Lorey, Hermann, *Türk Sularında Deniz Hareketler*, c. 2, Deniz Basımevi, Ankara 1946.

Mühlman, Carl, *Çanakkale Savaşı Bir Alman Subayının Anıları*, 4. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2003.

Von Sanders, Liman, *Türkiye'de Beş Yıl*, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul 1999.

Yılmaz, Veli, *1 nci Dünya Savaşı'nda Türk –Alman İttifakı ve Askeri Tarihi*, İstanbul 1993.

Makaleler

Atakan, Rauf, “Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Savaşı Çanakkale Muharebeleri İdari Faaliyet ve Lojistik”, *Çanakkale Muharebeleri 75 nci Yıl Armağanı*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1990.

Erat, Muhammet, “Çanakkale Savaşı'nda Türk Ordusunun İaşe Problemi”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, S. 1, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi Yayınları, Çanakkale 2003.

Öztürk, Mustafa, “Çanakkale Muharebelerinde Türk Ordusunun İkmal ve İaşe Durumu”, *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl:12, Şubat 1987, S. 22, Ankara 1987.

The Grand Game and Britain's Acquisition of Cyprus

Heinz A. RICHTER*

Abstract

*In my following exposition I will try to answer three questions (1) Why did Great Britain want Cyprus in 1878? (2) How and when did London achieve this task? (3) Why did Britain keep Cyprus even when London discovered that after the acquisition of Egypt it did not need Cyprus no longer from a military point of view? While answering these questions I give an outline of the main strands of the story and their interdependence.***

Keywords: Ottoman Empire, Cyprus, Great Britain, Europe

Büyük Oyun ve İngiltere'nin Kıbrıs'ı İlhakı

Öz

Aşağıda yer alan çalışmamda üç soruya cevap bulmaya çalışacağım. 1. İngiltere 1878'de Kıbrıs'ı neden istedi? 2. Bu hedefe nasıl ve ne zaman ulaştı? 3. İngiltere Mısır'ı ilhak ettikten sonra artık bir askerî üs olarak Kıbrıs'a ihtiyacı olmadığını bildiği halde neden Kıbrıs'ı elinde tuttu? Bu soruları cevaplarken tarihî gelişmelerin ana aşamalarının bir taslağını ve onların birbirlerine olan bağılıklarını ele alacağım.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Kıbrıs, İngiltere, Avrupa

* Professor emeritus of the University of Mannheim Germany, hrichter@rumms.uni-mannheim.de, bu makale hakem sürecine tabi tutulmadan yayınlanmıştır.

** Heinz A. Richter, Geschichte der Insel Zypern Vol. I, 1878-1949 (Mannheim & Möhnesee: Bibliopolis, 2004); a Greek version will be published by Estia in 2005.

There were two main developments which led to the acquisition of Cyprus 1878: The growing nationalist unrest among the peoples in the Balkans many of which were still a part of the Ottoman Empire, and the global rivalry of Great Britain and Russia known as the *Grand Game* between the greatest naval power and the biggest land power of the time. Since Peter the Great the Russians had been trying to get acquire an icefree harbour and the British had done their best to contain this effort. These conflicts had been well known all through the 19th century and until 1878 had not had any influence on Cyprus. This time, however, it was different.

The event, which in 1875 triggered the new development, was one of those periodical peasant revolts against merciless tax farmers in the Ottoman provinces of Herzegovina and Bosnia. In the past the Turks had crushed such revolts easily, but this time there were three new factors which gave this local rebellion an international dimension,¹ namely the pan-Serbian and pan-Slav movements, and Austro-Hungarian expansionism. The Pan-Serbs in Beograd dreamed of a Greater Serbia including all south Slavs. The Russian oriented Pan-Slavists wanted to unite all Slavs under the lead of Russia. The Austrians abhorred the idea of a Greater Serbia and therefore aimed at the annexation of Bosnia-Herzegovina. Both, the Russians and the Austrians agreed that the Ottoman Empire had to be dissolved, however, they disagreed about the method to achieve dissolution and even more so about the share each of them should get; consequently war was threatening.

The situation was further complicated by two additional facts: The rivalling Austrians and Russians were allies of Germany in the *Dreikaiserbund* and the latter (Bismarck) wanted to preserve this alliance. Furthermore there was Great Britain which wanted to keep the Russians away from the Mediterranean at almost any cost. In order to avoid a general conflagration as in the Crimean War twenty years earlier, the Austrians and the Russians together with Bismarck worked out a compromise solution, the so-called *Berlin Memorandum*, which provided for general reforms of the Ottoman Empire controlled by the consuls of the European powers. This proposal was accepted by the French and Italians as well. But the British refused to approve the compromise.²

Until 1874 Britain under Prime Minister Gladstone had followed a policy which was known as "*splendid isolation*". His successor, Disraeli, was an imperialist, i.e. he wanted to expand the British Empire and secure its maritime ways of communications. In his eyes the old European concert of powers controlled by British balance of power politics had been ruined by the creation of Germany. He wrongly distrusted

1 Winfried Baumgart, *Europäisches Konzert und nationale Bewegung. Internationale Beziehungen 1830-1878* (Paderborn: Schöningh, 1999), p. 420; Leften S. Stavrianos, *The Balkans since 1453* (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1965), p. 397.

2 Baumgart, *op. cit.*, p. 420; Stavrianos, *op. cit.*, p. 400; Richter, *op. cit.*, pp. 9-10.

Bismarck's assurances that Germany was *saturiert* [saturated] and rightly suspected the Russians and Austrians wishing to carve up the Ottoman Empire. In order to cope with this threatening situation he did his best to sow the seeds of discord among the members of the *Dreikaiserbund* and took measures to keep the Russians away from the Mediterranean and to strengthen the life line of the British Empire through the Mediterranean to India.³ In 1875 he brought the Suez Canal under British control by buying shares of the Egyptian Khedive and had Queen Victoria proclaimed Empress of India. When in the same year Sultan Abd ül-Asiz died Disraeli detached navy units to the Dardanelles to keep the Russians quiet.

In the meantime the revolt in Bosnia and Herzegovina had escalated into a veritable war between Turkey and Serbia. In the spring of 1876 an upheaval of the Bulgarians was crushed by the Turks in such a brutal way⁴ that the *Dreikaiserbund* intervened and forced Turkey to conclude an armistice. Disraeli could not help the compromised Turks. In December 1876, an international conference was held in Constantinople. Though the three powers exerted considerable pressure on Turkey to initiate reforms, the British secretly backed the Turks enabling them to continue their intransigent policy. Thus, the conference of Constantinople failed.⁵

This meant war. The Russians had foreseen this development and had concluded an agreement with Austria at Budapest by which they had secured Austrian benevolent neutrality in case of a war with Turkey. In return the Russians agreed to annexation of Bosnia-Herzegovina by Austria.⁶ In order to avoid a direct confrontation with the British the Russians made a last diplomatic effort. In March 1877, Russia, Austria, Germany and Britain signed in London a protocol asking the Turks to introduce those reforms they themselves had proposed at the Conference of Constantinople three months earlier. The Turks, however, believed themselves to be in a position of strength and rejected the Russian proposal. Thereupon Russia declared war on the Ottoman Empire on 24 April 1877.

The Russians attacked in two directions: in the Balkans and in Trans-Caucasia. Romania consenting, they crossed the Danube and marched towards Sofia. A strong Turkish attack from the fortress of Plevna on the western flank stopped the thrust until December. But in January the fortress surrendered and the Russians advanced rapidly towards the Straits. At the end of January an armistice was signed which al-

3 Dwight E. Lee, *Great Britain and the Cyprus Convention Policy of 1878* (Cambridge: Harvard University Press, 1934), p. 19.

4 Gladstone denounced these horrors in a pamphlet entitled "*The Bulgarian Horrors and the Question of the East*."

5 Stavrianos, *op. cit.*, p. 406.

6 Otto Fürst von Bismarck, *Gedanken und Erinnerungen* (Stuttgart: Cotta, 1905), II, p. 240.

lowed a Russian proceed to Agios Stefanos (San Stefano today Yesilköy), a suburb of Istanbul; and on 3 March 1878 the peace treaty of San Stefano was signed.⁷

For British interests this peace treaty was a catastrophe. Among the many territorial changes was the creation of a Greater Bulgaria. The mere extension of this new state, from Lake Ochrida in the West, the Danube in the North, the Black Sea in the East, almost to Adrianople (today Edirne) in the Southeast and the Aegean in the South, was a provocation to all its neighbours. It was clear that this “monster” state could only survive as a Russian satellite, and thus indirectly Russia would have become a littoral state of the Mediterranean, a nightmare for the British. To make things worse, the Russians gained the Black Sea harbour of Batoum and the strategically important towns of Kars, Ardahan and Bajesid in Armenia. Obviously Russia was moving towards Mesopotamia and an advance towards Alexandretta (today Iskenderun) could no longer be excluded. At the same time the Straits were at the mercy of the Russians. In London the alarm bells rang: this peace treaty threatened Britain’s route to India, the Life Line of the Empire. In Disraeli’s eyes this treaty had to be revised thoroughly.

Ways to minimize the damage for Britain began to be considered when the possibility of a Russian-Turkish war had loomed on the horizon in late 1876. Recollections of the horrible Crimean War excluded any direct armed intervention. Another option had to be found. After intensive discussions among the military Colonel Robert Home reported: *“England might maintain Turkey at the expense of enormous blood and treasure, but what good would that do? She had better leave Turkey to her fate and seize upon some place that would be of use to her such as the Dardanelles and Cyprus.”* Alternatively, Crete, Egypt, or Rhodes or all three might be occupied.⁸ The latter was a radical concept and Disraeli did not like it. He and his ambassador in Constantinople Austen Henry Layard *“believed that England should support Turkey, aid her by diplomatic pressure to reform in the interests of both Christians and Mussulmans alike and thus continue to guard the route to India by maintaining the Sultan’s rule over Constantinople, the Straits, and Armenia.”*⁹ But how this could be achieved was unclear.

In early 1877, London demanded Russian guarantees of British interests in the Suez Canal, Egypt, Constantinople, the Straits and the Persian Gulf, but the Russians refused to guarantee Constantinople and the Straits. During the Russian advance in Bulgaria London fearing the occupation of Constantinople toyed with the idea of entering the war, but when the Russian advance was slowed down, the British politicians got calm again and started exploring alternatives.¹⁰

7 Adolf v. Horsetzky, “Der russisch-türkische Krieg 1877-78.” in: Hermann Franke (ed.), *Handbuch der neuzeitlichen Wehrwissenschaften* (Berlin: Walter de Gruyter, 1936), pp. 367-371.

8 Lee, *op. cit.*, p. , pp. 36, 38.

9 *Ibidem*, p. 45.

10 *Ibidem*, p. 52f.

In view of British interests in Asia Minor and Armenia and the safeguarding of the route to India the best solution seemed to be the acquisition of a *Place d'Armes* in the eastern Mediterranean. The Straits were dismissed quickly since there were no suitable harbours. After intensive studies of maps, Rhodes and Cyprus were found inapt for the purpose and Crete was disposed of because of the rebellious character of its inhabitants. The discussion procrastinated but when in November 1877 the Russians took Kars London got nervous again.

The English Press called for the occupation of Egypt and the conversion of Cyprus into a Gibraltar of the East from where the British Navy could control the Syrian coast, the Suez Canal and the Straits. Additionally, an old idea resurfaced: the project of building a railway from Alexandretta to the valleys of Euphrat and Tigris to Basra and from there to India. The starting point of this second route to India could be protected from Cyprus.¹¹

When the British learned that the Russians had reached the Straits they despatched parts of the Navy there. Ambassador Layard successfully got the Sultan interested in the railway concept and offered a permanent alliance with Great Britain. In London the new Foreign Minister Salisbury liked the idea of an alliance with the Ottoman Empire and the acquisition of a *Place d'Armes* in the region. The question was whether this place would be situated in the Persian Gulf or in the Mediterranean. After analysing all political, geographic, military and commercial aspects, Colonel Home suggested that Cyprus was the most suitable place.

Thus, Britain had returned to a vision which had been formulated 60 years before:

*"The possession of Cyprus would give England a preponderating influence in the Mediterranean, and place at her disposal the future destinies of the Levant. Egypt and Syria would soon become her tributaries, and she would acquire an overawing position in respect to Asia Minor, by which the Porte might at all times be kept in check, and the encroachments of Russia, in this quarter, retarded, if not prevented. It would increase her commerce in a very considerable degree; ... It is of easy defence; and under a liberal government would in a very short space of time, amply repay the charge of its own establishment, and afford the most abundant supplies to our fleets at a trifling expense."*¹²

11 *Ibidem*, p. 67f.

12 John MacDonald Kinneir, *Journey through Asia Minor, Armenia, and Koordistan, in the Years of 1813 and 1814* (London, 1818), p. 185f, quoted by Lee, *op. cit.*, p. 80. In an similar way Disraeli in a novel in 1848: Benjamin Disraeli, *Tankred or the New Crusade* (London, 1848) *passim*.

In the meantime diplomatic haggling about the revision of the San Stefano Treaty had begun. Towards the end of May 1878 the Russians signalled that they were ready to withdraw from the Balkans and accept a reduction of Bulgaria's size but that they would remain in Armenia. This was used as a pretext by the British to put pressure on the Sultan to conclude the alliance. On 4 June 1878 a secret Defence Alliance, which became known as the Cyprus Convention, was signed. Its central provision was: As long as the Russians occupied those towns in Armenia, Great Britain promised to help the Sultan militarily in case of further Russian advances in Asia. In return the Sultan promised certain reforms in favour of his Christian subjects "*and in order to enable England to make necessary provision for executing her engagement, ... the Sultan further consents to assign the Island of Cyprus to be occupied and administered by England.*"¹³ By the Convention Cyprus was leased to the British until that distant day in the future when the Russians would move out of Batum, Ardahan and Kars in Armenia. Thus, even before the Congress of Berlin redrew the boundaries of the Balkan countries, Cyprus had *de facto* changed its proprietor and since the Russians would hardly move out of Armenia this change was for good. The Cypriots had been no party in this development which had begun as a peasant revolt and led to a big oriental crisis; they were objects of this process and - ended as British subjects.

At the Congress of Berlin which lasted from 13 June to 13 July 1878 all statesmen of Europe met. The results were frustrating for all participants but one: Britain. The big power interests had prevailed; the freedom dreams of the enslaved peoples of the Ottoman Empire were sacrificed for reasons of state. Not one of the Balkan problems was solved, they were only covered up superficially to resurface again in the explosion of September 1914. Bismarck allegedly played the honest broker, in reality he had done his best to keep the oriental wound open secretly encouraging the other statesmen to carve up the Ottoman Empire, playing off one state against the other.

Britain succeeded in pushing the Russians back from the Mediterranean and halting their advance in Armenia. Thus, strictly speaking, the reason for the acquisition of Cyprus had become void. And as the Cyprus Convention had up to this point been kept secret, it could have been invalidated rather noiselessly. But diplomatic processes cannot be stopped abruptly without those involved fearing political damage and loss of prestige. So the final negotiations for the signature of the Sultan under the Cyprus Convention dragged on during the sessions of the Berlin Congress.

On 7 July 1878, the Sultan finally signed the *Firman* ratifying the Cyprus Convention. In the House of Commons Disraeli justified the acquisition of Cyprus on 18 July: "*In taking Cyprus the movement is not Mediterranean; it is Indian. We have taken a step there which we think necessary for the maintenance of our Empire and*

13 C. W. J. Orr, *Cyprus Under British Rule* [London, 1918], reprint (London: Zeno, 1978), p. 36.

for its preservation in peace.”¹⁴ The British Press reacted in a mixed way: The London *Times* considered Cyprus “an admirable naval station, whether for the purpose of protecting the Suez Canal, securing a second road to India, or giving this country the requisite authority in its relations with the Porte.” The *Daily News* was afraid of “limitless cost, unceasing stress, strain, and danger” as never before in English history. The Commentator of the *Fortnightly Review* was even more pessimistic: “An island, two hundred miles long, ravaged by famine, a nest of malaria, with a fatal fever of which it enjoys a monopoly, without harbours, and possessed of a growing population of lepers, is held by Englishmen adequate consideration for an obligation to spend scores or hundreds of millions in defending an empire which either cannot or will not defend itself.” There were even doubts about the military value of Cyprus. Ambassador Layard believed that the acquisition of a *Place d’Armes* in the Persian Gulf might have been better.¹⁵

However that may have been, for the time being Disraeli had won a point in that perpetual Russian-British competition known as the Grand Game. For the Cypriots the 300 gloomy years of *Tourkokratia* had ended. It was said that Cyprus was the best administered Ottoman province of the time. This may be so but whoever knows the facts will agree that of all Ottoman provinces Cyprus was the least badly administered one. In other words, at the end of Turkish domination Cyprus had been run down as never before in its history.¹⁶ But the British, too, acquired Cyprus not out of humanitarian motives but out of military calculation: “It is important at the outset to realize that the action of the British Government in assuming the administration of Cyprus did not result in any way from a regard either for the island or its inhabitants. There was no question, for instance, of rescuing the latter from misrule.”¹⁷ However, with the change to Britain there seemed to be a bright future as British naval base. A lot of investment capital would flow into the island in the wake of the British building their *Place d’Armes*. Under the benevolent administration of the British Cypriots would become well-to-do British subjects. If this bright picture did not become true this was due to yet another turn of the wheel of fortune of international politics.

Since the construction of the Suez Canal the Egyptian Khedive was heavily indebted to the British and the French. When he could no longer repay his debts, Egypt’s debt-service was put under the supervision of an Anglo-French Commission. In 1879 this Commission replaced the disobedient Khedive with a more compliant one. This triggered a rebellion of the Egyptian army under the lead of Colonel Arabi. Soon he controlled most of the country but when he refused to repay his country’s

14 Lee, *op. cit.*, p. 113.

15 *Ibidem*, pp. 117-122.

16 Richter, *op. cit.*, p. 44.

17 Orr, *op. cit.*, p. 46.

loan the creditors got active. As the French parliament refused to intervene militarily the British acted alone in 1881. They landed troops in Egypt and beat Colonel Arabi's forces. From now on they were the masters of Egypt. The ensuing Madhi rebellion in Soudan led to a permanent military occupation of Egypt and the Suez Canal.¹⁸

This development changed the situation of Cyprus radically. Having direct control of the Suez Canal and the harbour of Alexandria the British no longer needed Cyprus as a Place d'Armes. If they had considered their own interests alone, they would certainly have come to the conclusion to cancel the Cyprus Convention and hand the island back to Turkey. But apart from the loss of prestige which such a move would have entailed and the difficulties involved in the uprooting of an administration just planted in the island, there would have been undoubtedly a strong feeling in Britain and in Europe against handing back to Turkey a country containing a population more than three-fourths of which were Christians.¹⁹ But there was another aspect strongly advocating the permanent occupation of Cyprus: The Ottoman loan of 1855.

In 1855, during the Crimean War, the Ottoman Empire had begun to borrow heavily on the European money. Among the loans was a loan from England and France guaranteed by the two Governments, i.e. the British taxpayer. In the following years the Turks had continued to borrow heavily and in 1875 the Ottoman debt had reached £ 200 Million. £ 12 million, half of the Ottoman revenues were used to pay the interests of the various loans. In 1877 Turkey had to declare bankruptcy.²⁰ The British Chancellor of the Exchequer was alarmed because the 1855 loan had been guaranteed by the Government: if Turkey could not pay, the British taxpayer had to take over. The British Minister of Finance began searching for a solution which would not lessen his revenue.²¹

And precisely during this period the discussion about the acquisition of Cyprus began. As early as July the Chancellor of the Exchequer signalled that he would use the revenues of Cyprus to redeem the 1855 loan.²² Later voices assured that the Turkish debt had been the main reason for the acquisition of Cyprus.²³ This seems a little exaggerated, but not too much, if we look at the development of the so called Cyprus Tribute.

18 David K. Fieldhouse, *Die Kolonialreiche seit dem 18. Jahrhundert* (Frankfurt: Fischer, 1965), p. 146.

19 Orr, *op. cit.*, p. 44f.

20 Nicolae Jorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt*, V, (Gotha: Perthes, 1913), pp. 540ff.

21 The British share of the loan amounted to 3.815.200 £ and the annual interest to 3.815.200 £. Orr, *op. cit.*, p. 48.

22 Hill, *op. cit.*, p. 466.

23 Lord Hailey, *The Future of Colonial Peoples* (Oxford, 1943), p. 9 versicherte "Cyprus was ceded by Turkey in 1874 (sic) in payment of a debt to Great Britain", quoted by Hill, *ibidem*.

In Article 3 of the Cyprus Convention London had promised that it “*will pay to the Porte whatever is the present excess of the revenue over the expenditure in the Island; this excess to be calculated upon and determined by the average of the last five years.*” Thus the decisive question was the height of the surplus. The Ottoman authorities had an intrinsic interest to increase this number as much as possible since the Sultan would get this sum as a rent for Cyprus. Thus they did their best to inflate this number. The average revenue before the war had amounted to 117.000 £ annually, but the war taxes had increased this number to 130.000 £. The average surplus had amounted 50.000-65.000 £ but now it was fixed at 92.800 £. The British knew these numbers quite well, but as they never intended to hand the surplus over to the Sultan but to use it to pay the interest of the Turkish loan guaranteed by the Government, they did not mind the Turkish inflation. The British called the surplus a Tribute which was illegal since there had never been a Tribute of Cyprus in Ottoman times. But there was an additional problem: The interest of the Ottoman loan amounted to 82.000 £ but the “Tribute” was 11.000 £ higher. The chancellor of the exchequer offered the excess 11.000 £ to the Ottoman Government which rejected it thoroughly offended. Thus the British paid this surplus into a fund. But the British did not hesitate to pay the ransom demand of some Macedonian bandits for some kidnapped British subjects out of this fund.²⁴

Very soon it became clear that the difference between the real revenue and the tribute did not cover the cost for the British administration, not even when they perfected the tax system and squeezed Cyprus like a dry lemon. The Turks had squeezed the Cypriot taxpayer but oriental inefficiency had left enough on the Island; British administrative effectiveness squeezed the last drop out of the island. Cyprus became the most heavily taxed country in the world in relation to the wealth of its people. Thus Britain had to subsidize this colony. The result was that no money remained in the island to modernize it or invest into the infrastructure. Indeed, Cyprus paid the annual interest of that Turkish debt to the British bondholders until the First World War and continued to pay it even when the island was annexed in 1914 and made a Crown Colony in 1925. After the war the Treasury stopped calling the Cypriot payments a tribute; they were now the share of Cyprus of the Turkish Debt charge. Until 1914 the Cypriots had relieved the British taxpayer by 3.533.136 £. Cyprus had become the most exploited colony of the Empire.

In 1909 Winston Churchill, then parliamentary undersecretary in the Colonial Office visited Cyprus. When he was fully briefed about the Tribute he wrote in a memorandum for the British Government:

²⁴ George Georghallides, “Churchill's 1907 Visit to Cyprus: A Political Analysis,” *Thetis* 2 (1995), p. 150 footnote 16.

*"By the Convention of 1878 we bound Cyprus to pay a tribute to the Sultan of 92,800 £. This Convention was made for our own purposes, because it was then thought a matter of high military importance to have a place of arms and strategic base in the Levant whence Egypt and Constantinople could be surveyed. The Cypriotes were not consulted by us in fixing the amount of the tribute. They never agreed to it, and it was fixed upon the basis of what Turkey declared she had been able to screw out of the island by regular Turkish methods. We were anxious, however, to have the island, and could not afford, or did not care, to boggle about the terms, particularly as they affected only other people's interests. Reviewing this original transaction, I cannot help thinking it improper. I do not think that we ought ever to have consented to make ourselves the agents of collecting the hatefully oppressive taxes by which the Turk has crushed and ruined so many of his tributary provinces. But that is only half the transaction.[...] the fact stares me none the less in the face that we have no right whatever, except by force majeure, to take a penny of the Cyprus tribute to relieve us from our own just obligations, however unfortunately contracted. There is scarcely any spectacle more detestable than the oppression of a small community by a great Power for the purpose of pecuniary profit; and that is, in fact, the spectacle which our financial treatment of Cyprus at this moment indisputably presents. It is in my opinion quite unworthy of Great Britain, and altogether out of accordance with the whole principles of our colonial policy in every part of the world, to extract tribute by force from any of the possessions or territories administered under the Crown."*²⁵

This was an honest statement; some senior politicians and civil servants considered it "an insane minute".

In 1923 Britain was one of the signatories of the Lausanne Treaty. London kindly waived the Turkish loan of 1855,²⁶ but Cyprus and Egypt were obliged to go on paying: the Ottoman debt was redefined and was now a public debt of these colonies which had to be paid.²⁷ The Tribute had become a means to cream off the potential wealth of the island. When in 1927 after 48 years British domination the new Chancellor of the Exchequer, Winston Churchill was finally ready to discuss the abolition of the tribute, when he was confronted with his own statement of 1907. By then Cyprus had paid 2.642.648 £ of tribute. From this sum 570.900 £ surplus had been diverted into that fund. Now the Chancellor of the Exchequer made it clear that he would accept an end of the Tribute only if the surplus was used to redeem the Ot-

25 *Ibidem*, pp. 189-192.

26 Great Britain, *Treaty of Peace with Turkey, and Other Instruments Signed at Lausanne on July 24, 1923* (London: HMSO, 1923), p. 23, Artikel 18, 20.

27 Richter, *op. cit.*, p. 62.

toman debt of 1855. Winston Churchill had indeed become a senior politician. The Governor of Cyprus, Reginald Storrs, did not dare to disclose this to the Cypriots and when it was made public by chance by Churchill's successor, Philip Snowden, it became one of the reasons that triggered the unrests of October of 1931, which the Cypriots call the Oktovriana, but this is another story.

BIBLIOGRAPHY

- Baumgart, Winfried, *Europäisches Konzert und nationale Bewegung. Internationale Beziehungen 1830-1878* (Paderborn: Schöningh, 1999)
- Bismarck, *Gedanken und Erinnerungen* (Stuttgart: Cotta, 1905).
- Disraeli, Benjamin, *Tankred or the New Crusade* (London, 1848).
- Fieldhouse, David K., *Die Kolonialreiche seit dem 18. Jahrhundert* (Frankfurt: Fischer, 1965).
- Georghallides, George, "Churchill's 1907 Visit to Cyprus: A Political Analysis," *Thetis* 2 (1995).
- Gladstone, W. E., "*The Bulgarian Horrors and the Question of the East*," London 1876.
- Great Britain, *Treaty of Peace with Turkey, and Other Instruments Signed at Lausanne on July 24, 1923* (London: HMSO, 1923).
- Hailey, Lord, *The Future of Colonial Peoples* (Oxford, 1943).
- Horsetzky, Adolf v., "Der russisch-türkische Krieg 1877-78." in: Hermann Franke (ed.), *Handbuch der neuzeitlichen Wehrwissenschaften* (Berlin: Walter de Gruyter, 1936).
- Jorga, Nicolae, *Geschichte des Osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt*, V, (Gotha: Perthes, 1913).
- Kinneir, John MacDonald, *Journey through Asia Minor, Armenia, and Koordistan, in the Years of 1813 and 1814* (London, 1818).
- Lee, Dwight E., *Great Britain and the Cyprus Convention Policy of 1878* (Cambridge: Harvard University Press, 1934).
- Orr, C. W. J., *Cyprus Under British Rule* [London, 1918], reprint (London: Zeno, 1978).
- Richter, Heinz A., *Geschichte der Insel Zypern* Vol. I, 1878-1949 (Mannheim & Möhnesee: Bibliopolis, 2004); a Greek version will be published by Estia in 2005.
- Stavrianos, Leften S., *The Balkans since 1453* (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1965).

Kitap Tanıtımı

Ayşe Buğra, Osman Savaşkan, Türkiye’de Yeni Kapitalizm, (çev. Bülent Doğan), İletişim Yayınları, İstanbul 2014, 296 sayfa, ISBN: 978750516771

Aznavur DEMİRPOLAT*

Genel olarak bakıldığında, Ayşe Buğra’nın çalışmaları, başta *Devlet ve İşadamları* (1995) isimli kitabı olmak üzere, Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze değin Türk toplumunda girişimci kesimlerin, yani işadamlarının gelişim dinamiklerini, özellikle devletin bu süreçte oynamış olduğu rolü anlamaya yönelik. 1990’lı yılların ortalarından itibaren Buğra çalışmalarını yakın dönemde Anadolu’nun değişik kentlerinde yükselmeye başlayan ve literatürde ‘Anadolu Kaplanları’ ya da ‘yeşil sermaye’ olarak nitelendirilen dini-muhafazakâr kesimler arasında yükselmeye başlayan yeni işadamları ve özellikle onların gelişim dinamikleri ve zihniyet biçimleri üzerinde yoğunlaştırdı. Türkiye’de dini sermayenin sosyo-politik özellikleri ve gelişim dinamikleri üzerine literatürde ilk öncü çalışmaları gerçekleştiren Buğra, Savaşkan’la birlikte yazdıkları bu son çalışmada ise Türkiye’nin son otuz yılında yükselmeye başlayan ve MÜSİAD, ASKON, TUSKON gibi iş adamları dernekleri çatısı altında örgütlenmiş olan dini-muhafazakâr girişimcilerin ve işadamlarının devletle olan (karşılıklı) ilişkilerini, özellikle bu dönemde iktidarda olan muhafazakâr hükümetlerin, yani REFAHYOL ve AKP’nin bu yeni dini muhafazakâr işadamlarının yükselişindeki rolü açıklamaya çalışıyor. Ancak, bu bağlamda, Türkiye’de daha önceki dönemlerde daha avantajlı bir konumda ve büyük ölçüde TUSİAD çatısı altında örgütlenmiş olan süküler burjuvazi olarak nitelendirebileceğimiz girişimci ve işadamları kesiminin bu yeni süreçteki konumunu ve devletle olan ilişkisini de ortaya koymaya çalıştığını görmekteyiz. Buğra ve Savaşkan, büyük ölçüde AKP hükümetinin iktidarda olduğu bu yeni döneme ilişkin cevabını aramaya çalıştıkları soruları şu şekilde özetlemişlerdir:

“Son otuz yılda Türkiye’de iş ortamını şekillendiren dönüşümler üzerine yaptığımız bu çalışmada birbiriyle bağlantılı dört soru üzerinde durduk: Ekonominin liberalleşmesi ve ülkenin küresel sisteme dahil olmasının ardından devlet ile pi-

* Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ademirpolat@gmail.com.

yasa arasındaki ilişkiler ne ölçüde eskiyle süreklilik içinde seyretmiş? İş dünyası içindeki çıkar konfigürasyonu ve göreceli güç dengeleri ne gibi değişiklikler geçirmiş-tir? Siyasal İslam'ın yükselişi iş dünyasındaki ilişkilerde kendisini nasıl göster-miştir? Mevcut siyasal iktisat bağlamında kapitalizm ile demokrasi arasındaki ilişkiyi nasıl tanımlamalı ya da düşünmeliyiz” (s. 243).

Yukarıda cevabını aradıkları ilk soruya geçmeden önce Buğra ve Savaşkan'ın 1980'li yıllara değin Türkiye'deki devlet-işadamları ilişkilerine yönelik çözümleme-lerini açıklamak gerekmede; zira bu tarihsellik içerisinde değerlendirildiğinde ya-zarların son otuz senede devlet-işadamları arasındaki ilişkiye yönelik çözümlemeleri daha sarıh bir hal alacaktır.

Yazarlara göre, Türkiye'deki devlet ve ekonomi, özellikle devlet ve işadamları ara-sındaki ilişkiyi irdeleyebilmek için önce dışsal ve içsel faktörlerin, yani uluslararası düzeyde gerçekleşen ekonomik dönüşümlerle yerel ve ulusal düzeyde gerçekleşen sosyo-ekonomik süreçlerin birlikte irdelenmesi gerekmektedir. Zira “Devlet-toplum ilişkilerinin niteliğinde meydana gelen değişimler, ekonomik küreselleşmenin getir-diği dönüşümlerin merkezi bir unsurdur” (s.28). 19. Yüzyılın iktisadi koşullarında şekillenmiş olan Osmanlı-Türk ekonomisinin yerli bir burjuvazi girişiminden uzak olduğunu belirten yazarlara göre, genel olarak bakıldığında, Osmanlı'nın son döne-minde yükselen burjuvazinin imparatorluk ekonomisinin dünya kapitalizmine ek-lemelenme sürecinde ortaya çıkan gayrimüslim burjuvazi olduğunu belirtirler. Bu dö-nemde İttihat ve Terakki Fırkası yöneticileri büyük ölçüde Rum ve Ermeni unsurlar arasında yükselen gayrimüslim burjuvaziye karşı yerli, Müslüman unsurlar arasından yeni bir ‘Müslüman burjuvazi’ yaratma çabası içinde olmuşlardır. Her ne kadar Cum-huriyet dönemi modernleşme politikaları “[batılı] hukuk, toplumsal ve ekonomik kurumlardan ilham alarak”(s. 59) dini, kamusal alanın dışında bireysel ve vicdani bir fenomen haline getirmeye çalışmasına rağmen İttihat ve Terakki'nin izlemiş olduğu “Müslüman burjuvazi” yaratma politikalarını sürdürmüştür.

İkinci Dünya Savaşı sonrasına değin Türkiye'de izlenen temel iktisadi siyaset gayrimüslim unsurların aleyhine olup daha çok Müslüman ahali arasından yerli bir burjuvazi üretmeye yönelikti. Ancak var olan şartlar göz önünde bulundurulduğunda Müslüman burjuvazi ve işadamları arasında ülkenin iktisadi kalkınmasını gerçekleştirebilecek ve farklı ekonomik alanlarda, özellikle sanayi alanında, faaliyet gösterebi-lecek bir girişimci kesimi yoktu. Yazarlarında gösterdiği üzere, bu dönemde, devlet desteği ile kurulan büyük şirketlerin sahiplerinin birçoğu ya “küçük tüccar”lardan ya da “kamu görevlileri”nden oluşmaktaydı. Bu yeni burjuvazi, gelişimini büyük ölçüde devlete borçludur; zira devlet bu yeni işadamlarını hem sermaye olarak desteklemiş hemde iktisadi olarak avantajlı olmalarını sağlayacak imkânları onlara sunmuştur. Ayrıca, 1950'li yıllarda Demokrat Parti'nin iktidara gelmesine değin CHP'nin izlemiş

olduğu iktisadi politikalar, büyük ölçüde işadamlarını sınırlayıcı ve iktisadi eylemlerinde belirleyici olan “kooporatif” ve “komuniteryan” politikalar. Bu durumu yazarlar şu şekilde ifade etmişlerdir:

“Türkiye’de iş dünyasının temel özelliği hükümetler ile büyük şirketler arasındaki ilişkilerin...örgütlü çıkar temsili çerçevesinin dışında yürütülüyordu. Büyük işletmelerin hükümetle ilişkisini belirleyen patronaj ilişkileriydi, ama bu ilişkiler bazı gerilimlerle de yüklüydü. Bu iki tarafı, ekonomik gelişme sürecinin ortakları olarak düşünürsek, baskın ortak kesinlikle siyasi iktidarı elinde bulundurandı” (s. 35)

Hatta bu dönemde, bizzat devletin kendisi girişimci rolünü üstlenmişti. İkinci dünya savaşı sonrasında ülkenin Sovyet Rusya’ya karşı Batı bloğu içerisinde yer alması ve Marshall planını uygulama çabasında olması ülkede girişimciler açısından kısmi bir özgürlük alanı yaratmıştır. Demokrat Parti’nin iktidara gelişi ve izlemiş olduğu iktisadi politikalar bir anlamda Batıyla kurulan yeni iktisadi ve politik ilişkilerin sonucudur. Bu dönemde, her ne kadar işadamları kısmi bir serbestiye ve daha özgür bir ortama sahip olsalar da 1960 ihtilaline değin Türkiye’de devlet-işadamları ilişkilerinde daha fazla belirleyici ve iktisadi politikalarda yönlendirici olan taraf olmuştur. Ancak 1960 ihtilali sonrasında, özel sektörün gelişmeye başlamasıyla birlikte devlet ve işadamları ilişkilerinde yeni bir döneme girildi. Özellikle 1971 yılında TÜSİAD’ın kuruluşuyla Türk işadamları devletle olan ilişkilerinde daha bağımsız, hatta zaman zaman dönemlerinin iktidarlarını eleştiren ve ülkenin kalkınma stratejilerine yön vermeye yönelik politikalar üreten ekonomik kuruluşlar haline geldiler (s. 35). 1970’li yıllarda işadamlarını siyasa karşısında görece özerklik kazandığı bir dönemde ülkedeki olumsuz politik ve ekonomik koşulların neticesinde 1980 ihtilali gerçekleşti.

Kitabın ana sorunsalını teşkil eden dini burjuvazinin gelişme şartları büyük ölçüde Turgut Özal’ın iktidarı döneminde izlemiş olduğu liberal iktisadi politikalar ve sonrasında Erbakan’ın iktidarda olduğu REFAHYOL hükümeti döneminde olgunlaştı. Ancak, Buğra ve Savaşkan’a göre Türkiye’de dini burjuvazinin ve sermayenin gelişmeye başladığı ve Türk siyasetinde etkin olduğu dönem AKP hükümetinin 2002’de iktidara gelmesiyle oluşan siyasi ve ekonomik konjonktürdür. 1972 yılında Erbakan ve arkadaşları tarafından kurulan Milli Selamet Partisi’nin siyasi söylemine ve iktisadi politikalarına baktığımızda görülen en bariz özellik önceki iktidarlara paylaşılan “milli kalkınmacı”lık anlayışı üzerine temellenen “Ağır Sanayi Hamlesi” söylemiydi. Her ne kadar MSP’nin kurucuları büyük ölçüde dini ve muhafazakar çevrelerden gelen kimselerden oluşmasına ve ‘ideolojik çerçeveler’ini dinsel bir tona sahip “Milli görüş” anlayış ve zihniyeti oluşturmalarına rağmen İslam’ı daha çok “kültür ve ahlâkın merkezine yerleştiren...partinin dini referansları hukuki ve kurumsal yapılara kadar uzanmıyordu ve ekonomik yaşam ya da ticari ilişkilerle de pek ilgisi yoktu”(s. 80).

Ancak, Türkiye’de 1990’lı yıllara gelindiğinde ki, bu dönem dini sermayenin başta Konya, Denizli ve Kayseri gibi Anadolu’nun taşra şehirlerinde yükselmeye başladığı dönemdir, 1996 yılında iktidara gelen RP’nin söyleminde seksen öncesiyle karşılaştırdığında ciddi bir dönüşüm olduğu görülmektedir: söylem önceki millici, kültürel ve ahlâki boyutunu kaybetmiş, daha çok İslamcı politik bir söyleme dönüşmüştür. Refah Partisi’nin söylemindeki bu dönüşümü yazarlar şu şekilde ifade etmişlerdir:

“İslâmi siyaset dinsel retorîği etik alanıyla sınırlamaya son verip sosyo ekonomik kurumları yeniden tasarlamaya girişince, dini kimlik bir ilişki sermayesi halini aldı ve iş dünyasında yeni beliren ittifakları ve çatışmaları biçimlendiren bir unsur olarak ortaya çıktı” (s. 95)

Refah Partisinin iktidarda olduğu dönemde Anadolu’nun çeşitli kentlerinde ‘Anadolu kaplanları’ ya da ‘yeşil sermaye’ olarak nitelendirilen dini sermaye grupları ve holdingler ve işadamları yükselmeye ve ekonomik ve siyasal yaşamda daha aktif hale gelmeye başlamışlardır. Bu dönemin en önemli aktörü, dini sermayeyi ve girişimci kesimleri kendi bünyesinde toplayan MÜSİAD isimli kuruluştur. MÜSİAD’ın en önemli özelliği Türkiye’nin taşra kentlerinde yükselmeye başlayan dini-muhafazakar girişimcileri ve iktisadi organizasyonları kendi çatısı altında toplayabilmesi ve bu kuruluşlara yeni bir ekonomik vizyon verebilmesidir: TÜSİAD’ın temsil ettiği ‘seküler’ sermayenin daha batıcı ve AB yönelimli iktisadi politikalarının tersine MÜSİAD kendisine üye olan girişimcileri yeni bir iktisadi modeli, yani ‘Güneydoğu Asya Ekonomik’ modelini benimsetmeye çalışmıştır. Aynı dönemde Bankacılık ve Finans sektöründe de dini söyleme sahip iktisadi kuruluşlar yükselmeye başlamıştır. Ancak REFAHYOL hükümetiyle başlayan bu süreç 28 Şubat post-modern darbesiyle akamete uğramış ve bu süreçten Anadolu Sermayesi olumsuz biçimde etkilenmiştir. Refah partisine mensup Erdoğan, Arınç ve Gül gibi bazı “milli görüşçü” siyasiler uzun yıllar siyaset yaptıkları partiden ayrılarak 2002 yılında AKP’yi kurmuşlardır. AKP’nin 2007 seçimlerine değin izlemiş olduğu siyaset ve söylem geçmişin “milli görüşçü” söyleminden farklı yeni bir liberal, özgürlükçü ve laikliğe vurgu yapan bir söylemi içermesiydi. Buğra ve Savaşkan’a göre, AKP’nin bu liberal ve özgürlükçü söylemi 2007 seçimlerinden sonra değişmeye, hatta Cumhuriyetin ilk yıllarındaki iktisadi politikaları hatırlatır boyuta geldi. Yazarlara göre, AKP hükümetiyle birlikte Türkiye’deki devlet-işadamları ilişkisi dönüşmeye başladı ve aynı dönemde Refah Partisi döneminde gelişmeye başlayan Anadolu sermayesi, özellikle KOBİ’ler tekrar etkin hale gelmeye başladı. Yazarlara göre, AKP döneminde Anadolu kentlerindeki dini-muhafazakar sermayenin, özellikle KOBİ’lerin iktisadi anlamda gelişmelerinin arka planında bu dönemde AKP’nin izlemiş olduğu “küçük ve orta ölçekli işletmelerin gelişimine daha çok önem veren politikalar” yer almaktadır (s. 191).

Buğra ve Savaşkan’a göre, Türk ekonomisinde 1980 sonrası başlayan sosyo-politik ve ekonomik dönüşümler, özellikle siyasette dini kimliğin yükselmeye başlaması ve

iktisadi alanda merkezden ziyade Anadolu'nun taşra şehirlerinde dini-muhafazakâr kesimler arasında yeni girişimcilik faaliyetlerinin ve KOBİ'lerin artışını salt ülkenin kendi iç dinamikleriyle açıklamak mümkün değildir. Kitabın giriş bölümünde belirttikleri üzere bu durum uluslararası düzeyde gerçekleşen sosyo-ekonomik, özellikle, iktisadi süreçlerle yakından alakalıdır. Dolayısıyla, nasıl ki Cumhuriyetin ilk yıllarında izlenen iktisadi politikalar dışsal süreçlerle içsel dinamiklerin kesişmesi sonucunda meydana gelmişse, bu yeni dönemi ve süreci her iki düzeydeki değişimleri ve etkileşimleri göz önünde bulundurarak açıklamak gerektiğini belirtirler. Yazarlara göre, bu dönemde dünyanın diğer bölgelerinde, özellikle Batı'da 1970'li yıllardan itibaren "kapitalizmin yeni bir biçimi" ortaya çıkmaya, dini değerler tekrar politik söylemde ve gündelik yaşamda önem kazanmaya, Sivil toplum kuruluşları etkin hale gelmeye ve özellikle endüstriyel üretim endüstriyel olarak gelişmiş bölgelerden iktisadi olarak daha dezavantajlı bölgelere, yani taşra şehirlerine kaymıştır (s. 18).

1990'lı yıllarda Orta Anadolu şehirlerinde yükselmeye başlayan ve 28 Şubat sürecinde kısmi olarak akamete uğrayan dini sermaye AKP'nin 2002 yılında iktidara gelmesiyle tekrar yükseliş sürecine girdi. Buğra ve Savaşkan'a göre, son otuz yılda Türkiye'deki sosyo-ekonomik koşulları özellikle devlet ve işadamları arasındaki ilişkiyi anlayabilmek için AKP dönemindeki devlet-işadamları ve hükümete yakın STK'lar arasındaki ilişkiye bakmak gerekmekte. Yazarlara göre, AKP 2002 yılında iktidara geldiği dönemde izlemiş olduğu dini söylem ve liberal iktisadi politikalarla kendisiyle Refah partisinin "Milli Görüşçü" dinsel söylemi arasında ciddi bir mesafe oluşturmaya çalıştı. İktidarda olduğu dönemde izlemiş olduğu iktisadi politikalarda da önemli bir başarı ve iktisadi büyüme düzeyi yakaladı. Ancak, girişimci kesimlere, yani işadamlarına yönelik izlemiş olduğu siyaset cumhuriyetin ilk döneminde devletin yerli burjuvazi yaratma çabalarıyla büyük ölçüde örtüştü. Yazarlara göre, iktidarı döneminde AKP, TÜSİAD üyesi seküler burjuvaziyle kendi arasına mesafe koyarken kendisine yakın gördüğü girişimcileri, özellikle Orta Anadolu şehirlerindeki KOBİ'leri destekledi. Bu noktada, yani devlet-işadamları ilişkisi noktasında, yazarların altını çizdiği önemli noktalardan birisi ise AKP döneminde ciddi anlamda iktisadi ve siyasi desteğe kavuşan MÜSİAD, ASKON ve TUSKON gibi işadamları ülke siyasetinde, bilhassa İslamcı politik söylemin etkinlik kazanmasında etkili, kurucu ve aktif özneler haline gelmeleridir:

"Yeni ortamda siyasi gücü elinde tutanlarla ekonomik gücü elinde tutanlar arasındaki ilişkinin dinamikleri değişti. Hükümet iş hayatında önemli bir aktör olmaya devam ederken, daha önce parti siyasetinde açıkça siyasi tavır almaktan kaçınan işadamları da siyasette rol alan aktörler olarak sahneye çıktı" (s. 37).

Yazarlara göre, AKP hükümetinin izlemiş olduğu sosyo-ekonomik politikalara destek veren bu yeni dini-muhafazakâr burjuvazi kesimlerinin icra etmiş oldukları

diğer önemli bir fonksiyon ise MÜSİAD ve benzeri örgütlerin dini “ilişki sermayesi” ve iş adamları arasında “güven” tesis eden bir unsur olarak kullanmaları:

“Din, bu örgütlerin üyelerini etraflarına toplamaya çalıştıkları toplumsal, ekonomik ve siyasal gelişme modellerinin bir unsuru olarak kendini gösteriyor. Bu örgütlerle, üyeleri arasındaki sektöre, ölçeksel ya da bölgesel farkları aşan bir güven ve dayanışma zemini oluşturma çabası içinde, dini bir ilişki sermayesi (network resource) olarak kullandılar” (s. 44).

Bu her iki unsur sayesinde MÜSİAD ve benzeri örgütler bir taraftan farklı bölgelerdeki farklı büyüklükteki işletmeler arasında hem bir ilişki ağı oluşturdu hem de bu sayede ülke siyasetinde daha etkin bir konuma kavuştu. Yazarlara göre dini değerlerin bir “ilişki sermayesi” olarak kullanımı sadece girişimci örgüt üyeleri arasında bütünleşmeyi sağlayıcı bir unsur olarak araçsallaştırılmadı, aynı zamanda dini sermaye grupları ile muhafazakâr dini kesimlere mensup sivil toplum örgütleri arasındaki bütünleşmeyi sağlayıcı bir enstrüman olarak devreye sokuldu (s.45). Benzer bir biçimde dini değerler ve kimlik, sosyo-ekonomik ilişkilerde bütünleşmeyi sağlayıcı bir “güven” unsuru olarak kullanıldı. Her ne kadar dinin bir “ilişki sermayesi” olarak kullanımı 1990’lı yıllarda Refah partisi döneminde gelişmeye başlamışsa da en yoğun biçimde kullanımı AKP iktidarı döneminde gerçekleşmiştir. Yazarlar dinin ve dini değerlerin kamusal alanda yeniden görünürlük kazanmasını Türkiye’ye özgü bir durum olmadığını 1970’lerden itibaren başta Batı olmak üzere birçok ülkede yaşanan bir fenomen olduğunu ve bu boyutuyla da Weber’in formüle etmiş olduğu klasik sekülerleşme tezinin ötesinde bir gerçeklik durumuna işaret etmektedir. Farklı toplumlarda farklı kapitalizm biçimlerinin olabileceği görüşünde olan Buğra ve Savaşkan’a göre Türkiye’de son otuz yılda yaşanan süreç dini değerlerle kapitalizm arasında bir uyumluluk ve bütünleşmenin var olabileceğini ortaya koymuştur. Ayrıca, Türkiye’de yukarıda belirtilen grupların ve dindar kesimlerin dini Weberci anlamda bütünleştirici “evrensel bir ahlak” biçimine dönüştüremediklerini; tersine, dinin ekonomik kesimler arasında sınıf içi bölünme ve çatışmanın temel aracı haline geldiğini ileri sürerler.

Diğer taraftan, Buğra ve Savaşkan, bu sınıf içi bölünmenin yanında Türkiye’deki girişimci kesimleri arasında sosyo-kültürel dinamikler, zihniyet ve izlenen iktisadi politikalar açısından önemli farklılıklar söz konusudur. Yazarlar, TÜSİAD’ın üyelerinin tersine, “yeni girişimcilerin... hepsinin taşradan geldiğini, bazılarının da sanayisi gelişmemiş Doğu bölgelerinden olduğunu” belirtirler. Ayrıca, eğitim düzeyleri açısından da farklılıklar söz konusu: TÜSİAD üyelerinin bir çoğu “yurtdışı eğitilmiş”yken bu “yeni girişimcilerin formel eğitimleri sınırlıydı” (s.145). Daha önceki çalışmalarında Buğra bu iki kesimin ekonomik faaliyetlerini gerçekleştirdikleri bölgeler ve coğrafyalar açısından farklı olduklarını, yani TÜSİAD üyesi girişimcilerin daha çok

ülkenin Marmara ve Ege bölgesi gibi sanayileşmiş bölgelerinde faaliyet gösterdiklerini, ancak MÜSİAD çatısı altında örgütlenmiş girişimcilerin ve işletmelerinin daha çok orta Anadolu şehirlerinde yer aldığını belirtmiştir. Ancak bu çalışmalarında ise MÜSİAD'ın taşradaki KOBİ'lerin yanı sıra büyük çoğunluğu "İstanbul merkezli" olan "büyük şirketleri...temsil ettiği" görüşündedir (s.182). Böylece, girişimci kesimler ve onları temsil eden SİAD'ların, en başta iktisadi nedenlerle ülkedeki coğrafi kompozisyonları açısından benzerlik gösterdiği sonucuna varabiliriz. Diğer taraftan, Buğra ve Savaşkan, İktisadi zihniyet ve kalkınma modelleri açısından her iki kesim arasında farklılıklar olduğunu göstermeye çalışmışlardır. Yazarlara göre, büyük ölçüde seküler ve batılı değerleri benimsemiş olan TUSİAD üyesi işadamları Türkiye'nin AB'ye girmeye yönelik demokratikleşme çabalarına ve entegrasyon sürecine destek verirken yeni girişimcileri temsil eden MÜSİAD ve ASKON'un söylemleri ülkenin değişen siyasi konjonktürüyle paralellik içinde olmuştur. AKP iktidarından önce, hükümetlerin AB politikalarını eleştiren ve "Güney Doğu Asya" ülkelerinde uygulanan modelin ülke kalkınması için izlenmesi gereken model olduğunu ve İslâm'ın iktisat anlayışının Batılı (vahşi) kapitalizmden tamamen farklı bir model öngördüğünü ve bu modelinde piyasa üzerindeki her türlü denetleyici mekanizmayı yadsıyan "serbest piyasa ekonomisi" modeli olduğunu savundular. AKP'nin ilk iktidara geldiği dönemde ise bu girişimcilerin AB sürecine ve izlenen politikalara bakışları ciddi anlamda dönüştü ve dini tondan uzak liberal ve demokratik değerleri savunan bir söylem geliştirdiler. Bu dönüşüme rağmen, dini muhafazakâr girişimcilerin ticari ilişkileri OECD üyesi ülkelere ziyade Ortadoğu ve Afrika ülkeleriyle gerçekleşti. Yazarlara göre, bu girişimci kesimlerin ve onları temsil eden örgütlerin (MÜSİAD, ASKON ve TUSKON) son dönemlerdeki söylemleri daha fazla dini ve ideolojik bir içerik kazandı. Her ne kadar bu yeni söylem 1990'lı yıllarda yükselmeye başlayan dini-muhafazakâr girişimcilerin söylemlerine büyük ölçüde benzese de, yazarlara göre, gerçekte Türkiye'de yaşanan süreç bu yeni burjuvazinin son otuz yıllık dönemde "açık ekonomi rejiminin ekonomik koşullarına uyum sağlamakta güçlük çekmedi"ği ve ortada "iş dünyasının farklı kesimlerince savunulan rakip kapitalist gelişme projelerinin bir arada bulunduğu"dur (s.248).

Sonuç olarak değerlendirildiğinde, büyük ölçüde Türkiye'de devlet-işadamları ilişkisinin son otuz yılına odaklanan bu eser, Anadolu'da yükselmeye başlayan Muhafazakâr Müslüman girişimcilerin gelişim dinamiklerinin neler olduğunu ve ne tür faktörlerin bu süreçlerde etkili olduğunu, ülkenin içinde bulunduğu global ve yerel süreçleri göz önünde bulundurarak açıklamaya çalışıyor. Dolayısıyla, bu çalışma, hem Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze değin Türkiye'de devlet-işadamları ilişkisinin değişen görünümünü hem de bu süreçte işadamlarının ve onların temsilcisi olan girişimci örgütlerinin ülkenin sosyal, ekonomik ve politik süreçlerine katılma biçimlerini anlamamız açısından oldukça önemli.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK VE ÇANAKKALE SAVAŞLARINI
ARAŞTIRMA MERKEZİ

Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı Dergisi

The Journal of Çanakkale Studies

Yıl: 12, Güz 2014, Sayı:17 / Volume: 12, Autumn 2014, Issue: 17

Makaleler

Osman Yalçın

Çanakkale Cephesi Hava Harekâtının SWOT ve
PEST Analizi Yöntemi ile İncelenmesi
Anlalysis of Gallipoli Battle through SWOT and PEST

Korhan Altunyay

Edebî Tür Olarak Mektup, Hatıra ve Günlüklere Yansıyanlar:
Çanakkale'de Savaşan Askerlerin Mektup Hatıra ve
Günlüklerinde Yer Alan Motivasyon Unsurları
*Echoes in Letters, Memoirs and Diaries as Literary Genres:
Motivational Aspects in Letters, Memoirs and Diaries of the
Soldiers Who Fought at the Gallipoli Battle*

Ahmet Esenkaya

Çanakkale Cephesi'nde İdari Faaliyetler ve Lojistik Hizmetleri
Administrative Activities and Logistic Services in Çanakkale Front Line

Heinz A. Richter

The Grand Game and Britain's Acquisition of Cyprus
Büyük Oyun ve İngiltere'nin Kıbrıs'ı İlhakı

